

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND TALLINNAS
Avaliku õiguse instituut

Natalja Voronkova
ALAEALISTE SÜÜTEGUDE EEST KOHALDATAVATE MÕJUTUSVAHENDITE
RAKENDAMINE

Magistritöö

Juhendaja: Kristjan Kask

Tallinn 2013

Sisukord

SISSEJUHATUS.....	4
-------------------	---

I ALAEALISTE KURITEGEVUS JA PREVENTSIOON

1.1 Alaealiste karistusõiguse tekkelugu.....	7
1.2 Alaealiste kuritegevuse põhjused ja soodustingimused.....	9
1.3 Riigi roll alaealiste kuritegevuse ennetamisel.....	14
1.4 Ennetustöö kontseptuaalsed alused.....	19
1.5 Alaealisele mõjutusvahendite kohaldamise valik ja eesmärk.....	21

II ALAEALISTE KURITEGEVUSE JA MÕJUTUSVAHENDITE TULEMUSLIKKUSE VÕRDLEV ANALÜÜS

2.1 Alaealiste süütegude struktuur.....	28
2.2 Alaealiste kuritegevuse erisusi maakonniti.....	31
2.3 Alaealiste süütegude arutlemine alaealiste komisjonides üle Eesti.....	32
2.3.1 Alaealiste komisjonide pöördumise alused.....	34
2.3.2 Mõjutusvahendite kohaldamine alaealiste komisjonides.....	35
2.3.3 Mõjutusvahendite rakendamise problemaatika.....	39
2.4 Alaealised kriminaalhooldusalused.....	41
2.4.1 Alaealise allutamine käitumiskontrollile.....	42
2.5 Vangistus ja šokivangistus kui äärmuslik abinõu.....	43
2.6 Alaealiste kurjategijate retsidiivsus.....	45

III HINNANG MÕJUTUSVAHENDITELE JA NENDE RAKENDAMISE VÕIMALUSTELE

3.1 Lühikokkuvõtte mõjutusvahendite rakendamisest ja noorsootöö kättesaadavusest maakonniti.....	47
3.2 Hinnangud kohaldatavatele mõjutusvahenditele.....	49
3.2.1 Hoiatus.....	49
3.2.2 Üldkasulik töö.....	50
3.2.3 Spetsialisti juurde suunamine.....	51
3.2.4 Sotsiaalprogrammidesse suunamine.....	51
3.2.5 Erikooli suunamine.....	52
3.2.6 Lepitamine.....	52
3.2.7 Käendus.....	53

3.2.8	Koolikorralduslikud mõjutusvahendid.....	53
3.2.9	Kohustus elada vanema juures.....	53
3.3	Mõjutusvahendi tulemuslikkuse hindamine retsidiivsuse näitajate abil.....	54
3.4	Ettepanekud mõjutusvahendite tõhustamiseks ja ennetustöö arendamiseks.....	55
3.4.1	Ettepanek sotsiaalse mõjutamismeetmete ja vanemlike oskuste arendamise osas	57
3.4.2	Kuriteoennetuslik ettepanek	58
3.4.3	Ettepanekud noorte kaasahaaratuse ja hõivatuse osas.....	59
3.4.4	Ettepanek vägivaldse käitumise mõjutamiseks.....	59
3.4.5	Ettepanek Alaealiste komisjonide mõjutusvahendite rakendamise ja järelevalve süsteemi osas.....	60
3.4.6	Ettepanek erikoolide osas.....	61
3.4.7	Ettepanek üle vaadata deliktiivsuse vanust.....	62
KOKKUVÕTE.....		63
Резюме.....		68
Kasutatud kirjandus.....		73

Sissejuhatus

Tänapäeva noored kasvavad üsna keerulistes sotsiaalsetes tingimustes, kus põimuvad kokku vanad üldtunnustatud väärtused ja normid ning uued sotsiaalsed suhted. Sellest olukorrast võib tekkida pessimism, ebakindlus tulevikus ning eelmiste põlvkondade kogemuste eitamine. Ainult range ja asjakohane lähenemine noore põlvkonna probleemidele ja nende käitumismudeli analüüs annab võimaluse teha mõistlikud järeldused, prognoosida alaealiste käitumist ja parandada selle tulevikus.

Alaealised on kriminaalselt üks aktiivsemaid vanuserühmi. Kuigi statistika näitab, et alaealiste osakaal kuritegusid toime pannud isikute seas on viimastel aastatel Eestis stabiliseerumas, on alaealiste kuritegevuse tase alaealiste õigusrikkujate ja kuritegude absoluutarv ning noorte osakaalu vähenemist elanikkonnas arvestades siiski murettekitav. Ohumärkideks tuleb pidada nii seda, et alaealised õigusrikkujad on aina nooremad kui ka alaealiste suurenevat retsidiivsust. Tänapäeva kõikelubatavuse ja karistamatuse tunne noortel, moonutatud väärtushinnangud ja suurenenud agressiivsus on põhjuseks, miks kasvab kuritegevus.¹ Eriti valusaks sotsiaalseks probleemiks on alaealiste kuritegevus. Kõikelubatavuse tunnet tekitavad tavaliselt leebed karistused kuritegude eest ja alaealiste puhul kriminaalvastutuse vanuseni mitte jõudmine tekitab karistamatuse tunnet. Alaealiste kurjategijate huvide ja vajaduste erisused on seotud ühiskonna normide, reeglite ja väärtuste eitamisega, ning samuti kooli-või töökollektiiviga seoste kaotamisega. Noorte põlvkonna moonutatud väärtushinnangute all käesoleva töö kontekstis peetakse silmas isikulised deformatsioonid üldtunnustatud printsiipide ja väärtuste väljavaatest. Potentsiaalset alaealist õigusrikkujat iseloomustab vastutustundmatu suhtumine õppimisprotsessi, haridusesse, selle vajaduse eitamine ja tähenduse minimaliseerimine ning samuti huvi puudumine erialase täiendamise suhtes. Selline suhtumine raskendab alaealiste sotsialiseerimist ning alaealiste õigusrikkujate resotsialiseerimist nende kasvatamise ja parandamise protsessis. Mis puudutab alaealiste agressiivsust- õpetajad ja vanemad ise tunnistavad, et noored on tänapäeval konfliktsemad, järeleandmatud ning on raskemini kasvatusle alluvad. Tihti on agressiivsus avatud või peidetud vormis oma heaolu eest võitlemise vahendiks. Kasvukeskkonnas esinevad sotsiaalsed puudujäägid mõjutavad negatiivselt laste arengut ja nende väärtushinnangute kujunemist. Ka spetsialistid kinnitavad, et aina nooremad lapsed sooritavad kuritegusid, mis näitab laste turvalisuse ja heaolu kindlustamata jätmist ühiskonna ja riigi poolt.

Alaealiste kuritegevus on valdkond, mis on viimastel aastatel teravdatud tähelepanu alla võetud nii Eestis kui ka teistes riikides. Euroopa kriminaalpreventsiooni võrgustik on alaealiste kuriteoennetuse seadnud üheks oma tegevuse prioriteediks ning ka Eestis on nii õigus- kui ka

¹ Noore põlvkonna intelligentsuse vähendamisest ja agressiivsusest. Абызов Р.М. Типология личностных деформаций несовершеннолетних преступников: Монография. - Барнаул: БЮИ МВД России, 2002.

haridus- ja sotsiaalsüsteemi esmatähtsaks valdkonnaks alaealistega tegelemine ning nende õigusrikkumiste ennetamine.

Magistritöö teema valik on tingitud autori vahetu huvi tundmisega alaealiste kuritegeliku käitumise problematika vastu: alaealiste kuritegevuse vähendamise ja ennetamise vastu. Olulise tähtsusega on alaealistele turvalise arengukeskkonna loomine ja võrgustikutöö tõhustamine, et ennetada korduvkuritegusid. Magistritöös uurimistulemuste põhjal annab töö autor omapoolseid soovitusi alaealiste kuritegevuse vähendamiseks ning korduvkuritegude ennetamiseks.

Käesolevas töös uuritakse alaealiste kuritegevuse hetkeolukorda, analüüsitakse alaealiste komisjonide tegevust, alaealistele kohaldatavate mõjutusvahendite rakendamise võimalusi ning tulemuslikkust ja erinevust; samuti antakse hinnang ja ettepanekud olukorra paranemiseks ja alaealiste kuritegevuse ennetamiseks ja vähendamiseks. Autor kasutab töö kirjutamiseks usaldusväärseid ja asjakohaseid andmeid ning info kogumisel pöördub alaealiste komisjonide spetsialistide ja kriminaalhooldusametnike poole.

Magistritöö kirjutamise **meetodiks** on töö teaduskirjandusega, tutvumine varasemate uurimustega, empiiriliste andmete kogumine ja kohtupraktikaga. Käesolev uurimus hõlmab nii andmete kogumist alaealiste õigusrikkujate kohta kui ka alaealiste komisjonide liikmete ja teiste ametnike kogemuste, arvamuste ja hinnangute fikseerimist.

Autor tugines samuti mitmetele varem tehtud analüüsidele ja uuringutele, näiteks kasutatud on Justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika uuringute sarjas ilmunud uuringuid, kriminaalpoliitika osakonna tegevusanalüüse alaealiste erikohtlemisest ja karistuspraktikast, samuti Haridus- ja Teadusministeeriumi erikoolide uuringu tulemusi. Andmete kasutamisel tugines autor valdavalt politseistatistikale, kohtulahendite registrile ja alaealiste komisjonide statistikale. Töö käigus selgitan välja eri maakondades alaealiste õigusrikkujate kuritegelikku käitumise põhjusi ja erisusi, ning uurin mille poolest erineb alaealise õigusrikkuja käitumine erinevates piirkondades, miks alaealisest on saanud õigusrikkuja ja kuidas alaealiste komisjonide tegevus toimib ja edeneb erinevates piirkondades.

Töö **eesmärk** on analüüsida mõjutusvahendite kohaldamisega seotud probleeme ja välja selgitada vajadust uute mõjutusvahendite järele. Samuti on eesmärk saada ülevaade alaealiste komisjonidesse suunatud noortest ja hinnata, kas praegu pakutavad meetmed käitumiskeskustega noorte resotsialiseerimiseks on piisavad ja kättesaadavad ning milliseid uusi meetmeid oleks vaja rakendada selleks, et vähendada alaealiste kuritegevust.

Käesolev lõputöö koosneb sissejuhatusest, kolmest peatükist, kokkuvõttest, resümeeist ja kasutatud kirjanduse nimekirjast. Esimene peatükk - Alaealiste kuritegevuse ja preventsiioon- annab ülevaate alaealiste kuritegevuse hetkeolukorrast ja riigi rollist alaealiste kuritegevuse ennetamisel.

Teine peatükk - Mõjutusvahendite tulemuslikkuse võrdlev analüüs - räägib mõjutusvahendite rakendamisest, alaealise kriminaalhooldusala mõjutamise võimalustest, alaealiste komisjonide rollist ja võrgustikutöö efektiivsusest, samuti sellest, milliseid mõjutusvahendeid kohaldatakse rohkem ja kus on alaealiste komisjonidesse pöördumisi rohkem seoses alaealiste kuritegeliku käitumisega. Kolmas peatükk - Hinnang mõjutusvahenditele ja nende rakendamise võimalustele. Selles peatükis autor annab hinnangu mõjutusvahenditele ja annab soovitusi ning teeb ettepanekud olukorra paranemiseks.

Käesolevas magistritöös autor püüab tõendada, et alaealiste kuritegevuse languse saab saavutada sobiva preventiivse poliitika välja töötamise abil, võrgustikutöö tõhustamisega, õige mõjutusvahendi valiku abil, milles on õige eripreventiivne toime ning mõjutusvahendite kättesaadavuse tagamisega kõikides maakondades.

Töö eesmärgi saavutamiseks püütakse töös leida vastuseid järgmistele uurimisküsimustele:

- Kui tulemuslikult toimub mõjutusvahendite kohaldamine alaealiste komisjonides?
- Milles seisneb alaealiste kuritegevuse vastu võitleva võrgustikutöö ja mõjutusvahendite kättesaadavuse probleematika?
- Millised on sotsialvõrgustikus ja mõjutusvahendite süsteemis võimalikud puudused, mis ei täida oma preventiivset ülesannet?

I. ALAEALISTE KURITEGEVUSE PREVENTSIOON

1.1 Alaealiste karistusõiguse tekkelugu

Alaealiste kuritegevusele on kriminoloogide poolt pööratud märksa rohkem tähelepanu kui mõne muu vanusegrupi kuritegevusele. Sellise erilise tähelepanu põhjuseks on asjaolu, et isikud, kes alustavad kuritegelikku karjääri alaealistena, kalduvad omama pikemat kuritegelikku karjääri kui hiljem kuritegelikule teele asunud.² Ajaloolises plaanis karistuse mõte viib põhiküsimusele: kas karistus on kättemaks või ennetamisvahend ehk, kas karistusega peab süüdlane tasuma selle eest, mida ta on korda saatnud, või peab karistav riigivõim vaatama ettepoole ja püüdma edaspidi samasuguseid rikkumisi ära hoida?

Ajalooliselt on riigi karistusvolitus läbi teinud pika arengutee ning ei ole alust arvata, et see on lõpule jõudnud. Arhailise õiguse juures ei saa rääkida riigi karistusvõimust. Arhailine õigus ei tunne karistuse mõistet. Õigus ei olnud kellegi poolt kehtestatud normistik, vaid rahu, kord või hüve, milles kõik võisid osaleda. Ei olnud tähtsust, kas korda rikkus loodusõnnetus või kellegi pahatahtlik käitumine. Oluline on tagajärg ning see tingis vastava reaktsioonivormi ehk õigusjärelmi. Reaktsioonivormina ei käsitletud karistust tänapäeva mõttes, vaid kui abinõu, millega püüdis ühiskond rikutud olukorda taastada.³ XIX sajandi kriminaalõigus ei tundnud veel alaealiste kriminaalõigust meie tänapäeva mõttes. XX sajandil aga hakati alaealiste kuritegevust käsutama sotsiaalse probleemina, millele tuleb ka vastavate, eelkõige sotsiaalsete ja pedagoogiliste vahenditega reageerida. Vene NFSV 1926. aastal kehtinud Kriminaalkoodeksis ja ENSV 1961. aastal kehtinud Kriminaalkoodeksis kehtis üldine karistusõigus ehk ei olnud iseseisvat alaealiste karistusõigust. Kriminaalvastutus algas 15 aastaselt, mõnede raskemate kuritegude eest (vargus, röövimine, vägistamine, tapmine) 13 aasta vanuselt. Nii eeluurimisel (KrPK §-d 8, 96, 168) kui kohtus (KrK § 61) võis alaealise kriminaalvastutusest vabastada ning kas kohaldada kasvatuslikke mõjutusvahendeid või anda asi üle alaealiste asjade komisjonile (AAK). Materjalide üleandmine alaealiste asjade komisjonile muutus reegliks: nt 1963. a 69 % kõigi kuriteo toime pannud alaealiste suhtes. Õigusriiklikult taunitav oli aga olukord, kus alaealise suhtes otsustas sisuliselt vabadusekaotusliku sanktsiooni kohaldamise mitte kohus, vaid ühiskondlikel alustel tegutsev komisjon.

Taasiseseisvunud Eesti Kriminaalkoodeksi 1992. a redaktsioonis sätestati alaealiste erioppekasvatus- ja ravikasvatusasutuses viibimise korra, tingimused ja tähtaja. Senised AAK-d ja miilitsa lastetoad (alaealiste asjade inspeksioonid), olid praktiliselt oma tegevuse lõpetanud, kuid midagi uut ei olnud loodud. Seega tekkis küsimus, kui põhjalikult muuta senist nõukogude

² J. Ginter, H. Saarsoo, J. Sootak. Alaealiste õiguserikkumised-kriminaalõiguslik, menetluslik ja kriminoloogiline aspekt. Tartu, 2000, lk. 5.

³ J. Sootak. Sanktsiooniõigus. Tallinn, 2007, lk. 28

õigussüsteemist pärinevat alaealiste vastutuse korda ning milliste põhimudelite kasuks otsustada?⁴ Uue seaduse välja töötamine algas 1993. aasta lõpul, kui lõplikult ei olnud veel selgunud uue kriminaalõiguse sisu ning kriminaalõigusreformi staatus. Alaealiste kuritegevust käsitles uus kriminaalseadustiku eelnõu, mis sisaldas alaealistele pühendunud peatüki “Lapseealiste kriminaalvastutus”, milles sätestati 15-17 aasta vanustele isikutele nende kuriteo eest ettenähtud sanktsioonid: rahaträhv, üldkasulik töö, vabadusekaotus, samuti võimalus vabastada alaealine karistusest.⁵

1998. aastal võeti vastu Alaealise mõjutusvahendite seadus (AMVS), kus määrati kindlaks isikute ring, kelle suhtes võib seaduses välja toodud mõjutusvahendeid kohaldada. Tänapäeval õigusemõistmisel ja alaealise kurjategijale karistuse määramisel lähtutakse peamistelt kehtivast Karistuseseadustikust, mis oli vastu võetud 2001. aastal ja Alaealise mõjutusvahendite seadusest. 2006.a. korraldati rahvusvahelisele projektile ISRD-2 (*International Self-Report Delinquency Study-2*) raames Eesti alaealiste hälbiva käitumise ehk delinkventsuse uuring, mille eesmärgiks oli leida seoseid sotsiaalsete tegurite ja alaealiste hälbiva käitumise vahel.⁶ Uuringu käigus tuldi järeldusele, et alaealine õigusrikkuja on probleemsest perekonnast, kus puudub vanemate sotsiaalne kontroll, tal on probleemid koolis, ta tarvitab alkoholi või narkootikume, tema elustiil on füüsilise jõudu näitamine, sealhulgas ka koolivägivald. Alkoholi ja narkootikumide tarvitamine on erilist tähelepanu pälviv probleem.⁷

Raskestikasvatatavuseks loetakse nooruki püsivat tavalisele kasvatusel mittealluvat tegevust. Raskestikasvatatavatel noortel mitu hälvet korraga. Kui kasvatusel raskelt alluv nooruk jõuab teismeikka, siis võimenduvad kõik lapsepõlves lahendamata mured ja probleemid. Seega tähelepanelikult tuleb jälgida noori, kes on agressiivsed ning kellel on kalduvus kuritegevuslikule eluviisile, sealhulgas peksmisele, vargusele ja vägivallale.⁸

Alaealiste poolt toimu pandud õigusrikkumine ei ole juhuslik episood, mille on põhjustanud ekstreemsete tingimuste kokkusattumine. See on isiksuse pikaajalise sotsiaalse deformatsiooni tulemus, mille all mõistetakse isiku kõrvalekaldumist üldtunnustatud käitumisnormidest ja reeglitest.⁹ Sel juhul on tegemist õigusliku sotsialiseerimise hälvetega. Need hälbepärad on täheldatavad juba inimese varases nooruses, seepärast peavad ka nende

⁴ J.Sootak. Alaealise mõjutusvahendite seaduse tekkelugu ja põhimõtted. Arvutivõrgus kättesaadav: http://stud.sisekaitse.ee/Vanaisak/Noorsoopolitsei/alaealise_mjutusvahendite_seaduse_tekkelugu_ja_phimtted.html.

⁵ J.Ginter, H.Saarsoo, J.Sootak. Alaealiste õiguserikkumised-kriminaalõiguslik, menetluslik ja kriminoloogiline aspekt. Tartu, 2000, lk. 7-14.

⁶ A. Markina, B. Šahverdov-Žarkovski. Eesti alaealiste hälbiv käitumine. Tallinn 2007, lk. 5

⁷ *Ibid.*, lk 37.

⁸ I. Ojala. Mõista mind, teismelist! Tallinn. 2005. lk. 127

⁹ Sotsiaalne deformatsioon-tõsised negatiivsed muutused, kõrvale kaldumine üldtunnustatud normidest, mis on seotud ühiskonna suhete ja struktuuri loomise ja arenguga. Толковый словарь обществоведческих терминов. Н.Е. Яценко. Москва 1999.

psühholoogiliste uurimise objektiks olema juba lapsed ja noorukid, samuti perekond ja sõbrad kui laste ja noorukite õigusliku sotsialiseerimise tähtsad agendid.¹⁰

Tänapäeval kasutatakse alaealiste suhtes täisealisest erinevaid norme ja nähakse ette spetsiifilisi sanktsioone. Alaealiste õiguslik erikohtlemine on Euroopas ja Põhja-Ameerika ruumis on alguse saanud 19. sajandi lõpus. Alaealisi hakati koheldama erinevalt täisealistest, kuna alaealisi kurjategijaid saab pedagoogilisi meetodeid kasutades täisealisest edukamalt resotsialiseerida.¹¹ Alaealiste kriminaalõiguslik erikohtlemine avaldub selles vanuses isikutele mõistetavate karistuste väiksemas ranguses ja võimalustes vabastada alaealine kriminaalsanktsioonidest ja vastutusest.¹² Ajast, mil hakati alaealiste poolt pandud õiguserikkumistesse suhtuma mitte osana üldisest kuritegevusest, vaid pidama seda tõsiseks sotsiaalseks probleemiks, teadlased hakkasid alaealise kuritegevust lähemalt uurima ja jälgima dünaamikat. Tänapäeval korraldatakse ka mitmed uuringud alaealiste kuritegevuse analüüsimiseks.

Alkoholi tarvitamisest Eestis kui alaealist kuritegevust soodustavast faktorist räägitakse juba aastaid. Statistika näitab, et viimase kümne aasta jooksul on alkoholi ja narkootikumide tarbimine kiiresti kasvanud. Õpilase uimastikäitumist on uurinud 1995.a. ja 1999.a. läbiviidud (*European School Survey Project on Alcohol and Other Drug*) ESPAD -Euroopa Kooliõpilaste Alkoholi ja Narkootikumide Kasutamise Küsitlusuuring, mis näitas, et antud perioodil on tunduvalt kasvanud illegaalsete alkoholi ja narkootikumide tarbimine ka Eestis.¹³ ESPAD'i uuring 2011.a. näitas, et Eesti noortel esinevad mõnevõrra suuremad keelatud ainete kasutamisega seotud harjumused kui noortel teistest uuringus osalevatest riikidest. Ka 1997 aastal toimunud uuring "Alaealiste kriminaalset karjääri mõjutavad sotsiaalsed faktorid" näitas, et Eesti ühiskonnas on piisavalt faktoreid, mis soodustavad noorte hälbiva käitumise arengut. Need faktorid puudutavad eelkõige lapse lähikeskkonda – perekonda ja kooli.¹⁴

1.2 Alaealiste kuritegevuse põhjused ja seda soodustavad tegurid

Igal teol on tagajärg, iga teo ees on põhjus. Kuritegevusel on mitu põhjust. Kuritegevuse üheks põhjuseks on ühiskonna normide ja väärtuste süsteemi ebaühtlus ja muutlikkus. Kuritegevuse põhjustajateks võivad olla sotsiaalsed, majanduslikud ja ühiskondlik-poliitilised faktorid. Majanduslikest faktoritest võib nimetada töötust noorte seas ja seega kindlustunne puudumist

¹⁰ Lapsed ja puuetega inimesed õigumenetlused. Tartu, 1999.lk. 163

¹¹ J.Saar. Õigusvastane käitumine alaealisena ja kriminaalsed karjäärid. Tallinn. 2003.lk 87

¹² Ibid.lk 93

¹³ A. Markina, J. Saar. Ülevaade 1985-2000 Eestis läbiviidud noorte hälbekäitumist käsitlevatest uuringutest. Tallinn, 2001, lk. 6

¹⁴ Ibid. lk, 8

tulevikus. Töötute üldarvust kõige suurema hulga moodustavad üldkeskharidusega ja põhiharidusega isikud, mis näitab kui olulist rolli mängib tulevikuperspektiivis kutsesuunitlus ning karjäärinõustamisel töö haridusasutustes. Tõenäosus jääda töötuks on just neil noortel, kel puuduvad põhikooli lõpuks vajalikud sotsiaalsed oskused, õpivilumused ning valmisolek pidevõppeks.¹⁵ Sotsiaalseteks faktoriteks alaealiste hälbivale käitumisele on suhtlusringkonnamõju, sidemed kooliga, oma vaba aega veetmise stiil ning nõrk vanemlik tähelepanu, järelevalve ja distsipliin. Näiteks ISRD-2 uuringu analüüsides jõuti järeldusele, et perekonna struktuuri ja alaealise probleemse käitumise vahel, eriti alkoholi tarvitamine ja ilma põhjuseeta koolist puudumine, on tugev seos.¹⁶ Viimasel ajal on aga õigusrikkujaid ka materiaalselt kindlustatud ja korralikest perekondadest. Sel juhul kuritegeliku käitumise põhjuseks on hoopis isiku soov näidata ennast eakaaslaste ees või seikluste himu.

Tugevaks stiimuliks kuriteo sooritamiseks nii täiskasvanute kui ka alaealiste puhul on alkohol ja teised keelatud ained. Alkoholi, tubaka ja narkootiliste ainete tarbimist noorte seas ja negatiivset mõju tervisele on uuritud ESPAD uuringus. Antud uuringu eesmärk on koguda ulatuslikke ja võrreldavaid andmeid alkoholi, tubaka ja narkootiliste ainete tarbimisest 15-16 aastate õpilaste seas Euroopa riikides, sealhulgas ka Eestis. Teine eesmärk on pakkuda andmeid, mis võib kasutada vastava probleemi hindamisel ja erinevate rahvusvaheliste tegevuskavade ja riiklike arutelude ette valmistamiseks. Samuti on ESPAD'i andmed aluseks tulevikus ennetamisega seotud riiklike ja rahvusvaheliste programmide ja strateegiate koostamiseks.¹⁷ ESPAD'i andmetel Eesti respondentidest on 20% poistest ja 13% tüdrukutest, kes vähemalt kord nädalas tarbivad alkoholi. Sama uuringu andmetel on 27% poistest ja 18% tüdrukutest tarbisid ka kanepit. ESPAD'i 2011.a. uuringu tulemused näitavad, et üldiselt Eesti noorte alkoholi ja tubaka tarbimine on ESPAD'i keskmise tasemel, kuid Eestis noorte seas kanepi tarbimine on kõrgem kui ESPAD'i keskmine ja suurim erinevus on inhalantide tarbimine, mis moodustab Eestis 15%, samal ajal kui ESPAD'i keskmine on 9%. ESPAD'i 2011.a. kontekstis on jätetud mulje, et Eesti noorte harjumused on tihedamini seotud keelatud ainete kasutamisega kui noortel teistest uuringus osalevatest riikidest.¹⁸

Alaealiste kuritegevuse põhjuseks on ka vägivald, mis näidatakse kõikidele kättesaadavas internetis ja telekraanidel. Uuringud on näidanud, et alaealiste vägivald väljendub valdavalt teise alaealise suhtes, esineb sagedamini koolis ja seoses noore vaba aja veetmisega. Ka Eestis registreeritud alaealiste vägivallakuritegevust analüüsides selgub, et alaealiste suhtes kasutavad

¹⁵ Pärnu maakonna alaealiste komisjoni kuriteoennetusliku tegevuse arengukava 2013-2016.a. Kinnitatud maavanemaga 14.01.2013.a. korraldusega nr 12.

¹⁶ A. Markina, B. Šahverdov-Žarkovski. Eesti alaealiste hälbiv käitumine. Tallinn 2007, lk. 23.

¹⁷ The 2011 ESPAD Report. Arvutivõrgus kättesaadav:

http://www.espad.org/Uploads/ESPAD_reports/2011/The_2011_ESPAD_Report_FULL_2012_10_29.pdf

¹⁸ *Ibid* lk 106

vägivalda enamasti nende endi eakaaslased ja tuttavad ning noorte toimepandud vägivald on harva suunatud võõraste inimeste vastu. Kõige rohkem kasutavad alaealised vägivalda tänaval ja muudes avalikes kohtades; veidi enam kui iga kolmas vägivallajuhtum toimus koolis või muus lasteasutuses. Alaealistele omane omavaheliste tülide lahendamine vägivalla abil viitab, et noored ei oska suhelda ega ennast mõistetakse teha teisi kahjustamata. Samuti näitab see noorte sallivat suhtumist vägivalla kasutamisse.¹⁹ Psühholoogid rõhutavad, et noorte alateadvust mõjutab suurel määral vägivaldseid aktsioone sisaldavad arvutimängud, kus kahjutunne ja kaastunne ei ole mitte midagi muu kui nõrkus.²⁰ Vägivaldsete video- ja arvutimängude mõju laste agressiivsusele uurisid B. J. Bushman²¹, C. A. Anderson, K.E. Dill²², C. R. Murphy²³, kes leidsid, et vägivaldsete arvutimängude ja alaealiste vägivaldse käitumise vahel on otsene seos. Alaealiste vägivalla põhiprobleemina on nimetatud ka ebapiisava kogukonnapõhise riskilastega tegelemise, vanemliku vastutuse puudulikkust, alaealiste riskikäitumine (ennekõike alkoholitarbimine) ja ebaefektiivset reageerimist alaealiste õigusrikkumistele.²⁴ Alaealiste kuritegevus on ka mõnel määral seotud nende enda ohvriks langemisega. Julm suhtumine vanemate poolt ja alaealise vastu suunatud vägivald mõjutavad üksnes negatiivselt laste psühhikat ja see omakorda võib tekitada kättemaksmise soovi.

Kuritegevus üldiselt tekib stabiilse väärtusliku süsteemi puudumisel. Toimub sotsiaalne desintegratsioon, solidaarsuse nõrgendamine inimeste vahel, mis omakorda viib erinevate subkultuuride tekkimisele. Sellise ebaühtluse pärast inimesed hakkavad erinevalt determineerima ja reageerima ühe ja sama situatsiooni peale, see aga tekitab konflikti. Kuritegevus on mingil määral teadlik reaktsioon võõrale väärtussüsteemile. Kuritegevuse põhjuseks on ühiskonna üldine destabiliseerumine. Stabiilsele ühiskonnale on omased järgmised tunnused: elanikkonna madal mobiilsus, rassiline ja kultuurne homogeensus, ühise käitumisharjumiste süsteemi olemasolu. Nende stabiilsele ühiskonnale iseloomulike tunnete rikkumine viib selle ühiskonna destabiliseerimisele, mille tõttu tekivad erinevad sotsiaalsed patoloogiad. Kõik inimesed panevad toime õigeid ja ebaõigeid tegusid, kuid mõned nendest saavad sotsiaalse kontrolli objektideks-nendele pannakse märk "kurjategija", teised aga mitte. Üheks tähtsaks kuritegevuse põhjuseks on sotsiaalne ebavõrdsus. Ebavõrdsuse tõttu tekivad sotsiaalsed konfliktid, protestlikud reaktsioonid, mis kujunevad kuritegevuseks.

¹⁹Vägivalla vähendamise arengukava aastateks 2010-2014. Tallinn 2010, lk 21.

²⁰Anderson, C.A., Gentile, D.A., & Buckley, K.E. Violent Video Game Effects on Children and Adolescents: Theory, Research, and Public Policy. Oxford University Press. 2007.

²¹Anderson, C. A., & Bushman, B. J. Effects of Violent Video Games on Aggressive Behavior, Aggressive Cognition, Aggressive Affect, Physiological Arousal, and Prosocial Behavior.2001.

²²Anderson, C.A., & Dill, K.E. Video Games and Aggressive Thoughts, Feelings, and Behavior in the Laboratory and in Life. Journal of Personality and Social Psychology.2000.

²³Anderson, C.A., & Murphy, C.R. Violent video games and aggressive behavior in young women . Aggressive Behavior.2003.

²⁴Vägivalla vähendamise arengukava aastateks 2010-2014. Tallinn 2010, lk 21.

Veel üheks kuritegevuse põhjuseks on kurjategija hirmu puudumine karistuse eest ja liiga leebe karistus.²⁵ Eesti seadusandlik organ on loonud alaealise kurjategija mõjutamiseks seadusi, mille kohaselt ei kohaldata alaealisele kuriteo toimepanemise eest karistuseks vabaduse äravõtmist ning kehtestatakse kriminaalvastutusele võtmisele miinimumvanus, vaid kohaldatakse hoopis mõjutusvahendina näiteks hoiatuse. See tekitab alaealisel õigusrikkujal karistamatuse tunnet, mille tõttu sooritatakse ka korduvad kuriteod. Kui soovitakse alaealiste kuritegevust mingil määral mõjutada, siis kõigepealt on vaja uurida, mis mõjutab alaealiste käitumist.

Praeguses Eesti ühiskonnas on piisavalt faktoreid, mis soodustavad noorte hälbiva käitumise arengut. Need faktorid puudutavad eelkõige lapse esmane sotsialiseerumise allika – perekonda ja ka kooli. Perekond mängib olulist rolli alaealiste kasvatamisel moraalseks ja õiguskäitumiseks inimesteks. Praktika näitab, et perekond, kus puudub üks vanematest, reeglina isegi, ei saa kindlustada piisavat järelevalvet noore käitumise üle. Samas leitakse, et perekonna struktuur mõjutab eeskätt probleemset käitumist, mitte niivõrd õigusrikkumiste esinemist, kuid on aga olemas tihe seos probleemse käitumise ja õigusrikkumiste vahel, sest esimene põhjustab teist. Selgus, et üksikemaga perekonnas kasvamine suurendab õigusrikkumiste esinemise riski. Sellist tulemust võib põhjendada sellega, et üksikema staatus tähendab sageli perekonna kehvemat majanduslikku olukorda. Madalam sotsiaalne staatus omakorda suurendab õigusrikkumiste toimepanemise riski.²⁶

Peale perekonna struktuuri on ka väga suur roll omavahelistel suhetel perekonnas: kuidas lapsed saavad läbi oma vanematega, missugust eeskuju näitavad vanemad oma lastele ning kui suur autoriteet on vanematel laste ees. Vanemate kontroll vähendab probleemse käitumise riski. Probleemse käitumise ennetamise vaatenurgast on tähtis, kas vanemad teavad, kelle seltsis nende laps aega veedab ning kas laps allub vanemate nõudmistele tulla koju kokkulepitud ajal. Tugevama otsese kontrolliga peredes tarvitavad lapsed harvemini alkoholi ja narkootikume.²⁷ Perekonnal lasub väga oluline roll lapse kontrollimise osas selleks, et laps ei sattuks “tänavale”. Noored teevad tihti valed otsused ja sattuvad kuritegelikule teele, kuna oma noore ea tõttu ei ole võimelised olukorda õigesti hinnata ning teha õiget valikut. Hälbiva käitumise ja koolikohustuste mittetäitmise vahel on tihe seos, mis väljendub järgmises: alaealise kohustus on koolis käimine, mis võtab suurema osa ajast. Kui alaealine ilma mõjuva põhjuseta koolis puudub, siis jääb tal rohkem aega muude asjadega tegelemiseks. Vabal ajal meelelahutuste otsides sattuvad tihti alaealised kuritegelikule teele. Koolis sagedamini puudunud lastel esineb tihedamini ka tõsisemaid õigusrikkumisi, vägivaldset käitumist ning õigusrikkumisi

²⁵ Т.В. Шипунова. Преступность несовершеннолетних и превентивные стратегии. Санкт-Петербург, 2000, стр. 5-6

²⁶ A.Markina, B.Šahverdov-Žarkovski.Eestialaealistehälbiv käitumine. Tallinn, 2007, lk. 21-22

²⁷ Ibid. lk. 29

üldiselt. Mitteõppivad alaealised on kontingent, kellest osa ilmtingimata satub kuritegelikule teele. Isikul, kellel ei ole haridust, reeglina ei ole ka tööd, ta ei leia endale rakendust, see omakorda viib rahapuuduseni ja tulemusena sunnib isikut panna toime kuritegu. Alaealiste õigusrikkujate puhul on koolis käimine oluline ka selle poolest, et noore vaba aeg peab olema sisustatud arendavate ja kasvatuslike ülesannetega. Kuna suure osa elanikkonna võimalused on majanduslikult üsna piiratud, ei saa paljud lapsed osaleda huviala- ja spordiringides. Järeldus on, et alaealiste kuritegevuse üks oluline põhjus on paljude laste tegevusetus vabal ajal. Noor leiab oma energiale ise rakenduse, kuid see võib avalduda ühiskonna jaoks negatiivsete ilmingute näol: alkoholi ja narkootikumide tarbimise, õigusrikkumiste, kuritegevusena.

Tänapäeval on puudulik kasvatustöö lapsi ühendavates organisatsioonides. Pioneerorganisatsiooni asemele ei ole tekkinud samaväärset organisatsiooni. Lastekesksemaks tuleks muuta sotsiaalsüsteem, mis praegu tegeleb suuresti pensionäride ja puuetega inimestega. Laste vaba aja sisustamiseks peab propageerima terveid eluviise ja harrastusi. Omavalitsuse tasemel on tarvis pöörata tähelepanu koostööle haridus- ja sotsiaalameti ning politsei vahel ning tegeleda finantseerimise küsimusega, mis võimaldaks realiseerida kuritegevuse preventiivseid programme; näiteks kriminaalpreventsiooni programm "Alaealise õiguserikkumiste preventsioon õiguslike, sotsiaalsete ja pedagoogiliste vahenditega", mille haridusministeerium on välja töötanud ja Vabariigi Valitsus heaks kiitnud.²⁸ Positiivne suhtumine kooli on omane alaealistele, kellel õigusrikkumisi esineb harvem. Koolis pakkuvate väärtuste eitamine ja koolivälisele tegevusele keskendumine on ratsionaalse valiku protsess. Väljaspool kooli on palju huvitavam: saab tegeleda tegevustega, mis teistele samaealistele on keelatud (mõnuainete tarvitamine, omapead hulkumine). Samal ajal tuleb saada hakkama igavusega, mis kaasneb rohke vaba ajaga, mis seaduskuulekatel eakaaslastel kulub koolis õppimisele ja kodustele toimetustele. Nii omandatakse eakaaslaste hulgas teatav reputatsioon, mida nauditakse.²⁹

Alaealiste õiguserikkujatega suheldes, puutume me kokku sellega, et enamikul nendest puudub arusaam sellest, et nende käitumine on õigusvastane, puudub mõõdutunne, kohusetunne, hirm karistuse ja ühiskondliku arvamuse ees. Alaealise õigusrikkuja elulised vajadused on nõ primitiivsed: materiaalsed domineerivad hingelistega võrreldes, positiivsed õiguskuulekale noorele inimesele iseloomulikud huvid on asendatud asotsiaalsetega. Moonutatud vajaduste ja käitumise arenguga ilmnevad teatud eesmärgid ja harjumused, mida saavutatakse ka ühiskonna ohtlike meetmetega. Mõned alaealised õigusrikkujad on aga teadlikud vanusest, mil tekib

²⁸ Nurmela, E. Laps ja kuritegevus.- Õpetajate Leht, 1998, lk. 9

²⁹ J. Saar. Kriminaalpsühholoogia. Tallinn, 2007, lk. 157

kriminaalne vastutus (deliktivõime), seega tunnevad karistamatust, pannes toime õigusrikkumine vanuses alla 14 aastat.³⁰

1.3 Riigi roll alaealiste kuritegevuse ennetamisel

Riik teostab kuritegevuse vastast võitlust läbi kriminaalpoliitika, mis püstitab kuritegevuse vastu võitlemise eesmärgid ning määratleb kriminaalseadusandlusega nende saavutamise vahendid.³¹ Kriminaalpoliitika peamiseks eesmärgideks on kuritegevuseennetamine ning õigusrikkumistele reageerimine. Kuriteoennetus tähendab püüet vähendada kuritegevuse põhjuseid ja võimalusi kuritegelikuks käitumiseks, samuti hoida ära või raskendada kuritegude toimepanemist riiklike institutsioonide, kohalike omavalitsuste ja elanikkonna koostöös. Õigusrikkumistele reageerimine tähendab õigusrikkujate karistamist ja kontrolli. Ka karistustel võib olla preventiivne funktsioon.³²

Kaks karistamist uurivat koolkonda (retributivismi- ja utilitarismi teooriad) vastanduvad teineteisele, taandades karistuse mõtte kättemaksu ja ennetamise dilemmale. Kättemaksul põhineva lähenemise ehk retributivismi teooria alusel pole ühiskonnal mitte ainult õigus, vaid ka kohustus kriminaalselt käitunud isikut karistada. Seejuures karistuse määr peab olema võrdväärne õigusrikkumise astmega. Samas utilitaristid näevad karistamist õigustatult vaid siis, kui sellega kaasneb mingi tulu ning karistamise positiivseks kõrvalmõjuks on peamiselt preventsioon. Utilitaristid oma teoorias rõhutasid kuritegevuse ennetamist läbi hirmutamise. Utilitarismi teooria pooldajad nagu J.Bentham, John Stuart Mill ja teised vaatlesid hirmutamist karistusõiguse olulise elemendina, rõhutades, et peamiseks potentsiaalsete kurjategijate käitumise regulaatoriks on ja peab olema oht karistuse näol. See tähendab, et ühe inimese karistamine on samal ajal teiste hirmutamise vahendiks.³³ Utilitaristid usuvad, et karistamine suurendab üldist moraali ja seaduskuulekust. Utilitarismi teooria koheselt ühiskonnas toimib psühholoogiline surve, kus ühe inimese reaalne karistamine on teistelehoiatuseks sama karistuse eest – seda nimetatakse üldpreventsiooniks. Selle kõrval on eripreventsioon, mis peab mõjutama konkreetset seaduserikkujat, et hoida ära tema poolt uue õigusrikkumise toimepanekut.³⁴

Kuriteoennetust on võimalik jagada kolmeks: primaarne, sekundaarne ja tertsiaarne ennetus. Kõigi tasandite preventiivse töö edukaks toimimiseks on tähtis koostöö riigi,

³⁰ Абызов Р.М. Типология личностных деформаций несовершеннолетних преступников: Монография. - Барнаул: БЮИ МВД России, 2002.

³¹ Sootak 1997, lk. 28

³² Sootak 1997, lk. 64

³³ Козочкин И.Д. Цели наказания и их реализация в правоприменительной практике США // Проблемы наказания по законодательству России и зарубежных стран. М., 1999. С. 22.

³⁴ Sootak 1997: 60-69

kohalike omavalitsuste (KOV) ja elanikkonna vahel.³⁵ Esmatasandi ehk primaarne preventatsioon tähendab üldiste elutingimuste parandamist ja turvalisuse suurendamist ning selle tasandi preventiooni läbiviijaks on enamasti riik. Primaarsed abinõud on suunatud tavaliselt kogu rahvastikule eesmärgiga üldist kuritegevuse taset vähendada. Kohalike omavalitsuste tegevusel on primaarsel ennetustasandil väga tähtis roll.³⁶ Nende ülesanne on kohalike probleemide tuvastamine, ennetavate ja turvalisust suurendavate meetmete väljatöötamine ning nende rakendamine.³⁷ KOV on kõige lähemalt seotud probleemsete inimeste jakohtadega, seega on just KOV kõige õigem tegutsemaks turvalise elukeskkonna tagamise nimel. Kohalikul tasandil toimib ka elanikkonnasisene ennetustöö, mis seisneb inimeste teadlikkuse tõstmises ning nende kaasamises ühiskondlikesse organisatsioonidesse ja ennetavatesse projektidesse. Alaealiste puhul tähendab primaarne preventatsioon meetmeid, mis tagavad laste kasvatuse ja sotsialiseerimise ühiskonda. Sotsioloogid ja kriminoloogid rõhutavad siin perekonna-, kooli- ja kogukonnapõhiseid sekkumisi. Perepõhised programmid seisnevad vanemate koolitamises, et nad suudaksid oma lapsi hästi kasvatada ja probleeme rahumeelselt lahendada. Samuti on oluline noortele õpetada, kuidas grupi survele mitte alluda.³⁸

Väga oluline pakkuda noortele suures valikus huviringe ja muud koolivälist tegevust. Kooli tasemel võib eristada nii koolikeskkonnale (nt koolikliima) kui õpilastele (õppeedukus, sotsiaalsed oskused) suunatud sekkumisi. Koolipõhistest peetakse mõjusamaks kooli juhtimise ja distsipliiniga toimetulekule, käitumisnormide kehtestamisele suunatud sekkumisi ning programme, kus lastele õpetatakse sotsiaalseid oskusi. Koolide õppekavadesse integreeritakse ka sotsiaal-emotsionaalsel õppimisel põhinevaid oskustreeninguid, mis aitavad noorel paremini mõista oma emotsioone ja sotsiaalseid suhteid, panevad üle vaatama oma väärtushinnangud ja õpetavad kriitiliselt mõtlema. Väga tähtsaks peetakse kriminaalsüsteemi sisenevate noorukite arvu piiramist, seega on oluliseks ennetusmeetmeks erinoorsootöö. On oluline, et kõik antisotsiaalsed teod ei viiks alaealist kohe kriminaalsfääri, vaid oleks võimalik rakendada ka muid mõjutusvahendeid. Sekundaarne preventatsioon hõlmab abinõusid, mida kasutatakse siis, kui tekib kahtlus, et teatud isikud on potentsiaalsed kurjategijad ehk tegeletakse konkreetsete isikute mõjutamisega. Sekundaarsel ennetustasemel rakendatakse samuti nii pere-, kooli- kui ka kogukonnapõhiseid programme. Tertsiaarne preventatsioon keskendub konkreetsele õigusrikkujale, kellele mõistetakse karistus, mille eesmärgiks on järgnevate kuritegude ärahoidmine. Kuivõrd

³⁵ Bureš 2008: 16

³⁶ Kohnstamm 1997: 62

³⁷ Alexandersson jt 2002: 99

³⁸ Stevens, Kessler ja Gladstone 2006 Stevens.A, Kessler.I, Gladstone.B, 2006. A review of good practices in preventing juvenile crime in the European Union. Arvutivõrgus kättesaadav: <http://www.kuriteoennetus.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=38887/Review%2Bof%2Bjuvenile%2Bcrime.pdf>

kolmanda tasandi preventsioon seisneb juba olemasoleva õigusrikkuja ja süüteo tagajärgedega tegelemises, on siin tegemist eelkõigekaristusõiguslike meetmetega kaasnevate vahenditega. Praktikas segunevad kolmanda taseme ennetus ja õigusrikkujatele reageerimine (näiteks võib vangistust pidada nii ennetuseks kui ka reageerimiseks, kuigi üldjuhul on vangistuse näol siiski tegemist reageerimisega), seetõttu on neid kahte järgnevalt ka ühes käsitletud. Euroopas peetakse alaealiste tertsiaarses ennetusastmes tähtsaks võimalikult kiiretreageerimist õigusrikkumisele ja kohest koostööd politsei, perekonna ja sotsiaaltöötajate vahel.

Lisaks kiirele reageerimisele on tähtis ka „tulu” tekitamine karistamise käigus. Näiteks oli Hollandis käigus programm, kus seadust rikkunud noored pidid hüvitama ohvrile tekitatud kahju. Sellise projekti eesmärk oli noorte vastutustunne suurendamine, mis aitab vältida uusi õigusrikkumisi.³⁹ Ülalmainitud programmi eesmärk on sarnane „kuriteoga tekitatud kahju heastamise” teooriale. Selle teooria põhimõte seisneb selles, et karistusena peab olema heastatud kahju, mis oli tekitatud riigile. Kui isik lubab endale teadlikult tekitada kahju teatud õigussuhetele või õiguskorrale tervikuna, siis tema esimeseks õiguskohustuseks on tekitatud kahju heastamine kas omal algatusel või riigi sunnil.⁴⁰ Euroopas on laialt levinud nõustamis- ja psühholoogiteenuse pakkumine õigusrikkujale (siinjuures vastava teenuse pakkumine peaks olema vajadusel pakutud mitte ainult alaealisele õigusrikkujale kui ka tema vanematele).⁴¹ Eestis kavandab kriminaalpoliitikat Justiitsministeerium, koordineerides võitlust kuritegevuse vastu ja valitsuse õigusloomet, samas on alaealiste kuritegevuse ennetamine ka mitmete teiste ministeeriumide vastutada. Haridus- ja teadusministeeriumi roll on läbi haridussüsteemi õiguskäitajaid kodanikke kasvatada, Sotsiaalministeeriumi roll on suunata sotsiaal- ja perepoliitikat, Kultuuriministeeriumi roll on läbi huvitegevuse ning kultuuri noori suunata ning Siseministeeriumi roll on läbi politsei ja õiguskorra kaitse organite õigusrikkujatega tegelemine ning ennetusprogrammide rakendamine.

Kohalike omavalitsuste roll kuritegevuse ennetamisel on jäänud tagasihoidlikuks, vastutuse ulatus ja tegevuse koordineerimine on määratlemata ning peamiseks kuriteoennetuse eest vastutajaks peavad KOV-d hoopis politseid.

Alaealiste kuritegevuse vastane võitlus on riigi prioriteet, mida kinnitavad mitmed strateegilised dokumendid:

- 2003. aastal vastu võetud Riigikogu kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2010 pidasid oluliseks eemärki, et alaealise suhtes läbiviidav kriminaalmenetlus ja määratud karistus mõjutaksid noort nii, et noor hoiduks edaspidi õigusrikkumistest. Antud

³⁹Waller, I. Trends in Crime Prevention in Europe and North America. *European Journal of criminal policy and research*. 1997. Vol 5. No.3, lk. 29-42

⁴⁰Рубчевский К. В. Размышляя о смысле и назначении наказания // Российский судья. — 2005. — № 11. — С. 43-46

⁴¹Simonsen, C. Juvenile Justice in America. Third edition. Macmillan Publishing Company. 1991. New York.

dokument tähtsustab eelkõige sotsiaalseid ennetusmeetmeid, mille edukaks toimimiseks lisaks riigivõimule on kaasatud ka kohalikud omavalitsused ja ühiskondlikud organisatsioonid.⁴² Ülalmainitud „Arengusuunadest” on 2009 aastal koostatud kriminaalpoliitika aruanne Riigikogule, milles tuuakse välja tehtud töö tulemused alaealiste kuritegevuse osas. Üheks aruanne osaks olid erikoolid, mida nimetatakse tihti vangla kasvulavaks või minivanglaks. Seda nimetust õigustab erikooli õpilaste retsidiivsusnäitaja. Uuringu järgi jätkab kümnest erikoolist lahkunud õpilasest kaheksa süütegude toimepanemist. Tulevikus peaks Kaagvere erikoolis õppima 60 madala riskitasemega tüdrukut ja poissi ning Tapa erikoolis 40 kõrge riskitasemega tüdrukut ja poissi. Eelmisel aastal astuti esimesi samme erikooli kasvandike olmetingimuste parandamiseks: näiteks kolis Kaagvere erikool amortiseerunud mõisamajast remonditud hoonesse. Õpilased saavad logopeedi, sotsiaalpedagoogi ja psühholoogi abi.⁴³ Aruanne puudutas ka alaealiste komisjone, milles aruanne alusel suurt muutust ei ole toimunud. Plaanitakse luua alaealiste komisjonide koordinatsioonikogu, mis hakkab lahkama komisjonide kvaliteedi küsimusi. Samuti on arutatud võimalusi, kuidas laiendada mõjutusvahendite pakkujate ringi.⁴⁴ Ehk selles osas „Arengusuunad” tulemust ei andnud, kuid vähemalt plaanid on olemas.

- Vabariigi Valitsuse alaealiste kuritegevuse vähendamise arengukava aastateks 2007-2009, mis rõhutas alaealiste komisjonide ja erikoolide süsteemi parandamise tähtsust.⁴⁵ Selle „Arengukava” aruandes on suur rõhk alaealiste komisjonidel. Arvestades alaealiste komisjonides lahendatavate kuritegude suurt hulka, on komisjonidel oluline roll alaealiste kuritegevuse ennetamisel ja reageerimisel. Arengukava perioodi lõpuks on endiselt alaealiste komisjonide probleemideks ebaühtlane kvaliteet ja praktika mõjutusvahendite kasutamisel ning menetluse venimine ja puudulik järelevalve. Negatiivsena võib esile tuua ka selle, et alaealise mõjutusvahendite seadust pole arengukava perioodil muudetud. Positiivsete sammudena saab märkida komisjonide statistika koondamist Eesti hariduse infosüsteemi baasil, teenusepakkujate kaardistust ja riskihindamise eelanalüüsi.⁴⁶

⁴² Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2010. 2003.a. Riigikogu

⁴³ Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2010: 2009. aasta täitmise ettekanne. Arvutivõrgus kättesaadav: <http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=50624/2009.+a+kriminaalpoliitika+aruanne+Riigikogule.pdf>

⁴⁴ *Ibid.* lk2

⁴⁵ Vabariigi Valitsuse alaealiste kuritegevuse vähendamise arengukava aastateks 2007-2009.

⁴⁶ Alaealiste kuritegevuse vähendamise arengukava aastateks 2007-2009 lõpparuanne. Arvutivõrgus kättesaadav: <http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=54178/Alaealiste+kuritegevuse+v%20v%C4%hendamise+arengukava+1%20F5pparuanne.pdf>

- Justiitsministeeriumi välja töötatud alaealiste kuritegevuse vähendamise arengukava.⁴⁷ Arengukava aruandest tuleneb, et kuriteoennetuse tõhustamiseks jätkati erinevate ministeeriumide poolt ennetusalaste projektide toetamise ja läbiviimisega, samuti teabematerjalide koostamise ja levitamise, loengute ja koolituste läbiviimisega ning info vahetamisega erinevate veebilehtede vahendusel. Sotsiaalministeeriumi eestvedamisel toimus arvukalt tegevusi teadvustamiseks vanemahariduse vajalikkust ja suurendamiseks lapsevanemate seas vanemlikku vastutust ja positiivseid kasvatusviise.
- Kultuuriministeeriumi strateegiline arengukava 2009-2012, milles üheks rõhuasetuseks on noorte huvitegevus ja loovuse stimuleerimine.⁴⁸
- Sotsiaalministeeriumi arengukava 2009-2012, mille üheks eesmärgiks on lastele turvalise ja tervist toetava arengukeskkonna loomine, et ära hoida noorte riskikäitumist.⁴⁹ Lastele turvalise ja tervist toetava arengukeskkonna loomine on oluline seetõttu, et lapseas pannakse alus hoiakutele ja käitumisharjumustele, mis mõjutavad tervises seisundit ja käitumist täiskasvanueas. Jätkuvaks probleemiks tunnistati mõnes Eesti piirkonnas sportimispaikade vähesust, nende kaugust elupaigast või koolist, perespordi võimaluste ebapiisava kättesaadavust, samuti harrastusspordiga tegelemise kallidust. Võtmeküsimuseks on laialt levinud alkoholi müük noortele, hoolimata selle tegevuse kriminaliseeritusest. Probleemiks on järelevalve tegelik puudumine ja sõltuvushäired.
- Noorsootöö strateegia 2006-2013, mille eesmärk on tagada noore isiksuse mitmekülgse arengu võimalused noorsootöö mitmekesisuse, kättesaadavuse ja kvaliteedi suurendamise kaudu.⁵⁰ Eesmärkide saavutamiseks rõhutati vajadust tõsta noorsootöö kvaliteeti ja noorsootöötajate professionaalsust ja selleks peeti oluliseks noorsootöölase kõrghariduse omandamise võimaluste olemasolu Eesti kõrgkoolides. 2011. a uuringu „Noorsootöötaja Eestis – tema pädevused ja koolitusvajadused” tulemuste põhjal on alust arvata, et 2008–2010 läbiviidud koolitused on tõstnud noorsootöötajate teadmisi ja oskusi ja arendanud nendevahelist koostööd ja võrgustikutööd. Samuti leiti, et noorte võimalused noorsootöö teenuste kättesaamiseks ei ole võrdsed ning sõltuvad oluliselt omavalitsuste ning lastevanemate suutlikkusest. Majanduslikult keerulises olukorras tuleb jätkuvalt pöörata tähelepanu sotsiaalse tõrjutuse riskiga noorte kaasamisele noorsootöösse. Oluline on jätkata riiklike toetusprogrammidega noorsootöö

⁴⁷ Justiitsministeeriumi tööplaan 2009. Alaealiste kuritegevuse vähendamise arengukava. Arvutivõrgus kättesaadav. <http://www.kuriteoennetus.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=39131/Alaealiste+kuritegevuse+v%E4hendamis e+arengukava+2008.a+aruanne.pdf>

⁴⁸ Kultuuriministeeriumi strateegiline arengukava 2009-2012. Arvutivõrgus kättesaadav. http://www.kul.ee/webeditor/files/KUM_ARENGUKAVA_2009-2012.pdf

⁴⁹ Sotsiaalministeeriumi arengukava 2010-2013. Arvutivõrgus kättesaadav. <http://www.sm.ee/meie/eesmargid-ja-nende-taitmine/ministeeriumi-arengukava.html>

⁵⁰ Haridus- ja Teadusministeerium. Noorsootöö strateegia 2006-2013. Tartu 2006

korraldamiseks kohalikul tasandil, analüüsida täiendavalt nende senist rakendust ja ulatust ning kavandada vajalikke muudatusi noorte võimaluste avardamiseks.

- Üldharidussüsteemi arengukava 2007-2013, kus rõhutatakse, et Eesti riigi tulevik, ühiskonnaliikmete toimetulek ja rahulolu sõltuvad suuresti iga elaniku haritusest.⁵¹ Süvenenud sotsiaalne ja majanduslik kihistumine ning suurenenud erivajadustega õpilaste arv sunnib kõigi laste arenguks ja normaalse kasvukeskkonna kindlustamiseks looma tõhusaid tugivõrgustikke ja tegema nõustamisteenused (õpinõustamine, psühholoogiline nõustamine, hariduslike erivajadustega lapsed, lapsevanemaid ja õpetajaid toetav nõustamine) kättesaadavaks kõigil kooliastmel. Iga lapse arengut toetavaks nõustamiseks ja lapse arengutaseme määramiseks on tarvis adekvaatseid pedagoogilis-psühholoogilisi hindamisvahendeid. Puudutavad valdkonnad on arengukavas: sujuvad üleminekud ühelt haridustasemelt teisele, kus pööratakse tähelepanu andekate laste ja eesti keelest erineva emakeelega õppuritele toetamisele, konkurentsivõimelise hariduse tagamine, kus pööratakse tähelepanu säästva arengu ja keskkonnahariduse, tehnika- ja tehnoloogiahariduse arendamisele ning suurendatakse kutsealase eelkoolituse ja kutseõppe võimalusi nii põhikooli kui gümnaasiumi õpperaames, ning kolmandaks valdkonnaks on juurdepääs õppimisvõimlaustele, kus rõhutatakse probleemina sotsiaalsed faktorid nagu võõrandumine ja kihistumine ja õppevahendite kallidust.
- Narkomaania ennetamise riiklik strateegia aastani 2012.⁵² Narkootikumide kontrolli strateegia toimimiseks on oluline vähendada kahjusid, mida tekitab inimesele ning ühiskonnale narkootikumide tarvitamine. Strateegia elluviimisel on oluline ühendada kõigi asjasse puutuvate organisatsioonide jõupingutused võitlemaks narkootikumide vastu vähendades nii nõudlust kui ka pakkumist.

1.4 Ennetustöö kontseptuaalsed alused

Turvalisus ja kaitse on inimväärsel elu eeldus. Kuriteoennetus on kõigi riiklike ja omavalitsuslike abinõude kogum süütegude ärahoidmiseks. Kuriteoennetuse eesmärgiks on kõrvaldada kuritegevuse põhjused ja soodustegurid, vähendada võimalusi kuritegelikult käituda, hoida ära või raskendada süütegude toimepanemist riiklike institutsioonide, kohalike omavalitsuste ning elanikkonna koostöös. Kuriteoennetuse moodustavad erinevad abinõud, mille eesmärkideks on takistada varem mitteesinevad kuriteoliikide arenemist, vähendada ja

⁵¹Üldharidussüsteemi arengukava 2007-2013. Arvutivõrgus kättesaadav. www.hm.ee

⁵²Narkomaania ennetamise riiklik strateegia aastani 2012. Arvutivõrgus kättesaadav: http://valitsus.ee/UserFiles/valitsus/et/valitsus/arengukavad/sotsiaalministeerium/Narkomaania_ennetamise_riiklik_strateegia.pdf

võimalusel likvideerida olemasolev kuritegevus, takistada laste ja noorte kuritegelikule teele sattumist, vilunud kurjategijate kuritegelikult teelt ärasaamine, muuta füüsilist keskkonda nii, et potentsiaalsete kurjategijate motivatsioon kuritegu toime panna väheneks ehk muuta ahvatlevad objektid potentsiaalsetele kurjategijatele vähem atraktiivseks, vähendada inimeste hirmu langeda kuritegevuse ohvriks ning teavitada inimesi kodanikuvastutusest kaasa aidata kuritegevuse vähendamisele.⁵³

Kuritegude ennetamist võib jagada kolmeks: sotsiaalne ennetustöö, olustikulise ennetustöö ja süütegude tagajärgedega tegelemine. Sotsiaalne ennetustöö ehk sotsiaalsed ennetusmeetmed on süütegusid põhjustavate tegurite mõjutamine sotsiaal-, haridus-, pere-, noorte, kultuuri-, majandus- jms poliitika abil eesmärgiga luua eeldused iga inimese kaasamiseks ühiskonnaellu arvestades ühiskonnas seatud eesmärgi, et sel moel ära hoida tema marginalisatsioonist tingitud hälbiv käitumine. Vajalik on luua eeldused ja optimaalsed tingimused kõigi ühiskonnaliikmete sotsialiseerimiseks (laste kasvatamine, elamispinna olemasolu, töö, puhkus). Tähtis on ennetada konflikte ning vähendada negatiivsete ühiskondlike nähtuste (nt töötus) mõju. Olustikulise ennetustöö ehk olustikuliste ennetusmeetmete rakendamise eesmärgiks on raskendada süütegude toimepanemist ning mõjutada varakult potentsiaalselt kuritegelikke isikuid või kuriteoohutlikke olukordi ja kohti. Tuleb leida vahendid kuritegude ennetamiseks, näiteks turvaettevõtete või politsei poolt avaliku korra tagamine. Abiks on ka asulate ja hoonete planeerimine turvaliseks, samuti süütegusid raskendavate tehniliste vahendite kasutamine. Süütegude tagajärgedega tegelemise all mõistetakse eelkõige karistusõiguslikke meetmeid korduvkuritegude vähendamiseks. Tegeletakse nendega, kes on juba süüteo toime pannud.⁵⁴

Süütegude arvu suurenemine toob kaasa vajaduse tegusama ennetustöö järele. Süütegude ennetamise edukus sõltub mitme ametkonna, sealhulgas riigi, kohalike omavalitsuste, mittetulundussektori koostööst, et vältida süütegude ja muude korrarikkumiste toimepanemist, vähendada süütegude soodustegurite mõju ning tagada avalik kord. Süütegude ennetamine ei ole edukas üksnes riiklike institutsioonide abil, kuid ennetustöösse tuleb kaasata võimalikult suur ring isikuid ja organisatsioone. Tagajärgede kõrvaldamise meetmete rakendamise all mõistetakse karistusõiguslikke ja politsei poolt rakendatavaid meetmeid alaealiste retsidiivsuse vähendamiseks. Siin on eelduseks juba ühe kuriteo toimepanemine ja peamiseks eesmärgiks on ära hoida sellele järgnevaid kuritegusid. Süütegude tagajärgedega tegelemise alla tuleb arvata ka tegevused, mille eesmärk on aidata kuriteo ohvreid ja vähendada või heastada muul viisil kuritegudega tekitatud kahju. Välisriikides ja üha enam ka Eestis on jõutud arusaamisele, et

⁵³Loeng kuriteoennetusest. Arvutivõrgus kättesaadav: <http://www.kuriteoennetus.ee/35826>.

⁵⁴*Ibid.* Arvutivõrgus kättesaadav: <http://www.kuriteoennetus.ee/35826>.

efektiivne töö alaealise õigusrikkujaga eeldab individuaalset lähenemist ning tugevat meeskonna- ja võrgustikutööd (laiema koostöövõrgustiku puudumise probleematikat puudutas ka alaealiste kuritegevuse vähendamise arengukava lõpparuanne).⁵⁵

Võrgustikutöö rakendumist raskendab nii see, et Eesti erinevates piirkondades pole piisavalt spetsialiste (nt lastekaitseametnike, psühholoogide, sotsiaalpedagoogide vähesuse tõttu), kes lapseprobleemidega tegeleksid.

1.5 Alaealisele mõjutusvahendite kohaldamise valik ja eesmärk

Alaealiste kriminaalvastutuse erisus on esile kutsustud vajadusest arvestada alaealise kui isiku individualiseerimist (*Ingl.* Individualisation- isiku, nähtuse või muu eripära rõhutamine, esiletoomine ja arvestamine), mis põhineb antud grupi õiguserikkujate vanuselises erilisuses. Üheks põhiliseks tingimuseks isiku kriminaalvastutuse puhul on süüvõimelisus. Süüvõime eeldab isiku 14 aastase vanuseni jõudmist ning võimet teo keelatuselt aru saada.⁵⁶ Seega, miinimumvanus, millal võib kriminaalvastutust kohaldada ei tohi olla väiksem kui vanus, millal isikul tekib kindel õiguslik arusaam ning ta on võimeline hindama ja aru saama kriminaalõiguslikust keelust. Alaealised vanuses 14 kuni 18 aastat, ühelt poolt jõuavad selleks ajaks kõrgemale sotsialiseerumise tasandile: nendel tekib iseseisvusetunne, võime kontrollida oma käitumist, valitseda ennast; teiselt poolt aga toimub edasine isiku areng: jätkub kool, toimub oma koha määratlemine ühiskonnas, kasvab isikutevaheliste suhete kogemus. Selles eas on omane liigne arvamus kategoorilisus, ägedus, võimetus hinnata olukorda kõiki asjaolusid arvestades. Need vanuselised erisused tingivad alaealiste suhtes kohaldatavaid erisusi, võrreldes üldiste kriminaalvastutuse reeglitega, mida kohaldatakse täiskasvanutele⁵⁷.

Karistust on kõige üldisemalt defineeritud kui “käitumise tagajärge, mis vähendab sellise käitumise taasesinemise tõenäosust”.⁵⁸ Karistamise eeltingimustena on nimetatud piisav intensiivsus, raskusaste, karistuse kiire ajaline järgnemine rikkumisele. Karistus peab olema proportsionaalne sooritud teole: näiteks, ei saa aktsepteerida olukorda kus mõrvarit ja taskuvarast karistatakse ühesuguse rangusega. Vaatamata sellele, et tegemist on alaealisega, karistust peab määrama selliselt, et õiguserikkujal ei tekkiks enam soovi uus kuritegu toime panna. Väikese intensiivsusega karistamine surub maha käitumise, kuid selline efekt on ajutine ning peale selle

⁵⁵ Alaealiste kuritegevuse vähendamise arengukava aastateks 2007–2009 lõpparuanne. Arvutivõrgus kättesaadav: <http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=54178/Alaealiste+kuritegevuse+v%E4hendamise+arengukava+1%F5pparuanne.pdf>

⁵⁶ Karistusseadustik § 33. RT I 2001, 61, 364. Vastu võetud 06.06.2001.

⁵⁷ Астемиров З.А. Уголовная ответственность несовершеннолетних. Минск, 1970, стр. 20

⁵⁸ S. McConville. The Use of Punishment. Devon, England: Willan 2003.

ebapiisava karistust võib eeldada uuesti kuriteo toimepanemise katsetamist.⁵⁹ Üldise arusaamisega alaealiste paranemise osas alaealisele õiguserikkujale on ette nähtud kasvatuslikud mõjutusvahendid, mille mõjul saab alaealise käitumist positiivselt mõjutada. Alaealiste vanuselisi erisusi ja toime pandud õigusrikkumiste spetsiifikat arvestades on vajalik välja töötada sellised karistusemäärad, milles rõhutatakse üleminekut karistuslikult kasvatuslikule ja ennetuslikule aspektile. Vabaduse äravõtmise ebaefektiivsuse tõttu tuleb vältida alaealiste suhtes karistusi, mis on seotud ühiskonnast isoleerimisega, ning näha ette seadusandluses need karistused, mille abil alaealised kurjategijad eemalduksid kriminogeensest keskkonnast ja ühenduksid ühiskondlik-kasuliku tööga.⁶⁰ Arvestades fakti, et alaealistele kohaldatakse kasvatuslikud mõjutusvahendid, peab märkima, et verbaalsete mõjutusvahenditega nagu näiteks hoiatus või noomitus ei saavutata mitte alati soovitud tulemusi. Noored ei pruugi reageerida nendele tehtud märkustele õiguspäraselt käituda. Lüngad kurjategijate õigusteadvuses on osaliselt tingitud kohaldatud mõjutusvahendi ebaõigest valikust. Vaatamata sellele, et alaealisel puudub täielik võime oma teo keelatusest aru saada, peavad tal ikkagi olema elementaarsed arusaamised selle kohta, mis on hea ja mis on halb.

Sotsiaalsete väärtuste ettekujutuste tekkimine ja hindamine on aeganõudev ja pikaajaline protsess, kuid teatud ettekujutused tervisele või võõrale varale kahju tekitamise keelatusest, eeldatakse, et on olemas juba noores eas (5-6 aastat).⁶¹ Järelikult varavastase süüteo toime pannud alaealise karistamisel ei pea toetuma üksnes tema piiratud võimele teo keelatusest aru saada. Tal võib küll olla piiratud arusaam karistamise määrast ja kriminaalvastutusest selle süüteo eest, kuid mitte sellest, on see tegu õigusvastane või õiguspärane. Siinjuures tahan rõhutada seda, et 14 aastane alaealine peab juba aru saama teo õigusvastasusest ja vastutama enda poolt toime pandud tegude eest.

Alaealiste karistuse süsteem toob esile vajadust sügavalt analüüsida kriminaalasja asjaolusid, arvestada alaealise isiksust, selgitada välja kuriteo toimepanemise põhjusi ning määrata selline karistus, mis on piisavalt efektiivne nii alaealise õiguserikkuja parandamise jaoks, kuid ka üldise preventiivsuse ning sotsiaalse õigluse taastamise jaoks. Vabadusekaotus on võimalik ainult raskemate kuritegude puhul (nt eluvastased kuriteod), ja nendel erandjuhtudel, kui teised mõjutusvahendid, põhjendatud kohtu arvamusel, ei suuda saavutada vajalikke karistamise eesmärgi. Selleks, et määrata alaealisele kurjategijale õiglane karistus või selle asemel teisi mõjutusvahendeid kohaldada peab arvestama mitmete asjaoludega. Nendega tutvumiseks koostatakse kohtueelne ettekanne. Kriminaalhooldusseaduse kohaselt koostab

⁵⁹J. Saar. Kriminaalpsühholoogia. Tallinn, 2007, lk. 178

⁶⁰Щепельков В. Ф. Субъект преступления: преодоление пробелов уголовного закона // Журнал российского права. 2002. № 2. С.60. Москва

⁶¹Байбарин А. А. Уголовно-правовая дифференциация возраста. — Высшая школа, 2009. С. 85. Москва

kohtuniku või prokuröri taotlusel alaealiste kriminaalasjade menetlemisel kriminaalhooldusametnik alaealise kohta kohtueelse ettekande. Kriminaalhoolduse standard näeb ette, et kohtueelne ettekanne annab ülevaate inimese sotsiaalsest ja majanduslikust seisundist, tervisest, kriminogeensetest kalduvustest ja kriminaalhoolduse kohaldamise sobivusest tema suhtes.⁶² Kriminaalhooldajad, prokurörid ja kohtunik rõhutavad kohtueelse ettekande olulisust alaealiste kriminaalasjade menetlemisel, kuna kohtueelne ettekanne annab põhilise taustinfo alaealisele karistuse määramiseks ja eeluurimisasutused keskenduvad ainult süüteo asjaolude väljaselgitamisele ega ole kohustatud koguma informatsiooni kuriteo toimepannud isiku kohta. Alaealiste kriminaalasjade menetlemisel on olulised alaealise isiksuse omadused ning sotsiaalne taust.

Kriminaalhoolduse standard näeb ette, et kohtueelse ettekande koostamisel peab kasutama vähemalt nelja infoallikat. Selle kohaselt peab kriminaalhooldaja tegema vähemalt ühe kodukülastuse, kohtuma vähemalt ühel korral kohtualuse või süüdistatavaga ning vähemalt ühel korral kohtualuse sotsiaalse suhtluse ringi kuuluvate isikutega. Kohtueelse ettekande koostamisel kasutatud allikad erinevad maakohtute lõikes: Pärnu ja Tartu Maakohtudes kogutakse sagedamini infot kriminaal-justiitsüsteemi väliselt (pere, kool, sotsiaalhooldus), samas saadi Viru MK-s infot sagedamini kriminaal-justiitsüsteemi esindajate käest.⁶³

Mõjutusvahendi määramisel arvestab alaealiste komisjon veel alaealise esindaja, sotsiaalametniku, õppeasutuse esindaja ja politseiametniku arvamust ning alaealise nõusolekut võtta endale kohustusi vabatahtlikult. Mõjutusvahendi kohaldamise eesmärk on vältida vähem tähtsate üleastumiste korral kriminaalkaristust ning asendada see muude sotsiaalse kontrolli vahenditega.⁶⁴ Üheks oluliseks eesmärgiks mõjutusvahendite kohaldamisel on sotsiaalse õigluse taastamine. Antud eesmärk eeldab, et taastatakse sotsiaalne õiglus ja rikutud ühiskondlik kord, hüvitatakse kannatanule tekitatud kahju, rahuldatakse vajadus õiguserikkujat karistada, kõrvaldatakse hirmu- ja ebakindluse tunne, mis on tekkinud inimestel seoses kuriteo toimepanemisega, kinnitatakse usaldus õigustkaitsvatesse organitesse, kes võitlevad kuriteo vastu ning kindlalt kaitsevad inimeste, ühiskonna ning riigi huvisid.⁶⁵ Teiseks eesmärgiks on alaealise õiguserikkuja resotsialiseerimisele kaasaaitamine, mis seisneb selles, et kohaldatud mõjutusvahendite abil muuta süüdioleval isikul need negatiivsed isikuomadused, mille mõjul ta sooritas kuriteo, ning sisendada austavat suhtumist seadusesse, kehtestatud õiguskorda, teiste kodanike õigustesse ja huvidesse.

⁶² Kriminaalhoolduse standardid. Heaks kiidetud 20.02.2011.a vangla direktori nõupäeval. Tallinn, 2011. Standardi üldised sisunõuded tulenevad kriminaalhooldusseadusest ja selles tuuakse konkreetsemad soovitusel kohtueelse ettekande koostamiseks

⁶³ M. Märtson, A. Markina. Alaealiste karistuste tulemuslikkus. Tallinn, Justiitsministeerium, 2008, lk. 8

⁶⁴ M. Märtson, A. Markina. Alaealiste karistuste tulemuslikkus. Tallinn, Justiitsministeerium, 2008. lk 8

⁶⁵ Беляев Н.А. Цели наказания и средства их достижения. Санкт-Петербург, 1997, стр. 453

Nii näeb AMVS § 3 ette alaealistele õigusrikkujatele järgmised mõjutusvahendid: hoiatus; lepitamine; koolikorralduslikud mõjutusvahendid; üldkasulik töö; käendus; noorte-või sotsiaalprogrammides, rehabilitatsiooniteenuses või ravikuurides osalemine; vestlusele suunamine psühholoogi, narkoloogi, sotsiaaltöötaja või muu spetsialisti juurde; kasvatusel eritingimusi vajavate õpilaste kooli suunamine; kohustus elada vanema, kasuvanema, eestkostja või perekonnas hooldaja juures või lastekodus. Vastavalt KarS § 87 lg 1 asendatakse karistus alaealise poolt toime pandud õigusrikkumise eest järgmiste mõjutusvahenditega: hoiatus; allutamine käitumiskontrollile; noortekodusse paigutamine; kasvatusel eritingimusi vajavate õpilaste kooli paigutamine.

Kohus alaealise kohtualuse süüdimõistmisel peab alati otsustama, kas teda karistada või karistusest vabastada. Alaealist, tema piiratud süüvõime tõttu, võib KarS § 87 alusel karistusest vabastada. See ei tähenda seda, et õigusvastase teo toimepandud alaealist üldse ei karistata, vaid see tähendab, et kriminaalvastutust asendatakse mingi muu mõjutusvahendiga. Alaealist karistatakse, kui ta teo toimepanemise ajal oli täielikult võimeline aru saama oma teo keelatusest ja sellest arusaamisest tulenevalt on võimeline loobuma süüteo toimepanemisest. Kui alaealisel oli selline arusaam piiratud, tuleks ta karistusest vabastada ja kohaldada talle mõjutusvahendit lähtudes KarS § 87 ja AMVS § 3. Need seadused annavad mõjutusvahendite loetelu, mida alaealisele karistusest vabastamise korral kohaldada. Mõjutusvahendi kohaldamine tähendab küll kohtualuse süüdimõistmist, kuid mitte karistamist, sest mõjutusvahend ei ole karistus⁶⁶. KrMS § 201 kohaselt võib alaealiste suhtes kriminaalmenetlust mitte alustada või lõpetada, kui õigusvastase teo toimepannud alaealine on süüvõimetu või kui prokuratuur leiab, et alaealist saab mõjutada KarS §87 ettenähtud mõjutusvahendit kohaldamata. Mõlemal juhtudel saadetakse toimik alaealise elukohajärgsele alaealiste komisjonile.⁶⁷

Kõik alaealise õiguserikkuja kriminaalvastutusest vabastamise viisid on seotud kasvatusmeetodi kasutamisega ehk seadusega kehtestatud riigi sunnimeetmete kasutamine eesmärgiga muuta alaealist õigusrikkujat pedagoogilisel viisil, kriminaalvastutusele võtmata. Sunnivahenditeks neid nimetatakse sellepärast, et neid määratakse ja kohaldatakse alaealise või selle seadusliku eestkostja soovi arvestamata ning on kohustuslikud isikutele, kes on kuriteo toime pannud. Nende mõjutusvahendite kohaldamise realiseerimine toimub riigi organite abil, millel on vastav pädevus. Eesti praktika näitab, et enamasti ei kohaldata alaealisele reaalselt vangistust, vaid pigem tingimisi vabastamist allutades ta käitumiskontrollile. KarS § 74 kohaselt karistusest tingimisi vabastamine toimub juhul kui mõistetud tähtajalise vangistuse ärakandmine

⁶⁶J. Sootak. Sanktsiooniõigus. Tallinn, 2007, lk. 179

⁶⁷ Kriminaalmenetluse seadustik. RT I 2003, 27, 166.

süüdimõistetute poolt ei ole otstarbekas.⁶⁸ Positiivne efekt seisneb selles, et süüdimõistetutele on käitumiskontrolli ajaltagatud pidev ja regulaarne kontroll selle üle, et õigusrikkujad jääks seaduskuulekale tee. Juhul kui süüdimõistetute kannab reaalselt vanglakaristust ei alluta ta peale vabanemist ühelegi kontrollile.⁶⁹

Riigikohtu kriminaalkolleegium Riigikohtu otsuses nr 3-1-1-14-06, kus süüdimõistetuteks on alaealine poiss, kelle õigusvastane tegu kvalifitseeritakse KarS § 263 alusel, juhib tähelepanu asjaolule, et eriti tähelepanelikult tuleb suhtuda karistuse mõistmisse alaealistele. KarS § 56 lg 2 kohaselt võib vangistust karistusena mõista üksnes siis, kui karistuse eesmärgid pole võimalik saavutada kergema karistusega. Alaealisele õiguserikkujale karistuse määramisel lähtutakse vajadusest mõjutada teo toimepanijat olema edaspidi õiguskuulekas. Alaealiste puhul tuleb muuhulgas meeles pidada, et nad ei ole isiksuseks reeglina veel väljakujunenud ning alaealiste kuritegevuse põhjused ja sellest tulenevalt nende meelestatus õiguskorra suhtes on teistsugune kui täiskasvanu isikul. Alaealised on oluliselt kergemini mõjutatavad, mistõttu ühelt poolt pole vangistus nende õiguskuulekale käitumisele suunamisel sageli vajalik ja karistuse eesmärgid saab realiseerida kergemaliigilise karistusega. Teisalt tähendab alaealise kerge mõjutatavus aga sedagi, et vangistus võib katkestada süüditunnistatud alaealise sidemed normaalse eluga, tekitada läbikukkumise tunde ning frustratsioonimeeleolu, mille tõttu alaealine kaotab üldise huvi ja motivatsiooni endas õiguskuuleka sattumuse kujundamiseks. Seetõttu tuleb alaealise vangistusega karistamist eriti põhjalikult motiveerida, võttes karistuse eesmärkide seas teravdatult arvesse võimalusi mõjutada teo toimepanijat edaspidiselt õiguskuulekusele.⁷⁰ Vastandiks eelmisele kohtulahendile, millises vangistus alaealisele karistusena võis olla vaieldav, Riigikohtu otsuses nr 3-1-1-77-11 reaalne vangistus karistusena alaealisele on sobiv karistus. Riigikohtu otsuses, kus süüdimõistetutele on alaealine tüdruk, kelle õigusvastane tegu kvalifitseeritakse KarS § 113 alusel, kolleegium avaldab seisukohta, et alaealisus ei tingi automaatselt süüdistatavale mõistetud karistuse kergendamist ega välista karistamist reaalse vangistusega. Kui isiku süü, kohtu poolt tuvastatud kergendavad ja raskendavad asjaolud, võimalused mõjutada süüdlasest hoiduma edaspidi süütegude toimepanemisest ja õiguskorra kaitsmise huvid nõuavad isiku karistamist reaalse vangistusega, siis tuleb teda ka sellise karistusega karistada, olenemata sellest, kas süüdistatav on täis- või alaealine.⁷¹

Klassikaline arusaam karistusõigusest on suunatud esmajoones teole ning süüle, mille olemasolust sõltub karistus. Alaealiste poolt toime pandud kuritegude käsitlemisel on lähenemine teistsugune: karistusõiguses on enam tähtis täideviija isiksus, mitte aga tegu või selle

⁶⁸ Karistusseadustik RT I 2001, 61, 364.

⁶⁹ Riigikohtu otsus 3-1-1-14-06. 24.

⁷⁰ Riigikohtu otsus nr 3-1-1-14-06.

⁷¹ Riigikohtu otsus nr 3-1-1-77-11.

raskus.⁷² Samuti on alaealiste karistamisel esmatähtis eripreventiivsed ehk kasvatuslikud eesmärgid ning uue kuriteo toimepanemise ärahoidmine.⁷³ Mõjutusvahendi valik on väga oluline moment: alaealisele kohaldatav sanktsioon peab olema vajalik, tõhus ning samas ei tohi olla liiga leebe, et ei tekiks karistamatuse tunnet nii õiguserikkujal kui ka teistel. Totaalne isoleerimine ühiskonnast ja karistus vangistuse näol kohaldatakse vaid erandjuhtudel, samuti on ka selle karistuse efektiivsus vaieldav. Nagu oli eespool öeldud vangistus võib katkestada süüditunnistatud alaealise sidemed normaalse eluga, mille tõttu alaealine kaotab üleüldse huvi ja motivatsiooni endas õiguskuuleka sättemuse kujundamiseks. Samuti „Alaealiste karistuste tulemuslikkuse 2008. aasta analüüsist“ tuleneb, et varem kriminaalkorras karistamata alaealistest oli 5%-le mõistetud vangistus. Ühel korral karistatud alaealiste puhul vangistuse mõistmise määr kasvas 35%-ni, kahel korral karistatud puhul 60%-ni ning varem 3 ja enamal korral karistatud alaealistele oli reaalselt vanglakaristust mõistetud 70%-l juhtumitest.⁷⁴ See näitab seda, et kohaldatav karistus mitte ei hoia ära korduva kuriteo toimepanemist, vaid soodustab neid.

Kui uuringud näitavad, et vangla mõjutab alaealist õigusrikkujat negatiivselt, erikool aga ei täida oma preventiivset ülesannet, peab moodustama eriasutused, mis erineksid erikoolist praegusel kujul. Minu arvates, õigusrikkujaid võiks ikkagi paigutada või mingil muul viisil kohustada neid hoiduda eemal suhtlemises teistest alaealistest, kuid erinevalt vanglast ja erikoolist täidaksid efektiivselt oma preventiivset eesmärki (sellest täpsemalt kolmandas peatükis). Alaealised kurjategijad on ohtlikud ühiskonnale, eriti teistele õiguskuulekatele alaealistele. Ohtlikud nad on sellepärast, et on alust arvata, et nad võivad panna toime uusi kuritegusid ning kaasata ka teisi. Sellepärast peab nende tegevuse vabadust mingil määral piirata.

Mõjutusvahendi kohaldamisel alaealisele, peab arvestama laste psühholoogia erisusi, rehabilitatsiooni võimalust, samal ajal peab valdama juriidiliste teadmiste kõrval ka pedagoogika ja sotsiaalse töö alustega. Välisriikide praktikas selliste asjade jaoks, kus kohtualuseks on alaealine, esineb noorsooõigus (*ingl. keel-Juvenile justice*) ehk „Alaealiste kohtud“. Noorsooõigus see on õiguslike, sotsiaalsete, pedagoogiliste, rehabilitatsiooniliste ja psühholoogiliste mehhanismide kogum, samuti muud programmid, mis on suunatud alaealiste õiguste, vabaduste ja seaduslikke huvide kaitsele.⁷⁵ Noorsooõigus eksisteerib mitmetes riikides, seda enam, ta on kohustuslik nendele riikidele, mis on ÜRO liikmed ning kes on Lapse õiguste konventsioonile alla kirjutanud. Tänapäeval Noorsooõiguse arendamine sotsiaalse poliitika õigusliku alusena alaealiste suhtes on väga oluliseks toetuspunktiks seadusandliku, täidesaatva

⁷² Riigikohtu otsus nr 3-1-1-14-06.

⁷³ H. Sepp. Kohtupraktika: alaealiste karistamine. Juridica, 2008, nr 8, lk. 541

⁷⁴ M. Märtson, A. Markina. Alaealiste karistuste tulemuslikkus. Tallinn, 2008. lk. 29

⁷⁵ Robert. W. Taylor, Eric J. Fritsch, Tory J. Caeti. Juvenile Justice. USA, 2001

ning kohtuorganite jaoks, samuti kohaliku omavalitsuse organite jaoks.⁷⁶ Noorsooõigus rajaneb taastamissuhtumisele. Selles on põhimõtteline erinevus alaealiste ja täisealiste kohtumõistmisel. Alaealiste kuriteo asjade kohtumõistmine peab olema mitte karistuslikuks vaid sellisena, mis taastab kannatanu rikutud õigusi ja vabadusi või sellisena, et taastab õiguserikkujat väärtust, kaasaitab vastutuse omaksvõtmist. Konfliktide lahendamine toimub konsensuseni jõudmisega poolte vahel, kes kriminaalasjasse puutuvad. Eesmärgiks on alaealisele kohtuliku kaitse tagamine vaatamata sellele, kas ta on kuriteo toimepanija, kuriteo ohver või süüdimõistetu. Eelis on kasvataval mõjutusvahendil võrreldes sunniviisilisega. Võtmeküsimuseks on ka rehabilitatsiooni teenuse osutamine. Rehabilitatsioon puudutab nii lapse, kes sai kannatatud julma kohtlemise või ebapiisava hoolduse pärast kui ka alaealist õiguserikkujat. Seega juvenaalne kohus peab olema lähtepunktiks ja toetuseks riigi ja eraorganisatsioonide, programmide ja projektide jaoks, mis on suunatud laste resotsialiseerumisele.

Lapse õiguste kaitse konventsiooni artikkel 1 sätestab⁷⁷: Käesolevas konventsioonis mõistetakse alaealise all iga alla 18 aastast inimolendit, kui lapse suhtes kohaldatava seaduse põhjal ei loeta teda varem täisealiseks. Arvestades sellega, et konventsioon on rahvusvaheline leping, mis loob juriidilisi kohustusi riikide jaoks, kes on lepingu osapooled, kriminaalvastutuse ea määratlemine on väga oluline moment. Konventsioon määrab täisealise kriminaalvastutuse eaks 18 aastat. See omakorda lubab riikidele sellest east kõrvale kalduda, kui nende siseriiklikud sedused loevad täisealiseks muud iga. Peab ka märkama, et liikmesriigid, on kohustatud konventsiooni sätetest kinni pidama, samuti võtma neid siseriiklikutesse seadustesse.⁷⁸

⁷⁶ Мельникова Э.Б. Ювенальная юстиция: Проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии. Москва, 2000, стр. 56-57

⁷⁷ Lapse õiguste konventsioon. Vastu võetud 26.09.1991.a. Artikkel 1.

⁷⁸ Мельникова Э.Б. Ювенальная юстиция: Проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии. Москва, 2000, стр. 58

II ALAEALISTE KURITEGEVUSE JA MÕJUTUSVAHENDITE RAKENDAMISE PRAKTIKA VÕRDLEV ANALÜÜS MAAKONNITI

2.1 Alaealiste süütegude struktuur

Alaealiste kuritegevus on viimasel kolmel aastal püsinud suhteliselt samal tasemel. 2011. aastal tehti kindlaks 1610 isikut, kes olid kuriteo toimepanemise ajal alaealised vanuses 14 kuni 17 aastased. 2010. Aasta andmetega võrreldes oli neid 3 % võrra vähem. Kuid kuna statistika järgi on vähenenud ka 14-17 aastaste arv 7 % võrra, siis on alaealiste kurjategijate suhtarv on siiski 5 % võrra suurenenud. 2010 aastal 10 000 14-17 aastase alaealise kohta 290 alaealist kurjategijat, siis 2011 aastal oli neid 304.⁷⁹ Valdav osa alaealisi õigusrikkujaid ei pane toime suuri ja raskeid kuritegusid. Alaealiste poolt toime pandud kuritegudest on levinuimad vargus ja kehaline väärkohtlemine, seejärel avaliku rahu vastased kuriteod ja liiklus- ja isikuvastased kuriteod, väärtegudest – on alkoholi- ja tubaka seaduse ja liiklusseaduse rikkumine. 2011.aastal vargusi ja väärkohtlemisi on kokku registreeritud enam kui kahel kolmandikul juhtudel.⁸⁰ Viimastel aastatel on suurenenud eeskätt vargused kaubandusettevõtetest ja sõidukitest, samuti ka sõidukite omavoliline kasutamine. Alaealiste toime pandud isikuvastastest süütegudest, mis on registreeritud, on enamuse kehalise väärkohtlemise juhtumid. Kuid nende süütegude sagenemise üheks põhjuseks on ka asjaolu, et kuivõrd enne kriminaalmenetluse seadustiku jõustumist alustas kehalise väärkohtlemise korral menetluse kohus erasüüdistusmenetluses kannatanu või tema esindaja taotluse alusel, siis ei kajastunud see politseistatistikas.

Raskemaid vägivallategusid, nagu elu-ja tervisevastased kuriteod, ähvardamine, piinamine, seksuaalkuriteod, röövimine ja väljapressimine, oli 2011. aastal 140 juhtumit. Pooltes tervisevastastes kuritegudes tekitasid alaealised rasked tervisekahjustuse ettevaatamatusest. Kolmes raske tervisekahjustuse tekitamise juhtumites põhjustasid alaealise peksmise ja noahaavadega. 2011. aastal registreeriti neli juhtumeid KarS § 113 koosseisuga.⁸¹

Alaealiste poolt toime pandud registreeritud süütegudest enamuse moodustavad väärteod. Kõige levinumad alaealiste poolt toime pandud väärtegudest on alkoholiseaduse rikkumised (alkohoolse joogi ostmine ja tarbimine avalikus kohas), varavastased süüteod (vargus, röövimine, asja omavoliline kasutamine), avaliku rahu vastased süüteod (avalikku korra rasked rikkumised ja omavolilised sissetungid) ja usalduse vastased kuriteod (tähtsa isikliku dokumendi kuritarvitamine).⁸² Tavaliselt alaealised kuritarvitavad võltsitud dokumenti ööklubisse

⁷⁹ K.Tamm. Alaealiste kuritegevus. Kuritegevus Eestis 2011. Tallinn 2011. lk 115

⁸⁰ *Ibid.* lk 114

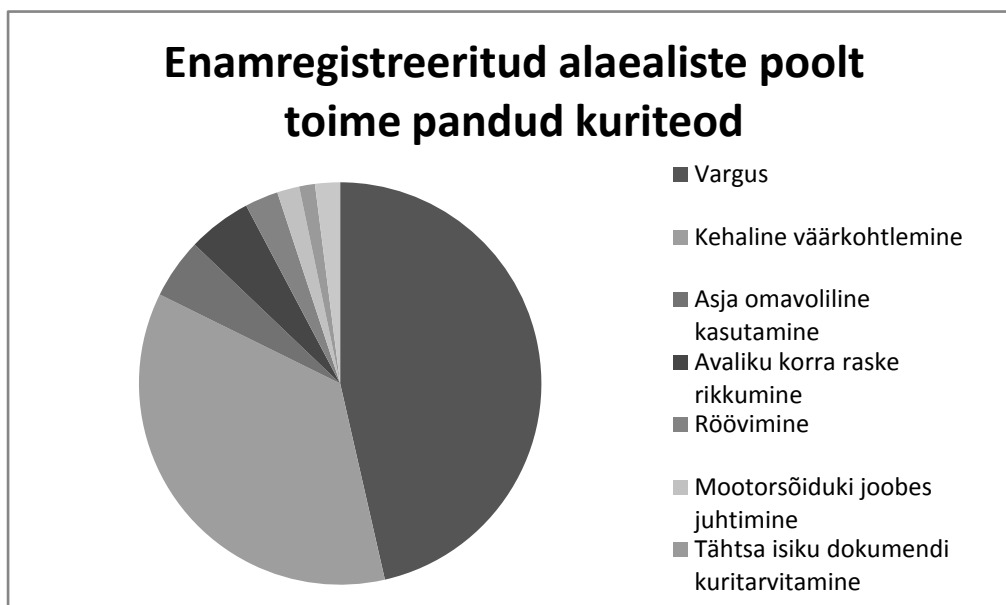
⁸¹ Politsei-ja Piirivalveameti statistika.

⁸² *Ibid.* lk. 83

sisenemiseks. Võltsitud dokumenti esitades ei tea nad, et tegemist on karistatava teoga, mille eest KarS § 347 lg 1 näeb ette rahalise karistuse või kuni viieaastase vangistuse.

Üheks teravaks alaealiste kuritegude liigiks on koolivägivald, mis aegajalt leiab kajastust ka meedias. Eriti kahetsusväärne on see, et agressiivsed alaealised ise laevad vägivaldsed videod ja pildid internetis, et teised seda näha saaksid. Õpilased ei pruugi teha vahet kas nad laevad internetti oma pildid oma elust või nende poolt toime pandud vägivaldse video. Tekib tunne, et õpilased on uhked selle üle, mida nad teevad ja ei karda või ei tunne kahjulikke tagajärgi. 2013.a. aasta alguses oli avalikustatud kaks alaealiste koolivägivalla juhtumit: Valgamaal tüdrukud kiusasid üht klassikaaslast, teda põlvitama pannes ja lüües teda üle kogu keha ja Pärnumaal Tõstamaa keskkoolis, kus õpilased kiusavad õpetajat, võttes temalt pliiatseid ära, lüües teda jala või käega, söimates ja muud moodi alandades.

Joonis 1. Enamregistreeritud alaealiste poolt toime pandud kuriteod 2012.a.

Allikas: Politsei-ja Piirivalveamet

Üheks levinumaks alaealiste väärteoks on Alkoholiseaduse rikkumine. Võrreldes 2010.aastaga kasvas alaealiste alkoholiseaduste rikkumiste arv enam kui 1100 rikkumiste võrra. Tervise Arengu Instituudi 2011. aasta uuring ja ESPAD 2011.a. uuring näitasid, et alkohoolsed joogid on alaealisele üsna kergesti kättesaadavad. ESPAD'i uuringu kohaselt keskmiselt neli viiest õpilasest pidasid väga kergeks alkoholi soetamist.⁸³ Seda fakti tõendab ka Politsei- ja piirivalveameti korrakaitsepolitseiosakonna juhtivspetsialist Pille Luiga, sõnastades:

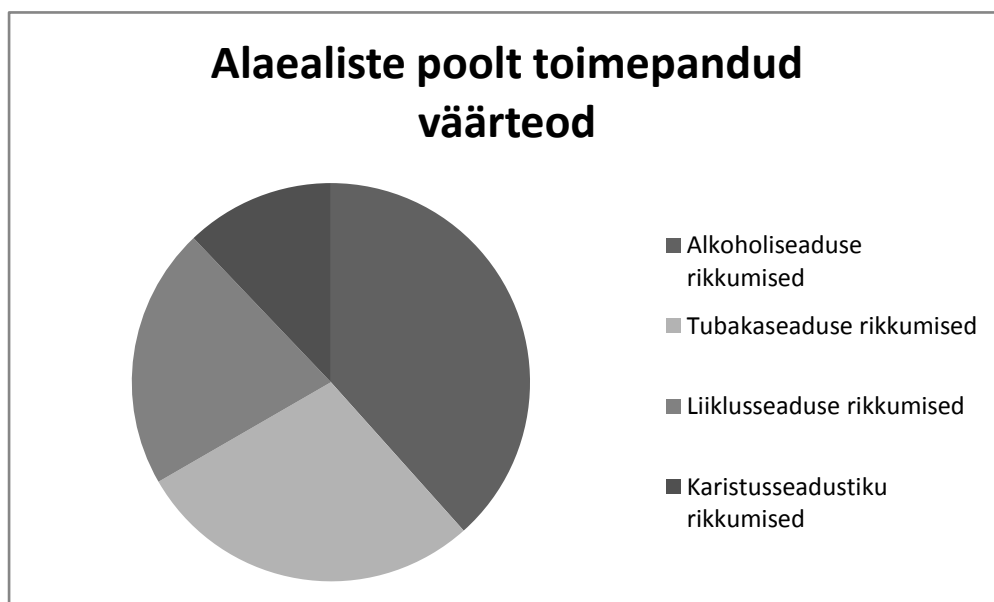
⁸³ ESPAD 2011.a. lk. 82. Arvutivõrgus kättesaadav: http://www.espad.org/Uploads/ESPAD_reports/2011/The_2011_ESPAD_Report_FULL_2012_10_29.pdf

„Need noored, kes joovad alkoholi, valivad hoopis teised sõbrad, hoopis teised rajad ja hoopis teised kellaajad. Ja seda protsessi tagasi keerata on ülimalt raske. Noorte alkoholitarbimise puhul on oluline see, et alkohol on noortele liialt lihtsasti kättesaadav – täiskasvanud inimesed teevad selle võimalikuks ning üldiselt sekkutakse alaealise alkoholi ostmisse liialt vähe.“⁸⁴

Sarnane olukord on ka Tubakaseaduse rikkumisega. Ka tubakatooted on alaealisele kergesti kättesaadavad.⁸⁵ Alaealiste tubakaseaduse rikkumistest 66% oli seotud tubakatoodete tarvitamisega ja 33% juhtudel – tubakatoodete omandamise ja omamisega. Murettekitav olukord on ka narkootikumide levikuga: vastavalt ESPAD'i 2011.a. andmetele keskmiselt kolm kümnest (32%) õpilasest peavad kanepit kergesti kättesaadavaks. Amfetamiini kättesaadavust kui „väga lihtne“ hindasid 13 % uuringus osavõtvatest õpilastest.⁸⁶

Alaealiste väärtegede hulka kuuluvad ka Liiklusseaduse rikkumised, kuid lisaks liiklusväärtegedele registreeriti ka 21 liikluskuritegu, mis seisnesid mootorsõiduki juhtimises alkoholihoobes. Üheks levinumaks alealiste väärteoks on ka avaliku korra rikkumine, mis seisneb ühiskonnas üldtunnustatud normide, reeglite ja heade tavade vastast käitumist. 2011.aastal on registreeritud 1040 alaealiste avaliku korra rikkumist.

Joonis 2. Alaealiste poolt toimepandud väärteod 2012.a.

Allikas: Politsei-ja Piirivalveamet

⁸⁴ P. Luiga. Noorte alkoholitarbimist saavad vähendada täiskasvanud. Intervjuu. 11.06.2012. Arvutivõrgus kättesaadav. <http://www.tarbija24.ee/872456/politsei-noorte-alkoholitarbimist-saavad-vahendada-taiskasvanud/>

⁸⁵ Faktum&Ariko läbiviidud uuring.

⁸⁶ ESPAD 2011.a. Arvutivõrgus kättesaadav:

http://www.espad.org/Uploads/ESPAD_reports/2011/The_2011_ESPAD_Report_FULL_2012_10_29.pdf

2.2. Alaealiste kuritegevuse erisusi maakonniti

Alaealiste kuritegude avastamine on Eesti erinevates piirkondades ebaühtlane. Statistiliste andmete kohaselt on suur osa alaealiste kuritegudest registreeritud Harjumaal (25%), Ida-Virumaal (17%) ja Tartumaal (15%). 2011. aasta jooksul kasvas alaealiste kuritegevuse absoluutarv kõige enam Ida-Viru, Rapla ja Viru maakonnas. Alaealise kuritegevuse arv on vähenenud Pärnu-, Lääne-Viru-, ja Lääne maakonnas.⁸⁷ Kõige suurem suhtarv kuritegusid 10 000 elaniku kohta oli registreeritud Ida-Virumaal, Põlva maakonnas, Lääne-Virumaal ja Tartumaal, ning märksa väiksema suhtarvuga Läänemaa, Hiiumaa, Saaremaa ja Harjumaa, sealhulgas ka Tallinn. Tartumaal alaealiste kuritegevuse tase on kõrgem, vaatamata ka sellele, et Tallinnas elab 14-17 aastaseid peaaegu kaks korda rohkem kui Tartumaal. Samas nii suur vahe Tartumaa ja Harjumaa registreeritud kuritegude vahel võib olla tingitud ka sellega, et eri maakondades esineb erinev kuritegude avastamispraktika ja ka menetluspraktika.⁸⁸ Nagu oli ka eelpool mainitud, ülekaalus on alaealiste seas varavastased kuriteod. Ka alaealiste komisjoni suunatakse alaealisi kõige sagedamini varavastaste süütegude tõttu (ligi 40%). Komisjoni suunamise sageduselt teiseks põhjuseks on koolikohustuse mittetäitmine, järgnevad kehalise väärkohtlemise juhtumid ja uimastite tarbimine (alkoholi, narkootikumide ja suitsetamise tõttu on komisjoni suunatud ligi 15% alaealistest õigusrikkujatest). 2005. aastal oli ligi 850 ehk veidi enam kui viiendik alaealiste kuritegudest toime pandud isikute poolt, kes olid juba varem kokku puutunud õigussüsteemiga. Alaealistest kinnipeetavatest on eelnevalt karistatud keskmiselt 15%. Retsidiivsus on suurem varavastaste süütegude toimepanijate seas.

Alaealiste komisjoni spetsialistide hinnangul sattuvad komisjoni sagedamini noored, kelle peres on probleeme nii sotsiaalse kui ka majandusliku toimetulekuga. Raskemate probleemidena nimetasid komisjoni liikmed alkoholiga liialdamist, töötust, muutusi perestruktuuris ja üksikvanema ülehõivatust tööga. Korduvalt komisjoni suunatud noorte peretaustas on oluliselt rohkem riskitegureid. Alaealiste komisjoni käsitlevast uuringust selgus, et komisjoni suunatud noorte üle on kodune järelevalve olnud sageli nõrk, vanemate kasvatuspraktika ja sotsiaalsed oskused puudulikud.⁸⁹

Alaealiste komisjonid Eestis on loodud vaheastmeks noore sattumisel kohtusse. Alaealiste komisjonid tegutsevad võrgustikutöö põhimõttel ning nende esmaseks ülesandeks on otsida komisjonis noore probleemile lahendus. Lahenduse leidmine toimub läbi vestluste komisjonis noore ja tema perekonnaga. Komisjoni sattunud noorele on tema asja arutamine alaealiste

⁸⁷ A.Ahven, U.Klopets, A.Leps, P.Lindsalu, J.Salla, L.Surva, K.Tamm. Kuritegevus Eestis 2011. Tallinn. 2012, lk 108.

⁸⁸ *Ibid.* lk 108

⁸⁹ Taustaanalüüs kurikaldumuslike noorte kohtlemise praktikale 2011. Eesti noorsootöö keskus.

komisjoni hoiatav: kui ka peale korduvat sattumist komisjoni ei ole noor oma käitumist muutnud ega näita üles selle suunalist edasist initsiatiivi, võib ta edasi sattuda kohtusse, sealt aga võib tee viia juba erikooli või isegi vanglasse.⁹⁰

2.3. Alaealiste poolt toime pandud süütegude arutelud alaealiste komisjonides üle Eesti

Vastavalt alaealiste komisjoni põhimäärusele on komisjoni põhiülesandeks koordineerida oma haldusterritooriumil alaealistega tehtavat kriminaalpreventiivset tööd, korraldada alaealiste õigusrikkujate elu neile määratud mõjutusvahendite kohaldamise abil ning vähendada alaealiste järelevalvetust ja õigusrikkumisi soodustavaid tegureid.⁹¹ 2009. aasta jaanuariseisuga oli Eestis kokku 67 alaealiste komisjoni, neist 15 maavalitsuste ja ülejäänud on kohalike omavalitsuste all. Alaealiste komisjonidel on võimalik määrata üheksat erinevat mõjutusvahendit alates hoiatusest kuni erikooli suunamiseni.⁹² EHIS-e (Eesti hariduse infosüsteem) andmetel suunati alaealiste komisjoni 2011.aastal 2141 noort, kelle suhtes oli alaealiste komisjonides algatatud vähemalt üks arutelu, mis jõudis samal aastal ka otsuseni. Kokku jõudis 2011.a. otsuseni 2608 arutelu. Otsuseni jõudnud arutelusid on rohkem kui noori, kuna 2141-st noorest 331 suhtes toimus rohkem kui üks arutelu. Võrreldes 2010. aastaga on see 63 arutelu vähem. Eesti Noorsootöö Keskusele esitatavate tegevusaruannete analüüsi põhjal toimus 2011. aastal 3153 arutelu 2487 noore suhtes. Kõige rohkem alaealisi on komisjoni suunatud Tallinnas, Tartumaal, Ida-Virumaal ja Harjumaal. Ka kõige rohkem otsuseid on tehtud just neis suuremates piirkondades. Kõige väiksemad otsuste ja komisjoni suunatud isikute arvud on jällegi väiksemates maakondades nagu Saaremaa, Hiiumaa ja Põlvamaa. Kui vaadata osakaalu, mitu protsenti piirkonna noortest on komisjoni suunatud, siis on antud protsent kõige kõrgem just Hiiumaal ja kõige madalam Harjumaal.

Analüüsides, mille poolest Hiiumaal algatatud arutelud erinevad, selgub, et võrreldes teiste maakondadega on Hiiumaal kõige suurem väärtegade alusel algatatud arutelude osakaal ning kõige väiksem kuritegude alusel algatatud arutelude osakaal. See näitab, et tegemist pole tegelikult nii raskete juhtumitega. Lisaks on Hiiumaal teistest maakondadest oluliselt kõrgem 14-18-aastaste väärtegade hulk - 35%, samas kui Eesti keskmine on vaid 7,2%. See annab alust oletada, et tegemist on erinevate praktikatega alaealiste komisjoni suunamises ja antud noorte süüteod menetletakse teistes maakondades väljaspool alaealiste komisjone. Trend, et kõige enam saadetakse alaealiste komisjonidesse taotlusi seaduse mõistes süüvõimetute laste osas, on

⁹⁰ Alaealiste komisjonide 2011.a tegevuse ülevaade. Arvutivõrgus kättesaadav.

http://www.entk.ee/sites/default/files/Alaealiste%20komisjonid%202011.a.%20ulevaade_0.pdf

⁹¹ Alaealiste komisjoni põhimäärus. Vastu võetud 22.09.1998. Arvutivõrgus kättesaadav:

<https://www.riigiteataja.ee/akt/76167>

⁹² Mõjutusvahendite ammendava nimekirja sätestab Alaealise mõjutusvahendite seadus § 3.RT I 1998, 17, 264.

iseloomulik enamikele maakondadele üle Eesti, välja arvatud kolmes maakonnas (Järvamaal, Saaremaal ja Hiiumaal), kus üle 14-aastaste poolt toime pandud õigusrikkumiste materjale on komisjonidesse saadetud rohkem kui kuni 14-aastaste poolt toime pandud õigusrikkumiste osas. Hiiumaal on komisjoni suunatud võrdselt nii süüvõimelisi kui süüvõimetuid noori. Vaadates algatuse aluseid noore vanuse suhtes, siis süüvõimetute (kuni 14-aastaste) osakaal on kõige suurem väärteo sooritanute hulgas (85%). Kuriteo sooritamise tõttu komisjoni suunatute seas on aga süüvõimetuid ja süüvõimelisi noori täpselt võrdselt. Süüvõimeliste noorte (üle 14-aastased) osakaal on kõige suurem koolikohustuse mittetäitjate osas (80%) ning üle poole noortest (55%) on süüvõimelised ka nende hulgas, kelle kohta on arutelu algatatud keelatud ainete tarvitamise tõttu.

Kõige sagedamini määravad komisjonid mõjutusvahendina hoiatust, seejärel üldkasulikke tööd ja kolmandana suunatakse alaealine vestlusele psühholoogi, sotsiaaltöötaja või muu spetsialisti juurde.⁹³ Kui alaealine ei täida talle määratud mõjutusvahendist tulenevaid kohustusi, määrab alaealiste komisjon uue mõjutusvahendi. Sellest tulenevalt on alaealiste komisjonid pidanud läbi viima kordusarutelusid. Kordusarutelud on aastate lõikes vähenenud, mis näitab, et alaealiste komisjonide funktsioon toimib – ehk noored täidavad neile antud kohustusi. Sundtoomist kohaldatakse alaealisele, keda kohustati kirjaliku kutsega alaealiste komisjoni istungile ilmuma, kuid jätab selle ilma mõjuva põhjuseta tegemata.⁹⁴ Sundtoomise kohaldamise arvu vähenemisest võib oletada, et alaealised on hakanud aru saama õigusrikkumisega kaasnevast vastutusest. Seega võib järeldada, et alaealiste komisjonide vajalikkus on õigustatud.

Alaealiste komisjoni tegevuse põhimõte seisneb selles, et alaealise õiguserikkujat ei saadeta kohe kohtusse, ega käsitleta kurjategijana, vaid annakse talle võimalus oma käitumise üle mõtleva, seda parandama. Samuti komisjon täidab “hea kasvataja” rolli: kui vanemad ei suutnud last korralikult kasvatada, siis alaealiste komisjoni põhitegevuseks on alaealiste õiguserikkujate kasvamine õiguskuulekateks inimesteks. Alaealisi õiguserikkujaid suunavad komisjoni politsei, prokuratuur ja kool. Politsei peab komisjoni suunama iga alaealise, kelle suhtes on väärteomenetlus lõpetatud, samuti iga ea tõttu süüvõimetu alaealise (st alla 14-aastase), kes on toime pannud õigusvastase teo (kuriteo- või väärteomenetlust sel juhul ei alustata).

⁹³ Alaealiste komisjonide 2011.a tegevuse koondülevaade. Erinoorsootöö keskus.

⁹⁴ Alaealise mõjutusvahendite seadus § 18.RT I 1998, 17, 264.

2.3.1. Alaealiste komisjoni pöördumise alused

7-17 aastaste noorte koguarv oli Eesti Statistikaameti allika põhjal 2012.a. jaanuari seisuga 139 957. Eestis suunati 2011.a. kogu earühmast alaealiste komisjoni 1,8 % alaealistest.

Tabel 1. Alaealiste komisjonidesse suunatud õigusrikkujate osakaal 2011.a.

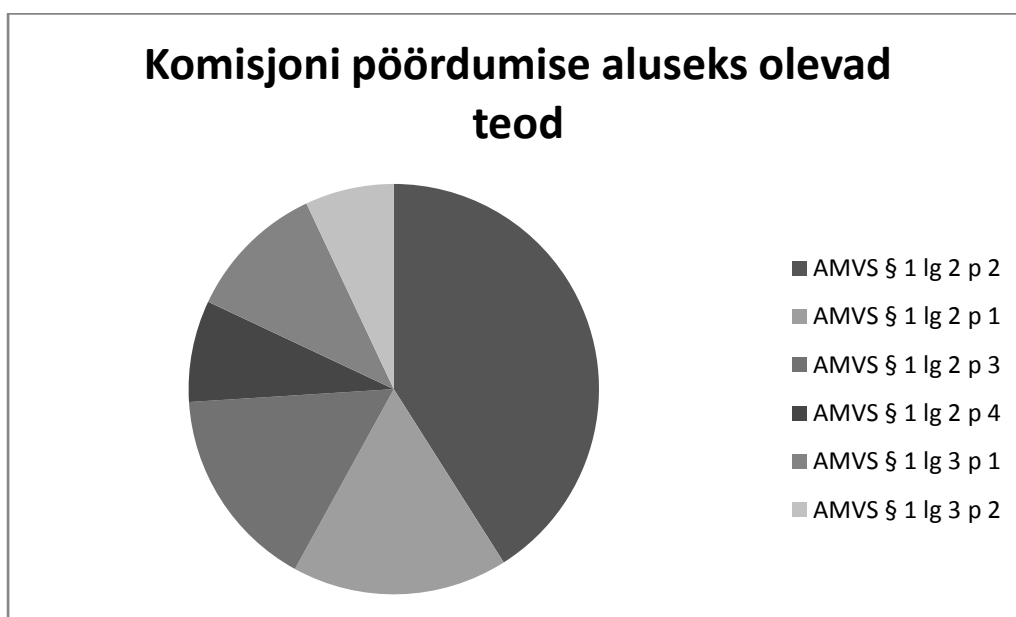
Maakond	Noorte koguarv	Komisjoni suunatud õigusrikkujate arv	Alaealiste komisjoni suunatud noorte osakaal kogu earühmast (%)
Harju	13937	276	2
Hiiu	1184	55	4,6
Ida-Viru	16185	394	2,5
Jõgeva	4352	97	2,4
Järva	4107	93	2,3
Lääne	3106	86	2,8
Lääne-Viru	7928	197	2,5
Põlva	3536	70	2
Pärnu	3536	242	2,5
Rapla	4255	131	3
Saare	3775	35	0,9
Tartu	16931	449	2,7
Valga	4072	77	1,9
Viljandi	6418	158	2,5
Võru	4329	57	1,3

Allikas: Alaealiste komisjonide tegevuse aruanne 2011.a.

Alaealiste komisjonide aruannetest selgub, et 2000.a. alguses olid peamiseks alaealiste komisjoni pöördumise aluseks olevad teod (kahe kolmandiku ringis) seotud kooliprobleemidega, kuid alates 2003.aasta aruannetest selgub, et sellest hetkest oli peamiseks pöördumise aluseks AMVS § 1 lõige 2 punkt 2 ehk nooremana kui neljateistaastasena toime pandud karistusseadustikus või muus seaduses ettenähtud väärteokoosseisule vastava õigusvastane tegu (2011 aastal nad moodustasid 41%). Sellele järgnevad AMVS lõige 2 punkt 1 ehk nooremana

kui neljateistaastasena toime pannud karistusseadustikus ettenähtud kuriteokoosseisule vastava õigusvastase teo (neid oli kogu 17%) ja AMVS lõige 2 punkt 3 ehk neljateist kuni kaheksateistaastasena toime pannud karistusseadustikus ettenähtud kuritegu, kuid prokurör või kohus on leidnud, et isikut saab mõjutada karistust või karistusseadustiku § 87 ettenähtud mõjutusvahendite kohaldamisega ja kriminaalmenetlus on tema suhtes lõpetatud (kokku 16%). Märgatavalt on vähenenud koolikohustuse mittetäitmise arutamine, mis kõikidest arutluse all olnud tegudest moodustab 11%.⁹⁵

Joonis 3. Komisjoni pöördumiseks olevad teod 2011.a.

Allikas: Alaealiste komisjonide 2011.a tegevuse koondülevaade.

2.3.2. Mõjutusvahendite kohaldamine alaealiste komisjonides

Mõjutusvahendi valikul lähtub alaealiste komisjon alaealise isikust ja sooritatud teo iseloomust. Arvesse võetakse ka alaealise seadusliku esindaja, sotsiaaltöötaja, kooli esindaja ja politseiametniku arvamust ning alaealise nõusolekut võtta endale kohustusi oma teo tagajärgede hüvitamiseks. Komisjoni poolt kohaldatava mõjutusvahendi eesmärk on mõjutada alaealist nii, et ta tulevikus ei paneks toime uusi õigusrikkumisi – seega on mõjutusvahendite kohaldamine mitte karistusliku, vaid kasvatusliku iseloomuga. Vabadust piiravate sanktsioonide kohaldamiseks peab komisjon taotlema luba maa- või linnakohtult.

⁹⁵ Alaealiste komisjonide 2011.a tegevuse ülevaade. Erinoorsootöö keskus.

Mõjutusvahendeid võib kategoriseerida nende mõju alusel proaktiivseteks ja reaktiivseteks. Proaktiivsed mõjutusvahendid on suunatud alaealise käitumise muutmisele selliste meetodite abil, mille kohaldamisel ei kaasne keskkonnamuutust, ennetamaks võimalike raskemate väärtegade toimepanekut alaealise poolt (hoiatus, vestlusele suunamine, kohustus elada seadusliku eestkostja juures, käendus, lepitus ja üldkasulik töö). Reaktiivsete mõjutusvahendite korral muudetakse keskkonda, kus alaealine tegutseb, ja neid kasutatakse korduvate väärtegade puhul, vältimaks nende edaspidist kordumist (koolikorralduslikud mõjutusvahendid, ravi-ja sotsiaalprogrammis osalemine ja erikooli suunamine).

Alaealiste komisjonide tegevuse 2011. aasta aruandest (sama ka eelmiste aastate aruannetest) selgub, et kõige rohkem kohaldati alaealistele mõjutusvahendina hoiatust (37 % juhtumitest).⁹⁶ Hoiatus on kõige kergem mõjutusvahend, millega ei kaasne süüdlase vabaduse piiramist. Siin tekib küsimus kas hoiatus on õige ja sobiv mõjutusvahend, mis suudab noort piisavalt efektiivselt mõjutada, et korduvõigusrikkumisi ei korduks ning miks seda kohaldatakse kõige sagedamini? Sellist mõjutusvahendit saab kohaldada üksnes kergete süütegude puhul ning kui süüdlane on selle toime pannud esmakordselt.⁹⁷

Hoiatus on kõige kergem mõjutusvahend, mis ei ole oma olemuselt efektiivne, selle mõju on kaheldav, kuna hoiatust ei võta noored sageli tõsiselt ja panevad varsti toime uue õigusrikkumise. Peab tagama, et süüdlasel ei tekiks karistamatuse tunnet ning, et ta saaks aru teo tähendusest ning mõistaks, et “kuritegija karjääri” jätkamisel kohaldatakse tema suhtes juba raskemaid mõjutusvahendeid.⁹⁸ Hoiatusele järgnev kohaldatav mõjutusvahend on üldkasulikule tööle määramine, mille määrati 25 % juhtumitest, ja spetsialisti juurde suunamine vestlusele, mis on kohaldatud 21 % alaealistele õigusrikkujatele). Üldkasuliku töö mõte seisneb selles, et sellega piiratakse süüdimõistetu vaba aega ja seega ka võimalusi uuesti kuritegusid toime panna, samal ajal lastes tal sobivas vormis heastada ühiskonnale tehtud kahju. Võrreldes 2010. aastaga on üldkasulikule tööle määramist rakendati rohkem kui spetsialisti juurde vestlusele suunamist.⁹⁹ Kas üldkasulikule tööle määramine mõjutusvahendina alaealisele on tõhus ja otstarbekas? ÜKT efektiivsust on kõige sagedamini hinnatud retsidiivsuse aspektist. 2007.aastal hinnati uute kuritegude toimepanemise (retsidiivsuse) määra üldkasulikule tööle suunatud isikute puhul 12 kuu jooksul pärast ÜKT-le suunamist. Järeldused olid järgmised:

Uue kuriteo oli selle aja jooksul toime pannud:

- 29% kõigist ÜKT-le suunatud isikutest;
- 22% kriminaalmenetluse otstarbekusest lõpetamisega (KrMS § 202) ÜKT-le suunatud

⁹⁶ Alaealiste komisjonide 2011.a. ülevaade. Erinoosootöö. 2012.

⁹⁷ J. Sootak, P. Pikamäe. Karistusseadustik. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn, 2004, lk. 255

⁹⁸ Rannala, I.-E., Tiko, A., Rohtla, A. 2006. Käitumisraskustega noored ja neile määratud mõjutusvahendite kohaldamine alaealiste komisjonides. Tallinn: Justiitsministeerium.

⁹⁹ Alaealiste komisjonide 2011.a tegevuse ülevaade. 2012.

isikutest;

• 34% kohtu poolt mõistetud vangistuse asendamisega (KarS § 69) ÜKT-le suunatud isikutest.¹⁰⁰ Siit võib järeldada, et peaaegu iga kolmas ehk üks kolmandik üldkasulikule tööle suunatud isikutest on toime pannud uue kuriteo. Üldmainitud retsidiivsuse hindamise uuring oli läbi viidud täiskasvanute õigusrikkujate puhul. Tagasiside (ning ka järelevalve) mõjutusvahendite rakendamisest, järgnevast mõjust alaealise elule ja retsidiivsuses tasemest on puudulik ja nõrk. ÜKT-d rakendatakse ulatuslikult liikluskuritegude ja varavastaste kuritegude puhul. Üldjuhul ei sobi ÜKT-le raske vägivallakuriteo toime pannud isikud, alkoholi- või uimastisõltlased, kindla elukohata isikud, emotsionaalselt tasakaalutud isikud ning pika kuritegeliku karjääriga isikud.¹⁰¹

Kriminaalhooldusametnikud leiavad, et noorte õigusrikkujate puhul ÜKT-le suunamisel on peamine kasvatuslik eesmärk: nad vajavad eeskätt nõustamist ja parandamist, mitte karistamist. Kuid noorte väheseid tööoskusi arvestades tuleb pöörata nende arendamisele suuremat tähelepanu, mida toetaks vastav juhend. Tööandja pakub abi oma oskuste ja võimaluste raames, kuid pärast ÜKT-lt lahkumist jääb noor sageli igasugusest toetusest ilma. Alaealiste puhul domineerib suunamine KrMS § 202 alusel, mille puhul on ÜKT kohustus ja selle positiivne mõju suhteliselt lühiajaline; seega vajab noorte õigusrikkujate sotsiaalsete probleemide lahendamine teiste institutsioonide oluliselt suuremat osalust. Kuigi üldkasuliku töö kasutamine on enamiku tööandjate hinnangul end õigustanud. Sobivaks peetakse eeskätt niisuguseid töid, mis ei nõua pidevat juhendamist ning kus isiku mitteilmumine ei takista muud tööd ega põhjusta lisakulutusi.¹⁰² Kuid üldkasuliku töö kohaldamisega esineb ka rida probleeme. (Mõjutusvahendite rakendamise problemaatikast allpool p.2.4)

Veel üheks AMVS-s sätestatud alaealistele ettenähtud mõjutusvahendiks on erikooli suunamine. Erikooli suunamine on alaealiste komisjoni kõige rangem mõjutusvahend, et ära hoida alaealise edasisi õigusrikkumisi ja sattumist vanglasse. Erikooli satuvad keeruliste sotsiaalsete probleemidega ja raskeid õigusrikkumisi toime pannud noored, kelle seas on enamasti palju korduvkurjategijaid, millele viitab ka riigikontrolli audit.¹⁰³ Alaealise erikooli suunamiseks on alaealiste komisjonid teinud kohtule taotlusi 60 korral ning rahuldatud neist on 40 ehk erikooli suunati 2011.a. 40 alaealist.¹⁰⁴ Alaealiste paigutamine erikooli tähendab alaealise vabaduse piiramist või selle ära võtmist. Erikooli suunamisega seoses jäi mulje, et mõne spetsialisti ettekujutus erikoolist on idealiseeritud. Nad ei ole eriti kursis sellega, mis erikoolides toimub, neil on üksnes üldine

¹⁰⁰ A.Ahven. Üldkasuliku töö kohaldamine ning mõju retsidiivsusele. Tallinn. 2009.

¹⁰¹ A.Ahven. Üldkasuliku töö kohaldamine ning mõju retsidiivsusele. Tallinn. 2009.

¹⁰² Ibid. lk 4

¹⁰³ Riigikontroll (2010). Alaealiste komisjonide ja erikoolide järelaudit. Riigikontrolli aruanne Riigikogule, 1.12.2010.

¹⁰⁴ Alaealiste komisjonide 2011.aasta tegevuse ülevaade. ENTK

ettekujutus sellest, mida erikool mõjutusvahendina üldse tähendab ning milline see peaks olema.¹⁰⁵ Sellest idealiseeritud ettekujutusest lähtudes määratakse erikooli suunamist mõjutusvahendina. Mõned spetsialistid, kes erikooli mõjutusvahendina kohaldavad, pole kunagi üheski Eesti erikoolis käinud ja kujutavad erikooli kohana, kus on range distsipliin ning lisaks ka võimalused õppimiseks ja lapse mitmekülgeks arenguks. Põhilise probleemina on välja toodud asjaolu, et erikoolid on muutunud sisuliselt kinnipidamiskohtadeks, kus alaealisi „hoitakse luku taga ja topitakse kartserisse”.¹⁰⁶ Spetsialistid tunnistavad, et praegusel kujul ei täida erikoolid oma rolli. Kui üldiselt on maakonna kõige populaarsem mõjutusvahend hoiatus (31%), siis Hiiumaal, Saaremaal ja Võrumaal on mõjutusvahenditest kõige suurem osakaal hoopis üldkasuliku töö. Järvamaal, Pärnumaal, Raplamaal, Valgamaal ja Viljandimaal on enam kohaldatud erinevaid mõjutusvahendeid kombineeritult. Vaadates, millises maakonnas on konkreetsetel mõjutusvahendil kõige suurem osakaal, siis hoiatuse puhul on selleks Ida-Virumaa, kus 48% juhtudest on ainsaks mõjutusvahendiks hoiatus (Eesti keskmine 31%). Kasvatuse eritindimusi vajavate õpilaste kooli saatmise osakaal on kõige suurem Järvamaal ja lapsevanema juures elamise kohustuse osakaal Põlvamaal. 4% Hiiumaal kohaldatud mõjutusvahenditest on koolikorralduslikud, samas kui Eestis keskmiselt on koolikorralduslike mõjutusvahendite osakaal 0,6%. Käenduse osakaal paistab silma Läänemaal (2%) ja lepitamist on ainsa mõjutusvahendina kasutatud vaid Tartumaal. Kõige suurem osa komisjoni otsustest suunasid alaealise vastavasse programmi Tallinnas ja Tartumaal, kus vastavad mõjutusvahendid on tõenäoliselt kõige paremini kättesaadavad. Läänemaal suunati 22% juhtudest alaealine vestlusele spetsialisti juurde (Eesti keskmine 12%) ja üldkasuliku töö osakaal oli kõige suurem Hiiumaal - 62% (Eesti keskmine 19%). Kombinatsioonide osatähtsus on kõige suurem Järvamaal - 49% otsustest on erinevate mõjutusvahendite kombinatsioonid.

Kõige vähem on mõjutusvahendina kõikides maakondades vastavalt alaealiste komisjonide aruannetele rakendatud lepitust ja käendust- vastavalt ainult 10 ja 24 korda.¹⁰⁷ See on tingitud sellega, et lepitust ei saa määrata mõjutusvahendina koheselt peale õigusrikkumise toimepanemist, kuna alaealise toime pannud teo materialide menetlemine võtab mõned kuud aega. Selle pika perioodi möödudes ei ole rohkem lepituse kohaldamine mõjutusvahendina asjakohane ja efektiivne. Lepitamist protsentuaalselt kasutatakse teiste mõjutusvahenditega koos kõige rohkem, ainsa mõjutusvahendina aga kasutatud vaid 9% juhtudest.

Mis puudutab käendust, siis see mõjutusvahend ei anna soovitud tulemust, kuna käendus otseses mõttes tähendab alaealise käitumist pidevat kontrollimist ja abistamist ja õigusrikkumise toimepanemisest ära hoidmist. Pidev kontroll tähendab igapäeva juuresolekut-see on oma

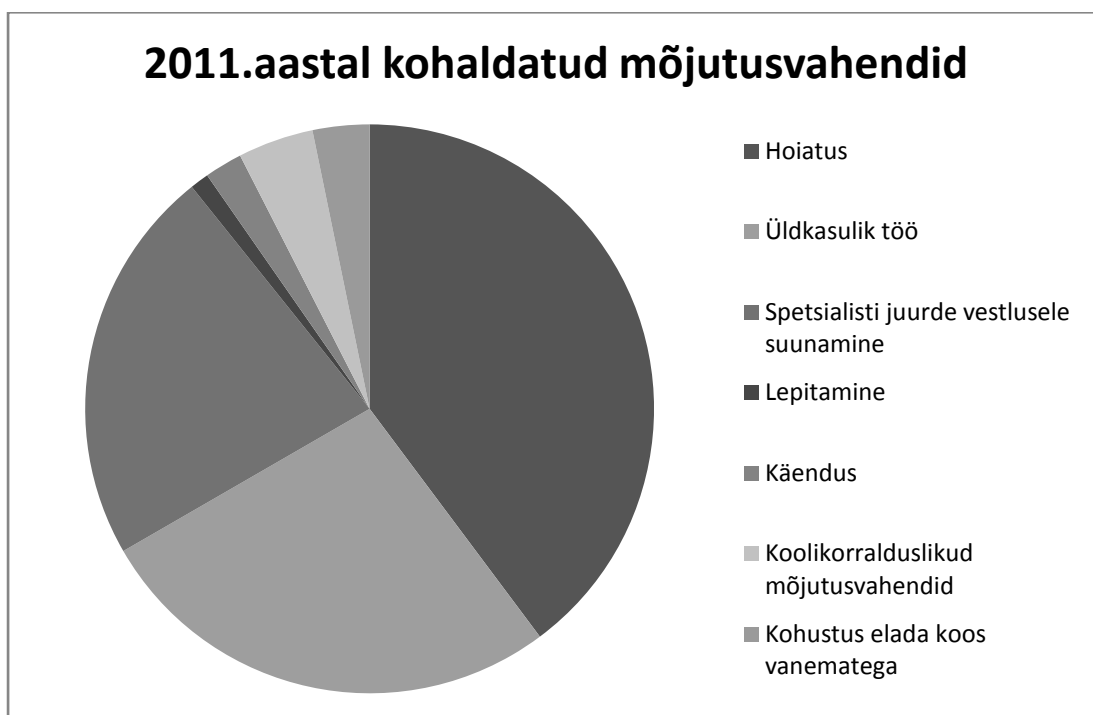
¹⁰⁵ M.Märtson, A.Markina. Alaealiste karistuste tulemuslikkus. Tallinn, 2008. lk 42

¹⁰⁶ M.Märtson, A.Markina. Alaealiste karistuste tulemuslikkus. Tallinn, 2008. lk 42

¹⁰⁷ Alaealiste komisjonide 2011.aasta tegevuse ülevaade. Erinoorsootöö.2012

loomult saavutamatu, kuna ei jätku igale õigusrikkujale ametniku, kes tema käitumist pidevalt jälgiks. Siin langeb suur vastutus ja koormus just vanemate peale, kellega alaealine elab. Väike osakaal kõikidest kohaldatud mõjutusvahenditest on koolikorralduslikul mõjutusvahendil ja kohustusel elada vanematega. Joonisel 4 on kajastatud 2011.aastal kohaldatud mõjutusvahendid oskaal.

Joonis 4. 2011.aastal kohaldatud mõjutusvahendid

Allikas Alaealiste komisjonide tegevuse aruanne 2011.a

2.3.3 Mõjutusvahendite rakendamise problematika

Maakondade lõikes on mõjutusvahendite kohaldamises erinevused küllalt suured. Peamine probleem mõjutusvahendite rakendamise osas seisneb selles, et kõik mõjutusvahendid ei ole erinevates piirkondades ühtlaselt kättesaadavad. Mõjutusvahendite rakendamine sõltub suurel määral spetsialistide olemasolust omavalitsustes ja koostöövõrgustiku toimivusest. Kõigepealt puudutab see üldkasulikule tööle määramist ja suunamist sotsiaalprogrammidesse.¹⁰⁸ Suurtes linnades asuvad komisjonid on tunduvalt paremas olukorras mitte üksnes spetsialistide kättesaadavuse tõttu, vaid ka seetõttu, et linnades tegutsevad MTÜ-d, pakkudes selliseid teenuseid, mis maapiirkondades pole kättesaadavad.

¹⁰⁸ I.Rannala, A.Tiko, A.Rohtla. Käitumisraskustega noored ja nende määratud mõjutusvahendite kohaldamine alaealistes komisjonides. Tallinn, 2006.

Nii on Tallinnas võimalik lapsi suunata ka näiteks raviprogrammidesse lastehaiglasse. Terves Eestis on selline teenus kättesaadav veel ainult Jõhvis. Suunamisel noorte- või sotsiaalprogrammi või ravikuuridesse komisjonide võimalused väga erinevad. Spetsialisti juurde suunamine kui mõjutusvahend on väga suuresti sõltuv kohalikest oludest – spetsialistide olemasolust või kättesaadavusest. Kõige sagedamini vajatakse ja kasutatakse psühholoogi või psühhiaatri abi. Siin on eelisolukorras suurtes keskustes asuvad komisjonid. Üldjuhul on siis komisjonil ka kindlad koostööpartnerid, kellega töö sujub, näiteks mitmel Tallinna komisjonil on selleks Asula tänava tugikeskus ja Lõuna-Eesti komisjonidel Tartu laste tugikeskus. Teistest palju paremas olukorras on suurtes linnades töötavad komisjonid.

Kõige sagedamini aga suunasid noori sotsiaalprogrammidesse Tallinna (25% juhtumitest), Tartu (23% juhtumitest), Pärnulinna (22% juhtumitest) ja Põhja-Tallinna komisjon (21% juhtumitest). Kõigil nendel komisjonidel on kindlad koostööpartnerid mittetulundusühingute näol.¹⁰⁹ Nii näiteks suuremates linnades infrastruktuur on rohkem arenenud ja mõjutusvahendite täideviimiseks on kõik võimalused loodud, väiksemates maakondades aga puudub probleemsetel alaealistel võimalus osaleda sotsiaalprogrammides. Veel üheks mõjutusvahendi mittekohaldamise põhjusena võib esile tuua asjaolu, et komisjonidel puuduvad reaalsed hoovad alaealise kohustamiseks. Iga mõjutusvahendi puhul on vaja saada nii lapse kui tema vanema nõusolek.¹¹⁰ Paraku keeldub vanem sageli oma lapsele teatud mõjutusvahendite kohaldamisest või esialgse nõustumise järel siiski ei lähe oma lapsega spetsialisti (psühholoogi, psühhiaatri) juurde või hangib arstitõendi, et oma last mõjutusvahendi kohaldamisest säästa. Samuti pole kõigis maakondades piisavalt pädevaid spetsialiste, kes alaealisi ning nende vanemaid nõustaksid.

Probleemiks on ka mitmete komisjonide järjekorrad, mis on liiga pikad- tihti mitmekuulised. Mõjutusvahendi efektiivsuse suurendajaks on õigel ajal reageerimine ehk hakata alaealise õigusrikkujaga tegelema vahtult peale süüteo toimepanemist. Edukas sekkumine peaks olema süsteemne ja järjepidev, tegeleda tuleb nii alaealise kui ka tema perega. Kõige tõsisem alaealiste komisjonide käsutuses olev meede –erikooli suunamine – ei suuda aga kasvatuslikke eesmärgi täita. Erikoolide probleemid on seotud nii organisatsiooni siseste (nt personalitöö, õpilastega suhtlemine) kui ka organisatsiooni väliste (nt infrastruktuur) teguritega.¹¹¹ Regionaalsete erinevuste ja tugiteenuste erineva kättesaadavuse tõttu mõjutusvahendite kasutamine ebaühtlane.

¹⁰⁹ I.Rannala, A.Tiko, A.Rohtla. Käitumisraskustega noored ja nende määratud mõjutusvahendite kohaldamine alaealistes komisjonides. Tallinn 2006, lk 31

¹¹⁰ *Ibid.* lk 32

¹¹¹ B.Rits. Alaealiste kuritegevuse ennetamise tulemuslikkus erikoolide näitel. Lõputöö. Tartu, 2009

Kõige raskem on komisjoni liikmete hinnangul leida asjaomaseid spetsialiste ja ÜKT kohti. Üldkasulikke tööde korraldamise probleemiks on see, et alati ei saa üldkasulikku tööd rakendada, sest selle määramiseks peab olema menetlusaluse isiku nõusolek. Probleem üldkasulikke töödega seisneb ka selles, et sageli alaealised ei ole motiveeritud ning on raske leida asutust, kes võtaks alaealist tööd tegema.¹¹² Üldkasuliku töö tegijatele rakenduse leidmisega on olnud raskusi eeskätt väikestes valdades, kus pole või on vähe sobivaid tööandjaid. Riigiasutuste ja riigile kuuluvate ettevõtete roll tööandjana on olnud väga väike. ÜKT tegijate juhendamisega kaasneb paljudele tööandjatele märkimisväärne ajakulu. Tööandjate tasustamine pole võimalik, kuid tööandjate motiveerimist ja nende töö tunnustamist peavad oluliseks nii kriminaalhooldusametnikud kui ka tööandjad ise. Noorte rakendamine on tööandjatele ajamahukas, kuna nad nõuavad täiskasvanuist oluliselt enam tähelepanu oma väheste sotsiaalsete- ja tööskuste tõttu.¹¹³ Noorte õigusrikkujate sotsiaalsete probleemide lahendamine vajab teiste institutsioonide oluliselt suuremat osalust. Kuid ka alaealist üldkasulikule tööle rakendamisel peab arvestama tema füüsilist arengut ning tervislikku seisundit, et pakutav üldkasulik töö ei oleks alaealisele õiguserikkujale liiga koormav ja pingutav.

Kriminaalhooldusametnike koormus ületab justiitsministri käskkirjaga sätestatud soovitusliku koormuse, mille tõttu võib kannatada nende töö kvaliteet.¹¹⁴ Koormuse vähendamiseks reaalsed võimalused praegu puuduvad. Silma paistab ka see, et näiteks sotsiaalabiprogrammis osalemist ei olnud vaadeldaval perioodil kordagi kasutatud Pärnu ja Tartu maakohtutes. Pärnu kriminaalhooldajatega vesteldes selgus, et tihti pole sealseid noori kuhugi saata. Kuigi Tartus põhjust nii konkreetselt ei väljendatud, võib oletada, et ilmselt on sealgi tegemist samalaadse probleemiga. Kui Virumaal on olemas narkorehabilitatsiooni programmid, siis Läänemaal räägiti selliste programmidevajadusest.

2.4. Alaealised kriminaalhooldusalused

Eesti kriminaalhooldussüsteem hakkas toimima 1. mail 1998. aastast. Kriminaalhooldustööd teevad Tallinna, Tartu ja Viru vangla juures asuvad kriminaalhooldusosakonnad, mis jagunevad piirkondlikeks talitusteks. Kriminaalhoolduse peamine eesmärk on muuta ühiskond turvalisemaks, rakendades alternatiive vangistusele. Selline eesmärgi seadmine tugineb eeldusel,

¹¹²*Ibid*, lk. 36-37

¹¹³ A.Ahven. Üldkasuliku töö kohaldamine ning mõju retsidiivsusele. Tallinn. 2009

¹¹⁴ Kriminaalhoolduse standardid. Kinnitatud 2011. aastal. "Kriminaalhooldaja sobivaim keskmine töökoormus on 50 aktiivset käitumiskontrollile allutatud kriminaalhooldusalust ametniku kohta. Suurem koormus tingib ühele hooldusalusele pühendatava aja vähenemise ning see võib (kuid ei pruugi) mõjutada standardites toodu punktuaalset järgimist..."

et kuriteo sooritanud isiku võib jätta vabadusse, kui lisaks järelevalvele tema üle tehakse ka tööd tema kriminogeense käitumise muutmiseks. Kriminaalhooldustöö koosneb seega kahest poolest – järelevalvest ja sotsiaalse kohanemise soodustamisest. Need meetmed aitavad vähendada korduvkuritegevust, suurendades nii ühiskonna turvalisust. Kriminaalhoolduse käigus jälgitakse hooldusaluse käitumist ja talle kohtu poolt pandud kohustuste täitmist ning soodustatakse tema sotsiaalset kohanemist, et ära hoida uusi kuritegusid. Kriminaalhooldus kui vanglakaristuse alternatiiv võimaldab lisaks ressursside kokkuhoiule vältida ka vangistuse negatiivseid tagajärgi.¹¹⁵ Eriti oluline on kriminaalhoolduse rakendamine alaealiste puhul, sest alaealisele on vanglakaristuse kohaldamine äärmuslik abinõu, mida tuleks võimaluse korral vältida. Alaealiste karistamisel tuleks enne rakendada muid mõjutusvahendeid.

Kriminaalhoolduse eesmärk on kriminaalhooldusaluste sotsiaalse kohanemise soodustamise ja nende tegevuse üle järelevalve korraldamise kaudu ära hoida korduvkuritegude toimepanemine. Kriminaalhooldus määratakse kohtuniku või prokuröri otsuse alusel ja isik peab olema kriminaalvastutusealine. 01.09.2002.a. jõustunud karistusseadustiku järgi algab kriminaalvastutus 14-aastaselt. Alaealistele saab määrata vabadusekaotust, aresti või rahatrahvi. Juhul, kui süüdistatavaks on 14-18 aastane isik peab kohus alati kaaluma, kas isikut karistada või karistusest vabastada ja kohaldada alaealisele mõjutusvahendit. Käitumiskontrollile allutamine mõjutusvahendina erineb tavalisest käitumiskontrollist selle poolest, et alaealist isikut ei ole võimalik kriminaalhoolduse nõuete mittetäitmise korral vanglasse saata. Sellist isikut on võimalik mõjutada käitumiskontrolli tähtaja pikendamisega või mõjutusvahendi liigi muutmisega. Kriminaalhoolduse statistika andmete kohaselt hooldusaluste arv kasvab koos vanusega: 2010. aasta lõpul oli arvel 3 14-aastast, 29 15-aastast, 66 16-aastast ja 127 17-aastast. 49% alaealistest süüdimõistetutest oli karistatud varavastase süüteo eest, 22 % avaliku rahu rikkumise eest ja 28% isikuvastase kuriteo eest.¹¹⁶

2.4.1 Alaealise allutamine käitumiskontrollile

Allutamine käitumiskontrollile seisneb alaealise paigutamises kriminaalhooldusametniku järelevalve alla ilma talle tingimisi karistust mõistmata. Käitumiskontrolli sisuks selle kohaldamisel mõjutusvahendina on süüdlasega tehtav sotsiaaltöö. Käitumiskontrollile allutamine on tähtajaline mõjutusvahend, sest lõpeb tähtaja möödumisega. Käitumiskontrollile allutamise puhul peab alaealne täitma kõiki KarS § 75 lg 1 tulenevaid kontrollnõudeid.¹¹⁷

¹¹⁵ Vangistuse kulud: Ühe vangi ülalpidamiskulu kuus on 991,12 eurot. Iga kriminaalhooldusaluse kohta kulub keskmiselt 35,7 eurot kuus. Arvutivõrgus kättesaadav. <http://www.vangla.ee/41292>

¹¹⁶ Kuritegevus Eestis 2011. Tallinn 2012. lk 147

¹¹⁷ Ibid, lk. 255

Käitumiskontrollile allutamise põhimõte on kasvatuslikul meetodil õpetada alaealist elada, lubatavuse piire mitte üle astudes. Käitumiskontrollile allutamine mõjutusvahendina erineb tavalisest käitumiskontrollist selle poolest, et alaealist isikut ei ole võimalik kriminaalhoolduse nõuete mittetäitmise korral vanglasse saata. Sellist isikut on võimalik mõjutada käitumiskontrolli tähtaja pikendamisega või mõjutusvahendi liigi muutmisega.

Karistusseadustik annab kohtule õiguse juba kohaldatud mõjutusvahendi muuta. Vajadus mõjutusvahendi liiki muuta võib olla tingitud sellest, et alaealine ei täida talle määratud kohustusi ja tingimusi. Sel juhul võib kohus määrata alaealisele raskema mõjutusvahendi. Käitumiskontrolli negatiivseks küljeks märgiti võimaluse puudumist mõjutada, hirmutada alaealist juhul, kui ta käitumiskontrolli kontrollnõudeid ei täida. Juhul, kui alaealine ei täida talle pandud käitumiskontrolli tingimusi, võib kohus kriminaalhooldusametniku ettekande alusel pikendada käitumiskontrolli tähtaega või asendada käitumiskontroll kasvatusse eritingimusi vajavate õpilaste paigutamisega erikooli. Kui alaealine saab täisealiseks, ei ole erikooli suunamine võimalik.¹¹⁸ Käitumiskontrolli aja pikendust ei pidanud spetsialistid (ka kriminaalhooldusametnikud) piisavalt efektiivseks, et alaealise suhtumist muuta. Kui alaealine ei täida käitumiskontrollil talle pandud kohustusi ega näita püüet muutuda, siis käitumiskontrolli aja pikendamine ei ole siin mõistlik. Käitumiskontrolli ajal määratakse alaealisele lisaks kontrollnõuetele ka täiendavad kohustused, mis tulenevad KarS § 75 lg 2. Üheks selliseks kohustuseks, mis just alaealiste puhul eriti suurt tähtsust omab, on osalemine sotsiaalprogrammides, mida peetakse spetsialistide poolt väga oluliseks.

2.5 Vangistus ja šokivangistus kui äärmuslik abinõu

Kuigi magistritöö on pühendunud alaealistele määratud mõjutusvahenditele, tahan ka rääkida alaealise vangistusest kui äärmisest karistuse määrast, kuna teatud alaealiste poolt toime pandud süütegude eest seadus näeb ette ka karmima karistuse vabaduse äravõtmise näol. 2011.aasta lõpul alaealistest süüdimõistetutest olid 21 poisid ja 3 tüdrukud. Kui võrrelda neid andmeid 2010.aastaga, siis varem polnud süüdimõistetute seas tüdrukuid. Poisid kannavad karistust Viru vanglas ja tüdrukud Harku ja Murru vanglas.¹¹⁹

Lapsed õigussuhte subjektidena täidavad mitmesuguseid rolle. Enam tähelepanu on pööratud lastele kui süüdistatavatele. Selle üheks peamiseks põhjuseks on noorsookuritegevus. Alaealisi on käsitanud kui psühholoogiliselt eriti haavatavaid, esikohal on austuse laste isiku vastu ning laste huvide ja väärikust puudutavate õiguste kaitse. Noorukid, kes on menetluses

¹¹⁸ Karistusseadustik § 87 lg 2, 3. RT I 2001, 61, 364

¹¹⁹ Kuritegevus Eestis 2011. Tallinn 2012, lk. 140

süüdistatavateks, ei ole mitte alati arvestatavad ja aktiivsed protsessiosalised ning võimelised juhendama advokaati kaitsma oma õigusi.¹²⁰ Ekspertid jagavad arvamust, et vanglakaristus on alaealiste puhul erandiks ning selle kohaldamist tuleb võimaluse korral vältida. Kuigi alaealisus ei tingi automaatselt süüdistatavatele mõistetava karistuse kergendamist, on vangistus kõige raskemate kuritegude eest kohaldatav karistus. Käesoleva töö lõikes 1.6 oli esitatud Riigikohtu kolleegiumide seisukohad alaealistele vangistuse kohta, kes rõhutasid, et vangistust karistusena võib mõista üksnes siis, kui karistuse eesmärgi pole võimalik saavutada kergema karistusega.¹²¹ ÜRO peaassamblee poolt vastu võetud reeglid kinnipidamisasutustes viibivate alaealiste kaitsmiseks viitavad sellele, et vanglas olevad alaealised peavad olema täiskasvanutest eraldatud.¹²² Viru vanglas on aprilli 2013 seisuga asub 33 alaealist. Oluliseks momendiks lapsi vanglasse või erikoolidesse paigutamisel on tõhusa järelsüsteemi rakendamine, mis aitaks alaealistel süüdimõistetutel paremini kohaneda oma igapäevases keskkonnas. Lähtudes vangistuse negatiivsest mõjust alaealise psüühikale ja võimalusele integreeruda tagasi ühiskonda, tuleb olla väga ettevaatlik ka šokivangistuse kohaldamisel.

Šokivangistuse põhimõte seisneb selles, et kurjategijat ehmatada, šokeerida, panna teda olukorda, mis oleks võinud tekkida kui teda reaalselt mõistetakse süüdi ning määratakse vanglakaristust. Sellise sanktsiooni preventiivne toime avaldub just vangistuse lühiajalisuses, sest pikaajalise vangistusega ei ole šokiefekt saavutatav, sest pika aja jooksul isik kohaneb vanglaeluga. Šokivangistuse efekti saab saavutada üksnes juhul, kui isik on esmakordselt vanglasse sattunud, kuna ilmselt isikut, kes juba kord on vanglas olnud, ei šokeeri uuel vangla sattumisel enam sealne elu. Šokivangistus omab minu arust suurt preventiivset toimet, mis avaldub selles, et paigutatuna lühiajaliselt kinnipidamisasutusse tajub süüdlane vahetult ise oma õigusvastase käitumise tagajärgi, ning võib saadud kogemuse mõjul edaspidi hoiduda uute kuritegude toimepanemist. Mõistetud karistuse ühe osa kohene täitmisele pööramine aitab vältida karistamatuse tunnet, mis süüdlase tingimisi karistusest vabastamisel on kerge tekkima.¹²³ Mis puudutab aga šokivangistuse kestust-siinjuures ei ole konkreetset määra. Oluline on see, et soovitud tulemus oleks saavutatav. Kuna spetsialistid avaldavad negatiivset suhtumist alaealist kinnipidamisasutusesse paigutamisesse põhjusel, et see võib negatiivselt mõjutada tema psühhikat ja võimalust integreeruda tagasi ühiskonda, siis võib šokivangistuse kestust nõ reguleerida vastavalt konkreetsele kuriteole, arvestades alaealise kurjategija isiksust. Käesoleva töö autor on arvamisel, et alaealise puhul šokivangistus kestusega 3 nädalat võib olla ka

¹²⁰L. Auväärt. Lapsed ja puuetega inimesed õigusmenetluses. Tartu, 1999, lk. 41

¹²¹ Riigikohtu kolleegiumi seisukohad. Riigikohtu otsused nr 3-1-1-14-06; nr 3-1-1-77-11.

¹²²Council of Europe.Recommendation of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules.-Arvutivõrgus kättesaadav:http://www.libertysecurity.org/IMG/doc/Rec_2006_2E.doc , 21.04.2009

¹²³A. Markina, Maarja Märtsen. Alaealiste karistuste tulemuslikkus. Tallinn: Justiitsministeerium, 2008, lk. 30

efektiivne. Selle aja jooksul alaealine kurjategija ei harju ära vanglaeluga ja eeldatavasti soovib tagasi tulla “vabale ühiskonnale”. Sest kui arvestada isiku varasemat vangistuse kogemuse puudumist, siis piisaks teatudjuhtudel ka paarist päevast, et tajuda vangistusega kaasneva liikumisvabaduse piirangutegelikkust mõju. Selle karistuse liiki tulemuslikust on kindlasti vaja veel uurida ning võrrelda muu liiki sanktsioonidega, mille puhul põhiliseks efektiivsuse näitajaks on korduvkuriteod.

2.6 Alaealiste kurjategijate retsidiivsus

Kuritegelikule teele sattumise vanus on oluline punkt retsidiivsuse kujunemisel. Õigeaegse eduka sekkumise korral saab noorelt kuriteo sooritanute puhul vähendada retsidiivsusrisiki. Kuritegelikule teele mitte sattumiseks on oluline perekonna sotsiaalne toimetulek ning head perekondlikud suhted ja eeskujud. Retsidiivsuse vähendamisel on oluline hinnata retsidiivsusrisiki läbi seda põhjustavate tegurite väljaselgitamise ning seejärel nende põhjustega tegeleda. Tuleb tegeleda õigusrikkujate hoiakutega: püüda parandada ja taastada perekondlikke suhteid, et tekiks huvi palgatöö ja õppimise vastu ning sealt edasi paraneks sotsiaalne toimetulek.¹²⁴ Vanglast vabanenud noore inimese jaoks on olulisel kohal lähesuhtevõrgustik, kes teda esialgu toetaks ja aitaks elamispinna ning elementaarse vajaduste rahuldamisega. Suurema sotsiaalsuhtevõrgustikuga inimesel on kergem leida tööd. Kuriteo toimepandud isikul on töö leidmine raskendatud. Kõrgem haridus või kutsehariduse olemasolu lihtsustab töö leidmist, kuid tavaliselt õigusrikkujate hulgas on inimesi, kellel on üsna madal haridustase (6-8 klassi) ehk siis lõpetamata põhikool. Uimastite tarbimine viib inimese olemasoleva töö kaotamiseni või veelgi raskendab töö leidmist. Nii madal haridustase, tööalase karjääri puudumine ning puudulik sotsiaalsuhtevõrgustik võivad viia kord kuriteo toimepannud isiku tagasilanguseni ehk korduva kuriteo sooritamiseni.¹²⁵ See on kinnine ring: inimene tuleb vanglast (või muu kinnisest asutusest) välja, kuid ei saa integreeruda ühiskonda ja see viib teda tagasi vanglasse. Haridustee katkemine või vaid põhihariduse omandamine on seotud kuritegeliku karjääriga. Need isikud on pooleli jättnud koolitee, millele järgnes antisotsiaalne elustiil, mis kasvab kuritegudeks ning lõpuks viib vangistuseni. Statistika järgi 1/5 täisealistest kurjategijatest, kes juba lapsena on toime pannud õigusrikkumisi, on kujunenud retsidiivseteks kurjategijateks. Nende resotsialiseerimine ei õnnestunud ei viibimisega järelevalvega internaatkoolis ega

¹²⁴ Retsidiivsus. Kuriteoennetuse Sihtasutus ja Mauritiuse Instituut, 2007

¹²⁵ Retsidiivsus. Kuriteoennetuse Sihtasutus ja Mauritiuse Instituut, 2007, lk. 51

kinnipidamisasutuses. Nende isoleerimine ühiskonnast ei lõpetanud nende kriminaalset karjääri.¹²⁶

Uute kuritegude toime panemise põhjustena tõid alaealiste komisjonide esindajad välja selle, et varasemalt kohaldatud mõjutusvahendid ei olnud piisavad või on varasem sekkumine ja abi olnud ebatõhus. Vähese mõjususe puhul rõhutati alaealisega kontakti saamise keerukust ja karistuste suhtelist kergust ning tugivõrgustiku mitterakendumist ja puudusi võrgustikutöös. Peab tõdema, et retsidiivsus oluliselt mõjutab suhtlusringkonna kriminaalsus. Kui suhtluskeskkond, kellega pidevalt lävitakse, on kriminaalselt aktiivne, siis mõjutab selliste sotsiaalsete suhete olemasolu oluliselt uute kuritegude toimepanemist.

Teoreetiliselt põhjusi nagu selgub võib olla mitu. Täpsema vastuse küsimusele, miks ikkagi panevad toime kord karistatud korduva kuriteo, on võimalik saada esmaallikast ehk siis kurjategijate käest küsida. 2007 aastal läbi viidud uuringu käigus saadi vastused korduvkuritegusid toime pandud kirjategijatest. Kokku esitati 190 põhjust, mis koondati ühiste nimetajate alla ning on saadud järgmised vastused: kõige rohkem nimetati põhjusena alkoholi ja narkotikume, mille mõju all oli toime pandud uus kuritegu või siis tingis uue kuriteo narkosõltuvus. Teiseks korduva kuriteo põhjuste pingereas nimetati eesmärgi kuritegelikul teel saada raha, populaarne oli ka kuriteo toimepanemise põhjusena kambavaimu nimetamine ehk kriminaalkorras karistatud tutvusringkond, suutamatus öelda sõpradele "ei" ning suutmatus suhelda korralike inimestega. Põhjusteks nimetati ka oskamatus sisustada vaba aega positiivsete tegevuste näol, vanglakaristusesse mitte tõsine suhtumine ning 8 % respondentidest ei osanud põhjendada, mis tõukas neid korduvale kuriteole.¹²⁷

¹²⁶ *Ibid*, lk. 65

¹²⁷ Sisekaitseakadeemia, Mauritiuse Instituut. Retsidiivsus. Tallinn, 2007

3.1 Lühikokkuvõte mõjutusvahendite rakendamisest ja noorsootöö kättesaadavusest maakonniti

Nagu eespool oli juba uuritud, kõige rohkem on registreeritud alaealiste poolt toime pandud kuritegusid Ida-Viirumaal, Harjumaal ja Tartumaal. Kõige levinumad alaealiste kuriteod on seotud vargusega, mõnevõrra vähem on kehalisi väärkohtlemisi. Alaealistes komisjonides kohaldatud mõjutusvahenditest on kõige rohkem hoiatusi, seejärel on üldkasulikule tööle määramised ja spetsialisti juurde suunamised.

Kuid küsimus on selles, kas need kohaldatud mõjutusvahendid täidavad oma preventiivset eesmärki, kas nad mõjutavad alaealisi kurjategijaid sel viisil, et nad ei pane toime uusi kuritegusid ning samuti, mis takistused esinevad alaealistele kehtestatud sanktsioone rakendamises? Kuna noorsootöö korraldamine on kohalike omavalitsuste ülesanne, siis sõltuvad noorsootöös osalemise võimalused ennekõike sellest, mida noortele elukoha eelistatakse. Need valikud on maakonniti väga erinevad. Nii näiteks on Hiiumaal ühe noortekeskuse kohta ligikaudu 600 noort, sealsamas kõrval Saaremaal aga 2300 noort. Tartu maakond paistab silma huvikoolide rohkusega, samas on noorte hulk noortekeskuste kohta üsna kõrge. Üsna sarnane on pilt ka alaealiste komisjonide osas. Lääne-Viirumaal on terve maakonna peale vaid üks maakondlik komisjon, samas kui Pärnu maakonnas on lisaks maakondlikule komisjonile ka üheksa omavalitsuste komisjoni. Loomulikult ei saa selle põhjal veel järeldada, et ühes või teises maakonnas oleks noorsootöö halvasti korraldatud, sest võimalusi saab luua ka vähemate institutsioonidega, kui asutustevaheline koostöö on hästi korraldatud ja loodud heatranspordivõimalused. Samuti ei näita asutuste olemasolu tegelikku teenuse kvaliteeti, mistõttu tuleks igale omavalitsusele kasuks hinnata, mida, kui palju ja kuidas nad noortele pakuvad.¹²⁸

Oluliseks probleemiks mõjutusvahendite kohaldamisel on nende mõjutusvahendite kättesaadavus erinevates piirkondades. Mõjutusvahendite rakendamine sõltub suurel määral spetsialistide olemasolust omavalitsustes ja koostöövõrgustiku toimimisest. Suurtes linnades asuvad komisjonid on siin tunduvalt paremas olukorras mitte üksnes spetsialistide kättesaadavuse tõttu, vaid ka seetõttu, et linnades tegutsevad MTÜ-d, pakkudes selliseid teenuseid, mis maapiirkondades pole kättesaadavad. Komisjonid on püüdnud toetada laste vaba aja sisustamist, kuid ka siin on maapiirkondades takistuseks lapse kauge elukoht. Ilmselt sõltuvad valikud komisjoni eelistustest, kuid kindlasti ka võimalustest.

¹²⁸ Noorsootöö strateegia täitmise 2011.a. aruanne. Arvutivõrgus kättesaadav: <http://valitsus.ee/UserFiles/valitsus/et/valitsus/arengukavad/Noorsoot%C3%B6%C3%B6%20strateegia%20t%C3%A4itmise%202011.%20a%20aruanne.pdf>

Hea tahtega toetada laste vabaaja tegevusi hakkas silma Tallinna Kesklinna komisjon, kus on toetatud paljude laste osalust spordi- ja huvialaringides.

Tabel 2. Noorsootöö asutuste arv maakonniti.

Maakond	Teavitamis ja nõustamiskeskused	Huvikoolid/ Noorte arv huvikoolide kohta	MTÜd avatud noortekeskusena	Noorte arv noortekeskuste kohta
Harju	3	210/544	6	2656
Hiiu	1	2/1454	0	582
Ida-Viru	1	29/1345	7	2438
Jõgeva	1	7/1441	11	917
Järva	1	14/697	3	697
Lääne	2	7/1039	3	728
Lääne-Viru	1	11/1644	7	1005
Põlva	1	6/1395	3	1046
Pärnu	1	37/611	2	1885
Rapla	1	7/1429	0	769
Saare	1	7/1322	2	2314
Tartu	3	47/765	10	1797
Valga	1	6/1535	3	921
Viljandi	1	13/1143	4	826
Võru	1	13/777	8	1263

Allikas: Noorsootöö strateegia 2006-2013

Tähelepanu väärrib ka aeg sündmusest taotluseni alaealiste komisjonile ning taotlusest käsitlemiseni komisjonis- siin on oluline moment, et asi jõuaks võimalikult kiiremini lahenduseni. Piirkondlikult kulgevad asjad kõige aeglasemalt Rapla- ja Järvamaal, kõige kiiremini aga Põlva-, Valga- ja Jõgevamaal. Perioodi sündmusest esildise laekumiseni komisjonis ei saa kuidagi seostada juhtumite arvuga, sest Rapla- ja Järvamaa on pigem vähe juhtumeid. Ilmselt on siin tegu ametnike tööstiiliga. Nii näiteks on komisjoniliikmed mõnes maakonnas väitnud, et politseiametnikud ei esita oma taotlust komisjonidele iga juhtumi järel,

vaid koguvad terve paki juhtumeid, et need siis koos esitada. Kui on möödas pikk periood, siis ei ole alaealise mõjutamine rohkem efektiivne, ükskõik mis mõjutusvahendit kohaldatakse.

Harju alaealiste komisjon avaldab siinjuures sellist arvamust¹²⁹: „*See asi peaks olema nii, et alaealiste asjade arutelu peaks kiiresti käima. /.../ ta on jubamõne uue asja korda saatnud ja ei saa aru, millest me siin räägime. Noorele mõjub see, kui arutelu või ka karistus järgnevad vahetult. Politseil peaksendal see võimalus olema –või prokuratuuril – asi lõpetada. Mis abinõud me rakendamekaks aastat hiljem või aasta hiljem või ka pool aastat hiljem? See on ju mõttetu lahendus.*”

3.2 Hinnangud kohaldatavatele mõjutusvahenditele

Spetsialistide hulgas esineb eriarvamusi AMVS §-st 3 ja KarS § 87 lg-st tulenevate mõjutusvahendite efektiivsusest. Vaidlusküsimuseks on alaealist käitumiskontrollile allutamise, erikooli suunamise ning üldkasulikule tööle rakendamise tulemuslikkus. Mõjutusvahendi kohaldamise eesmärgiks on AMVS § 7 lg 1 kohaselt kaasabi osutamine alaealise õiguserikkuja resotsialiseerimisele ning alaealise järgnevate võimalikke õiguserikkumiste toimepanemise ennetamine.

Sageli sõltub mõjutusvahendi efektiivsus mitmetest teguritest – kas lapse ümber on toimiv tugivõrgustik, kui vara on tekkinud probleemi spetsialistide või vanemate poolt märgatud ning sekkutud. Lisaks mõjutusvahendite efektiivsus sõltub ka mitte ainult seadusega ette nähtud mõjutusvahendite valiku võimaluses, mitte konkreetse mõjutusvahendi tõhususest vaid selle rakendamises ja kohaldamise võimalustes. Komisjonide esindajate arvamused siin eristuvad: mõned leiavad, et lüngad on alaealiste mõjutusvahendite seaduses eneses, teised, et mõjutusvahendid on head, puudub aga võimalus neid rakendada. Allpool on vaadeldud arvamused mõjutusvahendite efektiivsuse kohta, mis on võetud Alaealiste komisjonide esindajatelt. Magistritöö autori poolt koostatud ning iga maakonna Alaealiste komisjonile saadetud küsimustikule, eesmärgiga saada mõjutusvahendite efektiivsuse kohta isikliku arvamust otse spetsialistidelt kes sellel alal igapäevaselt töötavad, ei tulnud vastuseid ega kommentaarid. Võttes arvesse ülaltoodu, mõjutusvahenditele hinnangu andmisel kasutasin ja tuginesin varem tehtud uuringutele ning intervjuu-ja ankeetküsitlustele.

3.2.1. Hoiatus.

¹²⁹ I.Rannala, A.,Tiko. Käitumisraskustega noored ja neile määratud mõjutusvahendite kohaldamine alaealiste komisjonides. 2006.

Nagu oli ka eelnevalt uuritud, hoiatus on kõigi komisjonide töös kõige sagedamini kasutatav mõjutusvahend, kuid rakendamise viis ja tõlgendused on erinevad. Tartu Maakonna alaealiste komisjoni esindaja väitel on: *“Hoiatuse tegemine omaette protsess, mis ei olegi niisama märgi tegemine, et hoiatati, ja asi tehtud. Sel juhul me peame teadma, et ta saab aru, mida see tähendab.”*¹³⁰ Lääne-Virumaa komisjoni arvates on hoiatus nõ naeruväärne meede, mis tekitab noores vaid irooniat ja üleolekut. Hiiu alaealiste komisjoni sõnul, hoiatust määratakse paljudel juhtudel samaaegselt teiste mõjutusvahenditega, näiteks üldkasuliku tööga. Arvamusi võib küll olla palju ja erinevaid, kuid statistika ikkagi näitab, et hoiatust määratakse alaealistele õigusrikkujatele kõige sagedamini. Võib olla see on seotud sellega, et selle mõjutusvahendi kohaldamine ja rakendamine on kõige lihtsamad ajakulu ja ressurside kokkuhoiu mõttes. Väga palju sõltub ka ametniku suhtumisest töösse.

3.2.2. Üldkasulik töö.

Käesoleva töö 2.3.2 ja 2.3.3 peatükkides oli käsitletud ka üldkasulikule tööle määramise probleemistikku. Selles lõiges kokkuvõtvalt teen järeldused selle mõjutusvahendi tulemuslikust. Tartu ja Lääne-Viru maakonnad suhtuvad üldkasulikusse töösse positiivselt ja nimetatakse seda “mõjutusvahenditest kõige mõjutusvahendilikumaks”. Järva maakonna komisjoni esindaja avaldab arvamust, et: *“Töö ei ole karistusvahend. Töö peab olema see, mis inimest toidab, elus hoiab; kui hakkame alaealist tööga karistama, on filosoofia vale.”*¹³¹ Probleem, mis puudutab üldkasulikule tööle määramist seisneb selle rakendamises. On väga vähesed eraettevõtted, kes soovivad enda juurde võtta üldkasuliku tööd tegijat. Suurem aktiivsus lasub selle mõjutusvahendi rakendamisel riigile. Üldkasulik töö mõjutusvahendina ei pruugi kõikidele sobida, üldkasulikule tööle peab määrama kõigepealt neid alaealisi, kes oma õigusvastase käitumisega tekitanud materiaalsel kahju nende süütegude puhul nagu näiteks klaasi lõhkumine või süütamine (välja arvatud KarS § 404 puhul). Sel juhul üldkasuliku tööna võiks määrata mitte lihtsalt tänavate koristamine või lillede istutamine, vaid näiteks klaasi taaspalgaldamine või hävitud ehitise rekonstrueerimine. Läbi selle töö alaealine peaks aru saama, kui raske on midagi ehitada ja kui kerge on seda pärast rikkuda. Tekitatud kahju heastamist oma tööga just seal, kus pahandust tehti, peetakse soovitavaks ka Tartu Maakonna komisjonis: *„Selliseid valikuid, mis mujal maailmas on, et see töö iseloom vastaks õigusrikkumisele –et roolijoodik läheb õhtul traumapunkti sanitarina ja võtab seal vastu neid, kes avariis onkannatada saanud – meil kahjuks*

¹³⁰ I.Rannala, A.,Tiko. Käitumisraskustega noored ja neile määratud mõjutusvahendite kohaldamine alaealiste komisjonides. 2006.

¹³¹ I.Rannala, A.,Tiko. Käitumisraskustega noored ja neile määratud mõjutusvahendite kohaldamine alaealiste komisjonides. 2006. (Vastused pärinevad intervjuust maakondade alaealiste komisjonide esindajatega)

pole. /.../ Ideaalis oleks see kuriteoga tekitatud kahjuheastamine.”¹³² Jõgeva Maakonna komisjon rõhutab, et sobiva töö leidmine ei ole üldjuhul kerge. Paremini sujub töö leidmine siis, kui komisjonil on hea koostöö omavalitsustega.

Kui ÜKT-d peetakse üldiselt heaks mõjutusvahendiks, jääb ikkagi kestma mure sobivate tööde ja töö juhendamiseks sobivate inimeste leidmisega. Rapla Maakonna komisjon on arvamusel: *”Kogu see seadus jääb ebamääraseks, kui pole neid inimesi. Näiteks ÜKT rakendamine on raskendatud, sest inimesi, kes seda korraldaks, jälgiks, teeks aruandluse, oleks lapse kõrval, on vähe.*”¹³³

3.2.3. Spetsialisti juurde suunamine.

See mõjutusvahend on väga suuresti sõltuv kohalikest oludest – spetsialistide olemasolust või kättesaadavusest. Kõige sagedamini vajatakse ja kasutatakse psühholoogi või psühhiaatri abi. Siin on eelisolukorras suurtes keskustes asuvad komisjonid (nt Tallinn, Tartu, Pärnu). Üldjuhul on siis komisjonil ka kindlad koostööpartnerid, kellega töö sujub, näiteks mitmel Tallinna komisjonil on selleks Asula tänava tugikeskus ja Lõuna-Eesti komisjonidel Tartu Laste Tugikeskus. Sotsiaaltöötaja, lastekaitsetöötaja või noorsoopolitseiniku poole suunamist kasutatakse harvem, kuid ka selline kogemus on olemas. Ka siin on komisjonide võimalused väga erinevad. Kui Jõgeva maakonnas on lastekaitsetöötaja juba peaaegu kõigis omavalitsustes, siis tavaliselt on lastekaitse töötaja vaid kõige suuremates omavalitsustes. Ülejäänud omavalitsustes on partneriks ainus sotsiaaltöötaja, kes on sunnitud tegelema kõigi valla sotsiaaltöö sihtrühmadega. Teisisõnu, puudub igasugune inim- ja ajaressurss, et tegelda preventiivse tööga või teha järelhooldust. Lastekaitsetöötaja osalus protsessis peaks olema protsessi loomulik osa, mitte eraldi mõjutusvahend. Tartu maakonna alaealiste komisjon on arvamusel, et: *„...kõige sagedamini suunatakse psühhiaatrile ja psühholoogile. Ise ei pöörduta - see on kas vanema hoolimatus või hirm. Institutsionaalselt on see üks väheseid võimalusi, kus vanemat saab kohustada psühhiaatrile minema. Samas sundkliendi puhul on kasutegur suhteliselt väike. Seega on oluline, et laps ja vanem tunnistaksid, et on vaja minna.”* ja *„Selle mõjutusvahendi määramisel on raskuseks ka lapsevanema eelarvamuslik või lausa eitav suhtumine. Ta ei taha tunnistada probleemi, tunneb end ja oma last sildistatuna, kui soovitatakse psühhiaatri konsultatsiooni. Siin on väga suur töö ära teha ühiskondliku arvamusel kujundamisel ja lapsevanemate koolitamisel.*”¹³⁴

¹³² L. Kasemets, R. Ilves. Uuring alaealiste probleemkäitumisest ja alaealiste komisjonide tegevusest. 2006.

¹³³ I.Rannala, A.,Tiko. Käitumiskäitumisega noored ja neile määratud mõjutusvahendite kohaldamine alaealiste komisjonides. 2006. (Vastused pärinevad intervjuust maakondade alaealiste komisjonide esindajatega)

¹³⁴ Ibid. (Vastused pärinevad intervjuust maakondade alaealiste komisjonide esindajatega)

3.2.4. Sotsiaalprogrammidesse suunamine.

Mõned komisjonid on kriitilised ja väidavad, et tõelist sotsiaalprogrammi kogu oma süstemaatilise lähenemise ja mõju hindamisega üldjuhul ei eksisteeri. Selle mõjutusvahendi kasutamise kasutegurit peetakse suureks, kuid nagu ka spetsialisti juurde suunamise puhul on komisjonidel võimalused olenevalt asukohast väga erinevad. Maapiirkondades raskendab programmide elluviimist transpordiprobleem.

*„Muidugi võib vallakeskuses teha mingi vägeva programmi, aga lapsed on kaugel ja nad ei saa tulla.”*¹³⁵ - Lääne-Viru komisjon. Võru maakonna komisjon leiab, et *„Puudu on sotsiaalprogrammidest, kus noor saaks rollimängude läbi õppida tegelikult õiget käitumist. Me siin räägime talle, et see, mida sa teed, on vale, kuid tal pole seda teadmist õigest käitumisest. Vaja oleks õppimisprogramme, näiteks kuidas oma viha vaos hoida, kuidas konflikte lahendada.”*¹³⁶ Komisjonide esindajad leiavad, et selle mõjutusvahendi efektiivsus oleks ka suurem kui programmid oleksid pikaajalised ja alaealisega tegeletakse kauem, ning misannaksid noorele vajalikke sotsiaalseid ja praktilisi oskusi.

3.2.5. Erikooli suunamine.

Erikooli suunamine loetakse kõige karmimaks mõjutusvahendiks. Võrumaa komisjon on arvamusel, et: *“Selle mõjutusvahendi elluviimine on nii keerukaks aetud. Lapse sinna saamine ja vastuvõtmine, see protseduur on nii pikk ja lohisev ja selle aja jooksul laps ei käi rõõmsalt koolis ja ei hoidu uutest pahandustest, nii et see teeb kahju lapsele.”*¹³⁷ Tartumaa komisjon viitab erikoolis kohtade puudumisele ja avaldab arvamust: *“Erikooli suunamine on natuke bürokraatlik – kõigepealt broneerimiskiri, siis kohtukiri, siis suunamiskiri. See võtab kuu aega. Broneerimine ja suunamine võiks olla ühes, kohapeal.”*¹³⁸ Suhtumine erikooli saatmisse ja kogemused sellest on erinevad. Harjumaa komisjoni arvamus: *„Erikooli oleme püüdnud saata nii vähe kui võimalik. On kuulda, et Kaagveres on süsteemlâinud inimlikumaks, kuid Puiatu ja Tapa on siiski sellised, et kes sinna lähevad, tulevadsealt välja palju hullemana.”*¹³⁹ Väga suureks probleemiks peetakse seda, et erikoolid ei taga alaealiste kohalolekut ja ka ei vastuta loata äraoleku eest – sageli ei saa alaealiste komisjon isegi infot, et nende suunatud noor järjekordselt erikoolist jooksus on. Samuti on lahendamata küsimus, kes toimetab alaealise erikooli. Kõigest eelnevast lähtudes ei hinnata erikooli kui mõjutusvahendi toimet just kõrgelt.

¹³⁵ I.Rannala, A.Tiko. Käitumisraskustega noored ja neile määratud mõjutusvahendite kohaldamine alaealiste komisjonides. Intervjuu vastused.

¹³⁶ I.Rannala, A.Tiko. Käitumisraskustega noored ja neile määratud mõjutusvahendite kohaldamine alaealiste komisjonides. Intervjuu vastused.

¹³⁷ L. Kasemets, R. Ilves. Uuring alaealiste probleemkäitumisest ja alaealiste komisjonide tegevusest. 2006. Intervjuuvastused.

¹³⁸ L. Kasemets, R. Ilves. Uuring alaealiste probleemkäitumisest ja alaealiste komisjonide tegevusest. 2006.

¹³⁹ Ibid. Intervjuuvastused.

3.2.6. Lepitamine.

Lepitamise suhtes on kõik komisjonid üksmeelel, et sellisena ta ei saa toimida, sest kui alaealise probleem jõuab komisjoni, on juhtumist juba liiga palju aega möödunud ja lepitamine ei toimi. Nii ollakse üksmeelel, et lepitamine peaks toimuma võimalikult kohe pärast vahejuhtumit, ilmselt siis politsei poolt. Jõgeva maakond pakkus Soome praktikat üle võtta: „*Me oleme seda ettepanekut korduvalt teinud. Soomes ongi see kohtueelne. Kui on lõhutatud või tehtud kahju, toimub kohe lepitamine ja asi ei liigu siis edasi.*”¹⁴⁰

3.2.7. Käendus.

Seda mõjutusvahendit peetakse olemuselt väga heaks, kuid seda ei õnnestu kasutada, kuna väga raske on leida käendajaid. „... võiks öelda, et käendus on üks paremaid variante, kui lapse kõrval oleks üks täiskasvanu, kes temaga räägib juhendab, õpetab. Aga meil ei ole jällegi neid inimesi, kes vabatahtlikult tahaks sellist kohustust endale võtta, me ei leia neid kuidagi” - Lääne-Viru. Samuti viidatakse selle mõjutusvahendi määratlematusele: *Tegelikult ei ole paika pandud, mida käendaja tegema peab, millise määrani ta vastutab. Me ei saa vanemate vastutust täiesti ära võtta, aga käendajal ilmselt tekib ju mingi vastutus, mingid kohustused, siis võtab ta iseendale suure vastutuse. Iseasi, mis paberile kirja on pandud, kuid enda peas ja südames võtab ta selle vastutuse suhteliselt tõsiselt.*”¹⁴¹

3.2.8. Koolikorralduslikud mõjutusvahendid.

Koolikorralduslikeks mõjutusvahenditeks on põhiharidust omandavate kasvatusraskustega õpilaste eraldi klassi suunamine ja pikapäevarühma suunamine. Selle mõjutusvahendi puhul on suurimaks mureks, et nende meetmete hulk on väga piiratud ja puudub paindlikkus. „*Siin on probleemiks kas pikapäevarühma rahastamine – tihti napib koolidel selleks ressursse – või segab selle mõjutusvahendi kasutamist koolibussi liikumisgraafik. Laps võib küll pikapäevarühmas olla, kuid sel juhul ei pääse ta enam koju.*”¹⁴² - Tartu. Samas on komisjonid nõrдинud, et koolid lasevad probleemidel üle pea kasvada ja pöörduvad komisjoni siis, kui sekkumisega on juba lootusetult hiljaks jäänud. Korduvalt toodi esile koolisüsteemi paindumatust ja alternatiivide vähesust, aga ka suhtumise ja reeglite jäikust.

3.2.9. Kohustus elada vanema juures.

¹⁴⁰ I.Rannala, A.Tiko. Käitumisraskustega noored ja neile määratud mõjutusvahendite kohaldamine alaealiste komisjonides.

¹⁴¹ I.Rannala, A.Tiko. Käitumisraskustega noored ja neile määratud mõjutusvahendite kohaldamine alaealiste komisjonides.

¹⁴² I.Rannala, A.Tiko. Käitumisraskustega noored ja neile määratud mõjutusvahendite kohaldamine alaealiste komisjonides. Intervjuu vastused.

Kohustust elada vanema, kasuvanema, eestkostja või perekonnas hooldaja juures või lastekodus kasutatakse mõjutusvahendina harva ja seda ka ei kommenteeritud. Kui hulkumise probleemid on tekkinud, on lapsel reeglina kodus paha olla ja vanem ei suuda last kodus viibima sundida. Lastekodu on komisjonidele reeglina kehv koostööpartner – ka tema ei suuda kohustuse täitmist tagada.¹⁴³

3.3. Mõjutusvahendi tulemuslikkuse hindamine retsidiivsuse näitajate abil

Alaealiste komisjonide spetsialistidelt on oluline saada tagasisidet ja arvamust nende poolt kohaldatavate mõjutusvahendite kohta, kuna kõigepealt nemad puutuvad kokku alaealiste õigusrikkujate probleemidega nõ näost näkku igapäevaselt, otsustades alaealise edasist sattust. Käesoleva töö üheks eesmärgiks on samuti teha ettepanekud alaealiste õigusrikkujate mõjutamise süsteemi muutmiseks ja parandamiseks. Üaltoodud arvamuste põhjal võib järeldada, et üheks suureks probleemiks alaealise kurjategija resotsialiseerimiseks ja parandamiseks mitte niivõrd mõjutusvahendite nimekiri (valik), kuivõrd õigeaegne vara probleemi märkamine ja sekkumine.

Mõjutusvahenditele ja teistele alaealistele kohaldatud sanktsioonidele hinnangu andmisel ja efektiivsuse hindamisel aitaks kaasa alaealise retsidiivsuse uurimine ehk tagasiside kogumine ja töötlemine järgneval perioodil peale karistuse või mõjutusvahendi rakendamist (nt aasta jooksul). See tähendab, et peab uurima: mis mõjutusvahend oli määratud, kuidas ja kas on alaealine õigusrikkuja talle määratud mõjutusvahendi on täitnud ning kas on toime pannud korduvaid kuritegusid. Uurida võiks iga kohaldatud mõjutusvahendile või karistusele järgneva korduvkuriteo osakaalu ehk missugune seos on igal mõjutusvahendil ja retsidiivsusel (korduva kuriteo sooritamisel). Selles aspektis oluliselt aitaks alaealiste komisjoni side säilimine (kontakti jäämine) õigusrikkujaga, mis vastavalt 2006.a. läbi viidud uuringu tulemustele oli silmapaistvalt väike - kontakt õigusrikkuja ja alaealiste komisjoniga jääb ainult 16 % juhtudel.¹⁴⁴ Kontakti säilimise aluseks pärast mõjutusvahendi lõppu alaealised komisjonid nimetavad konkreetset juhtumit ja individuaalset vajadust. Lähtudes „juhtumi individuaalsusest” võib komisjon individuaalselt ja subjektiivselt hinnata vajadust säilitada kontakti õigusrikkujaga, mis võib negatiivselt mõjutada alaealist juhul, kui tegelikult kontakti säilimine ja nõ korduva kuriteoennetuslik sekkumine oleks vajalik (nt õigusrikkuja järgnevate probleemide vara märkamisel ja reageerimisel). Siin oleks võimalik alaealiste komisjonide ülesanded laiendada ja täiendada ning muuta kohustuslikuks järgneva kontakti säilitamine teatud aja jooksul (nt

¹⁴³ I.Rannala, A.Tiko. Käitumisraskustega noored ja neile määratud mõjutusvahendite kohaldamine alaealiste komisjonides. 2006.

¹⁴⁴ L. Kasemets, R. Ilves. Uuring alaealiste probleemkäitumisest ja alaealiste komisjonide tegevusest. 2006.

mõjutusvahendi lõpule järgnevatel 6 kuudel). Praegu ei ole sellist uuringut, mis uurib alaealistele kohaldatud mõjutusvahendite tulemuslikkust retsidiivsuse näitajate abil, kuigi täisealiste kurjategijate puhul selline uuring on olemas.¹⁴⁵

Korduvalt alaealiste komisjoni jõudmine ning multiprobleemide kujunemine võib tuleneda sellest, et lapse probleeme ei ole piisavalt vara märgatud. Materjalide laekumisel alaealiste komisjoni on probleemid juba kuhjunud ning sekkumine komisjoni tasandil pelgalt mõjutusvahendi kohaldamisega ei pruugi olla võimalik, kuna tegelikud probleemid võivad peituda kusagil mujal ning materjalide laekumine alaealiste komisjoni on vaid jäämäe tipuks. Selliste probleemide korral on oluline süsteemne ja terviklik lähenemine ning lisaks lapsele peab olema keskendutud ka lapse lähivõrgustikule. Oluline on käivitada võrgustikutöö ning luua tugivõrgustik lapse ümber.¹⁴⁶

Peaks looma ja koordineerima tagasiside andmise ja järelevalve süsteemi. Jõgeva maakonna komisjon kommenteerib: „*Kui efektiivsed me oleme? Sekretär tegutseb printsiibil: uurin, kuidas läheb, kui läheb hästi, siis kannan arvelt maha. Tegelikult peaks tegelema ka nende asjadega, mis lähevad hästi, et näha, mis toimib, ja kasutada seda kogemust. Aga meil pole jõudu selleks.*”¹⁴⁷ Praegu puudub komisjonidel tagasiside nendest alaealistest, kes ei sattu korduvalt komisjoni tagasi. Komisjonid leavad ka, et selleks, et täita mõjutusvahendite seaduses ettenähtud ülesande, nende koosseisus peab olema ametnik, mis tegeleb konkreetselt järelevalvega.

3.4. Ettepanekud mõjutusvahendite tõhustamiseks ja toimiva ennetustöö arendamiseks

Kuigi käesoleva magistritöö teema puudutab alaealiste kuritegevuse probleemi, leian, et on olemas seos ka üldise kriminaalpreventsiooniga, mille põhimõte seisneb kuritegevuse vähendamises. Kriminaaltäitevõiguse ülesanne ja eesmärk on hästi sõnastatud Franz von Liszti Marburgi programmis, millele vastavalt “tuleb paranemisvõimelisi ja parandamist vajavaid süüdimõistetuid kasvatada, parandamist mittevajavaid juhusekurjategijaid hirmutada ning parandamatuid harjumuskurjategijaid pikka aega vanglas hoides ühiskonda kindlustada”.¹⁴⁸ Karistuste eesmärgid on erinevad: retributsioon ehk kättemaks, eesmärgiks õigluse taastamine kannatuste ja kahju tekitamise läbi kurjategijale; kahjutuks muutmise ehk tulevaste kuritegude ärahoidmine, mille all peetakse silmas kurjategija isoleerimist; hirmutamine, eesmärgiks

¹⁴⁵ A.Ahven, J.Salla, S.Vahtrus. Retsidiivsus Eestis. 2010.

¹⁴⁶ L. Kasemets, R. Ilves. Uuring alaealiste probleemkäitumisest ja alaealiste komisjonide tegevusest.

¹⁴⁷ Intervju u vastused. I.Rannala, A.Tiko. Käitumisraskustega noored ja neile määratud mõjutusvahendite kohaldamine alaealiste komisjonides.

¹⁴⁸ M. Sootak, J. Pikamäe. Kriminaaltäitevõigus. Õigusinstituut. Tallinn. 2001.

kurjategija ja teiste potentsiaalsete seaduserikkujate suunamine seadusekuulekusele hirmuga karistuse ees ning rehabilitatsioon, eesmärgiks muuta süüdimõistetut.¹⁴⁹

Vajaduse uute kriminaalpoliitika arengusuundade järele tingib see, et mitmed varem tehtud kriminaalpoliitika arengusuundade ja strateegiate teemad on jätkuvalt aktuaalsed ning lahendamata (arengusuundade aruannetest alapeatükis 1.3). Arvestades käesolevas töös käsitletud uuringuid, selgub, et alaealiste kuritegevuse ennetamise süsteem on arenenud, kuid ei ole täiuslik. Üldised aktuaalsed vajadused alaealiste kuritegevuse vähendamiseks on: luua riskilaste varajase tuvastamise süsteem; tegeleda koolikiusamise ning koolikohustuse mittetäitmise probleemidega; arendada alaealiste komisjonide tööd luues tugev tagasiside ja järelevalve süsteem; korraldada ümber erikoolide tööd; tagada kohaldatavate meetmete kättesaadavust üle Eesti ning tagada alaealiste kriminaalasjade kiire menetlus (sh süütegude kiire arutelu alaealiste komisjonides).

Kuriteoennetuse muutmisel ja täiendamisel peaks arvestama ka välisriikide praktikat: näiteks Rootsit kui ka Soomet iseloomustab pehme kriminaalpoliitika, kus suur osakaal on ennetusel ja enamik tööst tehakse väljaspool kriminaaljustiitsüsteemi, mis väljendub ka vangistuse võimalikult väheses kasutamises.¹⁵⁰ Kuriteoennetus tähendab Soomes eelkõige tööhõive ja eluasemeprobleemide ennetamist, lastekaitsemeetmete rakendamist ja sõltlastega tegelemist. Retsidiivsuse vähendamisel soovitakse tähelepanu pöörata eelkõige noorte kurjategijate karistamispõhimõtete muutmisele ning vanglareformile, mis võimaldab vangide paremat taasühiskonnastamist. Rootsi kriminaalpoliitika peamised põhimõtted on ennetamine ja sotsiaalsüsteemi arendamine, mitte kontroll ja võimalik karistus. Vangistus on ebaefektiivne vahend retsidiivsuse vähendamiseks ja seetõttu tuleb leida muid, odavamaid ja vähem „hävitavaid“ vahendeid. Hollandis on alaealiste kuritegevuse vastane tegevus keskendunud üksikisikuga tegelemisele ehk individuaalne lähenemine riskigrupi noortele ja korduvkurjategijatele. Samast põhimõttest lähtutakse ka korduvkurjategijatega tegelemisel. Hollandi Justiitsministeeriumi vastutusel on loodud noorte ja perede keskused ning turvakeskused. Turvakeskused tegutsevad koolides, et riskinoori varakult identifitseerida. Tegeletakse ka noorte tööpuudusega ning ühiselamusse oömaja pakkumisega neile, kellel endal selleks võimalused puuduvad. Rasketele korduvkurjategijatele, kellel on sõltuvusprobleemid ning psüühikahäired, on loodud korduvkurjategijate institutsioon, mille kaudu on neid võimalik programmidesse suunata.¹⁵¹ Ühendkuningriigile seevastu on omane küllaltki karm

¹⁴⁹ A. Üprus. Õigus halastusele: Eesti Kiriku kriminaaltöö ja hingehoiu osa selles. EELK Kriminaaltöö Keskus. Tallinn. 2000. lk. 71

¹⁵⁰ Seletuskiri. Kriminaalpoliitika arengusuund aastani 2018. Arvutivõrgus kättesaadav: [http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=50604/Seletuskiri+\(kriminaalpoliitika+arengusuund+aastani+2018\).pdf](http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=50604/Seletuskiri+(kriminaalpoliitika+arengusuund+aastani+2018).pdf)

¹⁵¹ Seletuskiri. Kriminaalpoliitika arengusuund aastani 2018.

kriminaalpoliitika ja ohvrite mitmekülgne abistamine, esiplaanil on seni olnud õigussüsteemi reageerimine, mitte niivõrd ennetus. Strateegiline eesmärk on vähendada kuritegevust, sh korduvkuritegevust, mõista süüdlastele õiglane karistus ning tagada ohvritele vajalik abi. Nimetatud eesmärkide saavutamiseks käsitletakse arengukavas järgmisi tegevussuundi: efektiivne õigusemõistmine; ühiskondlikult aktiivne ja õigussüsteemi usaldav kodanikkond; ohvrite ja tunnistajate abistamine; justiitsasutuste lihtne, tõhus ja läbipaistev töökorraldus.¹⁵²

Nagu oli eespool ka uuritud, kriminaalpoliitika kvaliteedi ja tulemuslikkuse tagamiseks alaealiste kuritegevuse ärahoidmiseks on vaja luua ühiskondlik-kasvatuslike ja ennetuslikke meetmete diapasoone ja tagada võrgustikutöö efektiivne toimimine. Oma loomult need meetmed on suunatud alaealiste õigusvastase käitumise ennetamisele ja korduvate kuritegude ärahoidmisele. Läbi ennetustöö ja noorsootöö toetatakse alaealise isiksusliku arengu, ühiskonnaelus tarvilike teadmiste ja väärtushinnangute kujunemise ning luuakse eeldused alaealiste õigusrikkujate resotsialiseerimisele tavaellu. Nende eesmärkide saavutamiseks peab toimuma puuduste kõrvaldamine sellistes alaealises puudutavates valdkondades nagu perekond, kool, tööhõive, eluase, noorte inimeste vaba aja sisustamine, kaasahaaratus ja hõivatus, ning samuti alaealiste kuritegevuse probleemiga tegelevate organisatsioonide ja riigiorganite efektiivsuse suurendamine.

Alaealiste kuritegevuse vastu võitlemise meetmed rajanevad ühiskondlikule ja sotsiaalsele aspektile, mis on kutsutud esile eesmärgiga tagada alaealistele teatud elu-, kultuuri-, kasvatus- ja haridustaseme selleks, et võimalikult suurel määral vähendada kodutute ja tegevusetu laste arvu ja sellest tingitud sotsiaalset pinget, mis võib olla põhjuseks kuritegelikule teele astumiseks. Ettepanekute osas pöörata tähelepanu, mitte ainult mõjutusvahendite ja nende rakendamise probleemidele vaid ka vajadusele meetmete ettevõtmiseks enne kuriteo toimepanemist ehk probleemi ilmnemisel selle vara märkamise ja kiire reageerimise selleks, et ennetada alaealise kurjategijaks saamist. Alaealiste kuritegevuse põhjusi uurides, tuleb pöörata tähelepanu primaarsetele ehk esmatasandi preventsiooni meetmetele. Sotsiaalse- ja haridusliku süsteemi paranemine: noortele võimaluste laiendamine isiklikuks realiseerimiseks, töötamiseks, õppimiseks ja vaba aja sisustamiseks.

3.4.1. Ettepanek sotsiaalse mõjutamismeetmete ja vanemlike oskuste arendamise osas

Käesolevas töös analüüsitud uuringud näitavad, et üheks peamistest põhjusteks alaealise õigusrikkujaks saamisel on tema perekond või, täpsemalt öeldes perekondlikud probleemid. Vanemate ja positiivse kasvatuspraktika toetamine on üks paremaid viise ennetada hilisemaid

¹⁵² ÜK kuritegevuse vastane strateegia. Cutting Crime: A New Partnership 2008–2011 ja Justiitsüsteemi koondarengukava - Working Together to Cut Crime and Deliver Justice. A strategic Plan for 2008–2011

lastekaitse ja kriminaalseid probleeme.¹⁵³ Probleem on selles, et riskirühmas oleva pere ja laste vajadused jäävad õigeaegselt märkamata, varajane märkamine on aga sekkumiste kavandamiseks väga tähtis. Kohalike omavalitsuste suutlikkus ja valmisolek riskilastega individuaalselt tegeleda on väike. Siinjuures on oluline alaealiste kuritegevuse profülaktikaks ja ennetamiseks välja töötada süsteemi riskiperede ja laste varajaseks tuvastamiseks ning teha eeltööd vanematega. Probleemiks on aga süsteemse lähenemise puudumine selliste perekondade ja noorte tuvastamisel ning nendega edasisel tegelemisel. Mitmes uuringus¹⁵⁴ ja ka meedias on korduvalt esile toodud, et vanemakohustuste täitmata jätmisel pole vanemate mõjutamiseks piisavalt võimalusi.

Reeglina probleemsest perekonnast vanem ega laps ise ei tule sotsiaaltöötaja või lastekaitsja juurde, probleemi tunnistamas, paluma abi. Seega, riiklikud sotsiaalseid teenust osutavad organid ja institutsioonid peavad järjepidevalt kontrollima sotsiaalset olukorda ja tõhustama infoliikumise sotsiaalse teenuste osutatavate institutsiooni ja kooli vahel: korraldama statistilised uuringud, koostama individuaalsed riskianalüüsid, küsitlused, kodukülastused. Kuigi viimastel aastatel on hakatud aktiivselt tegelema vanemahariduse arendamisega, on vähe riskirühmade vanematele suunatud meetmeid. Selle põhjuseks võib olla nii sellekohase teenuse ebaühtlane kättesaadavus ja sotsiaaltöötajate ressursi puudus, kui ka selge süsteemi puudumine kuidas selliseid vanemaid mitmesugustesse programmidesse kaasata või suunata. Tuleb luua iga KOV-i juurde eraldi sotsiaalkabinet, kuhu kuuluksid koolitatud spetsialistid, kes programme läbi viivad ning vastutavad vanemate programmides osavõtu eest.

Põhikooli- ja gümnaasiumiseaduse § 14 näeb ette vanemate trahvimist tema lapse koolikohustuse täitmise tagamata jätmise eest.¹⁵⁵ Leian, et enne vanemate trahvimist tuleks ennekõike koolituse korras arendada vanemate vanemlikke oskusi. Vanemaoskuste arendamiseks ja pereriskide maandumiseks töötaks järgmine skeem: probleemi vara tuvastamine infoliikumise abil- riiklike, KOV ja MTÜ-de vanemlusprogrammide loomine ja kättesaadavuse tagamine piirkonniti- nende programmide kohustuslikeks muutmine-programmidele suunatud vanema mitteilmumise eest trahvimissüsteem.

3.4.2. Kuriteoennetuslik ettepanek

Leian, et primaarse tasandi ennetustöö üheks oluliseks sammuks on alaealiste kuritegude ennetamise ja mõjutamise osas kohustuslik igas koolis läbi viia perioodiliselt teabepäevi, kus esinevad politsei- ja päästetöötajad, samuti meditsiini- ja sotsiaaltöötajad (koolitusprogrammi „Kaitse end aita teisi“ KEAT näitel) ning korraldada väljasõite ja õppekäike nt arestimajja ja

¹⁵³ Targad vanemad, toredad lapsed, tugev ühiskond. Laste ja pere arengukava 2012–2020. Sotsiaalministeerium.

¹⁵⁴ Tiko, Rannala, & Rohtla, 2006; MEIS, 2006; Riigikontroll, 2007.

¹⁵⁵ Põhikooli- ja gümnaasiumiseadus. RT I 2010, 41, 240.

politseisse, kus näidatakse kurjategijate elutingimusi ning teisalt kuidas politsei osutab abi ja kaitseb õiguskäitajat kodanikku. Sekundaarse preventsiiooni raames oleks hea teatud delinkventse käitumisega või sellele kalduvale õpilastele korraldada eraldi programmi koolis, kus näidatakse videomaterjale kurjategijate reaalsest elust (narkomaaniast, alkoholist ja vanglast) ja kus antakse noortele avaldada avalikult oma arvamust. See võiks anda alaealisele ülevaadet sellest, mis ootab teda ees kui ta ei muuda oma käitumist.

3.4.3. Ettepanekud noorte kaasahaaratuse ja hõivatuse osas

Käesolevas töös uuritud strateegiate ja arengusuundade üheks eesmärgiks oli ka luua rohkem võimalusi noortele vaba aja veetmiseks ja sportimisvõimalusi. Tänapäeval tõepoolest pakutakse huviringe ja sportimisvõimalusi erinevate organisatsioonide poolt. Huvitegevuses ja huvihariduses kasutatakse uued meetodid ja vahendid ning arendatakse uued meetodikad.¹⁵⁶ Kuid nende huvikoolid ei ole kõikidele kättesaadavad sellepärast, et nad on tasulised. Huvikoolides käivad noored kellel ei ole perekondlike või käitumisprobleeme. Käesolevas töös uuritakse probleemsete alaealiste arenemis- ja rehabilitatsioonivõimalused. Pean tõdema, et reklaamiplakatid, mis kutsuvad noori osalema ürituses ja täpsem info toimuvatest üritustest on kättesaadav internetis ja ainult eesti keeles. Eestis on üle poole õigusrikkujaid vene rahvusest, kes ei pruugi eesti keelest aru saada. Riigi eesmärk on vähendada kuritegevust tervikuna, mitte ainult selle nõ „eestikeelse“ osa, seega ma rõhutan, et iga mõjutusvahend või sellega sarnase mõjuga tegevus, oleks mitte ainult kättesaadav vaid ka arusaadav.

3.4.4. Ettepanek vägivaldse käitumise mõjutamiseks

Nagu oli eespool ka uuritud alaealiste kuritegude struktuuris suurt osa moodustab kehaline väärkohtlemine, sealhulgas ka koolivägivald. Nendel õigusrikkujatel puudub kahjutunne ja hirm, nad näitavad oma jõudu ja agressiivsust. Selliste õigusrikkujate puhul ei pruugi mõjuvaks olla üksnes spetsialisti juurde vestlusele suunamine mõjutusvahendina (nt vihajuhtimise programm). Üheks lahendusvariandiks oleks agressiivseid alaealisi kurjategijaid suunata eriväljaõppega treeneri juurde spordiklubisse nt poksitreenni, kes tegeleb konkreetselt raskesti kasvatavate alaealistega ja potentsiaalsete õigusrikkujatega. Kogenud treener on ka hea psühholoog, kes leiab ühist keelt alaealiste õigusrikkujatega ning kes peale füüsilist koormust õpetab noori kuhu oma energiat õigesti suunama. Läbi sellise sportliku elustiili, mis on ühendatud ka psühholoogilise mõjutamisega treeneri poolt, on lootust, et õigusrikkuja muudab oma suhtumist füüsilise jõu kasutamisesse kuritegelikul eesmärgil. Siinjuures teen ettepaneku täiendada Alaealiste komisjonide poolt kohaldatavate mõjutusvahendite nimekirja selliselt, et

¹⁵⁶ Noorsootöö strateegia 2006-2013. Aruanne strateegia eesmärkide ja rakendusplaani täitmisest 2007. aastal

mõjutusvahendina saaks kohaldada ka kohustuse osaleda huviringi (ka ülalmainitud agressiivsuse vastased sporditunnid) töös.

3.4.5. Ettepanek Alaealiste komisjonide mõjutusvahendite rakendamise ja järelevalve süsteemi osas

Käesolevas töös uuritud Vabariigi Valitsuse alaealiste kuritegevuse vähendamise arengukava aastateks 2007-2009 perioodi lõpuks on endiselt alaealiste komisjonide probleemideks ebaühtlane kvaliteet ja praktika mõjutusvahendite kasutamisel ning menetluse venimine ja puudulik järelevalve. Mitmetest aruannetest tuleneb vajadus luua alaealiste komisjonide koordineerimiskogu, mis hakkab lahkama komisjonide kvaliteedi küsimusi. Mõjutusvahendite kättesaadavuse ja selle rakendamise ning mõjutusvahendite kohaldamise ebaühtlase kvaliteedi osas tuleb teha muudatused. Kättesaadavust igas maakonnas tagab spetsialistide ja koostööpartnerite olemasolu. Siinjuures on vaja laiendada mõjutusvahendite pakkujate ringi ning suunata tööle koolitatud spetsialiste üle Eesti väikestesse maakondadesse, motiveerides suuremate palganumbritega.

Leian, et üheks oluliseks suunaks alaealiste kuritegevuse võitlemiseks ja korduvkuritegude ärahoidmiseks on sotsiaalse adaptatsiooni tagamine õigusrikkujale, kes tulevad tagasi erikoolist või erikasvatust vajavatest asutustest. Sotsiaalse adaptatsiooni tagamisel on probleeme – puudub toetussüsteem lasteasutustest ja kinnipidamisasutustest lahkuvate ja seda vajavatele noortele, kellel ei ole tavaelus hakkama saamiseks küllaldast lähedaste tuge.¹⁵⁷ Siin oluliseks institutsiooniks on Alaealiste komisjonid ja nagu eespool oli mainitud kontakti säilimise pärast mõjutusvahendi lõppu. Alaealiste komisjonid on teadlikud õigusrikkuja peretaustast ja ümbruskonnast, seega neil lasub kohustus peale mõjutusvahendi lõppu jälgida ja sekkuda õigusrikkuja ellu ning jagada info sotsiaaltoetuste asutustega, eesmärgiga pakkuda Hollandi praktika näitel, öömaja või söögivõimalus seda vajavale alaealisele õigusrikkujale. Alaealiste komisjonide töösse teen ettepaneku luua eraldi kabineti järelevalveks mõjutusvahendite täitmise üle, kes teostaksid kontrolli mitte ainult selle üle kuidas ja mis määral mõjutusvahendeid täidetakse õigusrikkujate poolt, vaid ka seda, kuidas õigusrikkujate elu on muutunud peale nende määratud mõjutusvahendi täitmist. Selle järelevalve institutsiooni loomine on vajalik, kuna paljudel õigusrikkujatel ei ole kodu kuhu tagasi tulla ega vanemaid, kes osutaksid nendele vajalikku abi ja toetust. Suureks probleemiks on selle noorte inimeste kategooria tööhõive. Kuna paljud ettevõtted kalduvad kõrvale õigusrikkujate tööle võtmisest.

¹⁵⁷ Vägivalla vähendamise arengukava aastateks 2010-2014. Tallinn 2010. lk 21. Arvutivõrgus kättesaadav: <http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=49975/V%E4givalla+v%E4hendamine+arengukava+aastateks+2010-2014.pdf>.

Siinjuures riik peab motiveerima soodustustega või muude tingimustega töandjaid erasektorist osalema ka alaealiste kuritegevuse vähendamises.

3.4.6. Ettepanek erikoolide osas

Nagu oli eespool ka kirjeldatud mitmete uuringute ja spetsialistide arvamuse alusel võib järeldada, et erikooli suunamine mõjutuvahendina ei täida oma rolli. Erikoolid ei taga alaealiste seaduskuulekust ning spetsialistid leiavad selles hoopis vastupidist mõju: need keda suunatakse erikoolidesse, ei lõpeta oma kriminaalset karjääri. Põhilise probleemina on välja toodud asjaolu, et erikoolid on muutunud sisuliselt kinnipidamiskohtadeks, kus alaealisi hoitakse luku taga ja topitakse kartserisse. Käesoleva töö raames uuritud arengukavadest samuti tuleneb, et erikoolide parandamise küsimus on ikka veel lahendamata. Riigikogu kriminaalpoliitika arengusuundadest aastani 2010 on koostatud kriminaalpoliitika aruanne Riigikogule, milles üheks teemaks olid erikoolid, mida nimetatakse vangla kasvulavaks või minivanglaks. Seda nimetust õigustab erikooliõpilaste retsidiivsusnäitaja. Erikooli negatiivne mõju seisneb selles, et erikool on oma loomult kinnine asutus, kuid töötajad ei suuda garanteerida isikute seal viibimist, seega tihti toimuvad põgenemised. Delinkventse käitumisega noortele peab pakkuma nendele huvitavat tegevust. Üks põhilistest probleemidest alaealistel on huvi puudumine kooli ja õppimise vastu ning tänavalt huvitavama tegevuse otsimine ning järeldusena kalduvus kuritegelikule käitumisele. Sunniviisiline õppimine ja õpetamine ei pruugi anda positiivset tulemust. Noorel peab olema endal soov õppida. Erikooli võiks muuta selliselt, et oma loomult see oleks nagu noortemaja, kuigi mitte vabatahtlik ja rangemate käitumisnormidega, kus pakutakse alaealisele õppimisevõimalusi, et tagada alaealistele vajaliku haridusetas, aga huvitavamas või isegi mänguvormis. Võib luua boonuste süsteemi hea käitumise eest. Kuna vabatahtlik tavaline kool ei paku nendele huvi, ei tasu arvata, et sunniga nad muudavad kohe oma suhtumist õppimisesse. Erikooli struktuuri peab ümber korraldama. Pakun jagada ühe suure erikooli väiksemateks osakondadeks vastavalt vanusele ja toimepandud õigusrikkumisele ehk ühe erikooli asemel luua erikooli sees mitu osakondi, mis on teineteisest eraldatud selleks, et nooremad õigusrikkujad ei puutuksid kokku vanematega. Õppeklassid võisk teha väiksemaks, umbes 10-12 inimest, siis on õpetajal rohkem võimalust pöörata tähelepanu kõikidele õpilastele. Kooli programmi ja õppimise kõrval võiks noortele pakkuda kerge töö tegemise võimalust (nt remonditööd, koristustööd) ja maksta selle töö eest väikse aga motiveeritavat tasu, seega anda võimalust teenida raha seaduslikul viisil. See näitab nendele, kui oluline on elus omada haridust ning motiveerib neid teha tööd ka väljasool erikooli. Kaasata tuleb erikooli rohkem väljaõppega ja kogemustega spetsialiste (psühholoogid, sotsiaaltöötaja, õpetajad, sporditreener, huvijuht jne). Erikoolis peab asutusesiseselt looma selliseid tingimusi, et alaealisel ei tekiks soovi põgeneda. Erikooli tuleb

muuta hirmuäratavast kinnipidamisasutusest motiveeritavaks paranemisasutuseks. See on ju mõjutusvahendi eesmärk! Arvan, et kui teha noore õigusrikkuja olemine eriõppeasutuses huvitavamaks, see võib muuta tema suhtumist sellistesse olulistesse valdkondadesse nagu õppimine ja töö ning motiveerib neid olla õiguskuulekad.

3.4.7. Ettepanek üle vaadata deliktivõime vanust

Alaealiste komisjonidesse suunatud profiili vaadates võib öelda, et kõige enam suunatakse komisjonidesse noori, kes on 13-aastased.¹⁵⁸ Siinkohal võib põhjuseid otsida teismeeaga seotud probleemkäitumisest ning tegurist, et tegemist ei ole seaduse mõistes süüvõimelise isikuga, ehk kõik õigusrikkumised saadetakse arutamiseks alaealiste komisjoni, kus kohaldatakse tema suhtes kasvatusliku toimega mõjutusvahendeid. Siinjuures teeks ettepaneku läbi vaadata ja uurida vajadust muuta 2002. aastal jõustunud Karistusseadustiku § 33, mis puudutab süüvõimelisuse vanust. Tänapäeva maailm on kiiresti arenev, arenevad ka inimesed ise, sealhulgas ka alaealised ja nende kuritegelik käitumine. Kuna paljud alaealised õigusrikkujad ja kurikaldumuslikud noored teavad, et kriminaalne vastutus algab 14 aastaseks saamisest, siis tunnevad nad ennast vabalt ja karistamatult oma õigusvastastes tegudes. Seega, pakun seadusandjale pöörata tähelepanu ja analüüsida deliktivõime vanuse vähendamist.

¹⁵⁸ Alaealiste komisjonid Eestis 2011 aastal . Statistiline ülevaade EHIS-e andmete põhjal.

Kokkuvõte

Alaealiste kuritegevuse probleem on aktuaalne läbi aegade sõltumata ühiskondlikust korrast. Ka tänapäeval alaealiste kuritegevus on riigi kriminaalpoliitika prioriteediks. Olulisemateks jäävad alaealiste mõjutamise ja kriminaalpreventsiooni küsimused. Alaealise õigusrikkuja kriminaalvastutuse puhul kehtivad spetsiaalsed normid võrreldes täiskasvanuga. See on tingitud sellega, et alaealise kurjategija isiksus ja iseloom ei ole veel lõppuni kujundatud. Alaealiste paranduslikul mõjutamisel on kasvatuslik iseloom, seepärast alaealisele määratud karistus või muu mõjutusvahend peab toimuma eesmärgil parandada ja kasvatada teda õiguskuulekaks kodanikuks. Alaealisele määratud mõjutusvahend peab olema proportsionaalne toime pandud süüteole: liiga leebe karistus võib jätta karistamatuse tunnet ning liiga range võib tekkida kättemaksu soovi. Mõlemal juhtudel ebaõiglane karistus võib viia alaealist korduva süüteole.

Käesoleva magistritöö eesmärk oli uurida alaealistele mõjutusvahendite rakendamise ja kättesaadavuse probleematikat üle Eesti. Samuti töös oli käsitletud alaealiste kuritegevuse ennetustööga seonduvat. Need kaks teemat on omavahel seotud, kuna mõjutusvahendeid hakatakse rakendama siis kui õigusrikkumine on juba toime pandud, mis tähendab omakorda, et ennetustöö ei andnud soovitud tulemust. Seega, ennem kui jõuda mõjutusvahendite rakendamise probleemile, pöörame tähelepanu kuriteoennetusele.

Alaealiste kuritegevuse ennetustöö vajab otsustavate, sihipäraste abinõude kohaldamist selle probleemi ennetamiseks ja piiramiseks. Kuriteoennetus on kõigi riiklike ja omaalgatuslike abinõude kogum süütegude ärahoidmiseks. Kuriteoennetuse eesmärgiks on kõrvaldada kuritegevuse põhjused ja soodustegurid, vähendada võimalusi kuritegelikult käituda, hoida ära või raskendada süütegude toimepanemist riiklike institutsioonide, kohalike omavalitsuste ning elanikkonna koostöös. Ennetustöö edukus sõltub probleemi vara tuvastamisest, siis kui ei ole veel hilja alaealist parandada toetava sotsiaaltööstiku abil. Antud probleemi lahendamisel on oluline roll üldisel ja individuaalsel profülaktikal, mis korraldatakse eesmärgil alaealiste kuritegevuse soodustavate põhjuste ja tingimuste kõrvaldamine. Nagu töö käigus oli uuritud, alaealise kuritegelikule teele sattumist mõjutab kõigepealt tema lähivõrgustik ehk perekond. Vanemate ja positiivse kasvatuspraktika toetamine on üks paremaid viise ennetada hilisemaid lastekaitse ja kriminaalseid probleeme. Probleem aga on selles, et riskirühmas oleva pere ja laste vajadused jäävad õigeaegselt märkamata, varajane märkamine on aga sekkumiste kavandamiseks väga tähtis. Kohalike omavalitsuste suutlikkus ja valmisolek riskilastega individuaalselt tegeleda on väike. Siinjuures on oluline alaealiste kuritegevuse profülaktikaks ja ennetamiseks välja töötada süsteemi riskiperede ja laste varajaseks tuvastamiseks ning teha eeltööd vanematega. Probleemiks on aga süsteemse lähenemise puudumine selliste perekondade ja noorte tuvastamisel ning nendega edasisel tegelemisel. Samuti on alaealiste kuritegevusel otsene seos

alkoholi ja uimastite tarbimisega, koolikohustuste täitmisega ja sõpruskonnaga. Riiklikud strateegiad ja arengukavad rõhutavad vajadust luua ühtne ja selge sotsiaalne süsteem alaealise probleemi vara märkamisel, sellele reageerimisel ja parandamisel. Tänapäeva majanduslik olukord võib ka põhjustada kuritegevuse kasvu, kõigepealt tööhõive vähenemise näol, mille tõttu inimesed jäävad sissetulekuteta ilma, mis omakorda paneb neid mõtlema, kust võtta vajalikke rahalisi vahendeid. Alaealiste kuritegevus ei ole puht riigisisene probleem. Alaealiste kuritegevuse vähendamiseks on Eesti teinud koostööd teiste riikidega. Eesti on alla kirjutanud ÜRO lapse õiguste konventsioonile, aktsepteerinud Euroopa Nõukogu soovitused kuritegude ennetamise kohta, Euroopa Nõukogu soovitused alaealiste õigusrikkujate kohtlemise kohta õigussüsteemis ja Euroopa Nõukogu soovitused vangistuse kohta, samuti on läbiviidud mitmeid rahvusvahelisi uuringuid. Magistritöö käigus on uuritud olulisemad alaealiste kuritegevuse soodustavad faktorid, põhjused ja tingimused, mis mõjutavad alaealisi õigusrikkumiste toimepanemisel. Samuti piirkondlikud erinevused alaealiste kuritegevuse struktuuris, mõjutusvahendite kättesaadavust ja efektiivsust. Kuna põhjused on teada, siis järgmine samm oleks kuritegevuse preventiivse poliitika täiustamine ning alaealiste kuritegevuse soodustavate tegurite kõrvaldamine.

Lahendamatuks jääb alaealiste kuritegevusega võitlemiseks ja korduvkuritegude ärahoidmiseks sotsiaalse adaptatsiooni tagamine õigusrikkujale, kes tulevad tagasi erikoolist või erikasvatust vajavatest asutustest. Sotsiaalse adaptatsiooni tagamisel on probleeme – puudub toetussüsteem lasteasutustest ja kinnipidamisasutustest lahkuvate ja seda vajavatele noortele, kellel ei ole tavaelus hakkama saamiseks küllaldast lähedaste tuge. Mitmed ja mitmekordsed arengukavad ja strateegiad seavad üldistatult ühise eesmärgi-alaealise heaolu ja korraliku elutaseme tagamine, võimaluste loomine isiklikuks arenguks ja alaealiste kuritegevuse vähendamine läbi sotsiaalse-ja haridussüsteemi parandamise ja võrgustikutöö laiendamise. Kuid ikkagi jäävad need küsimused lahendamata. Siin on veel arenguruumi.

Magistritöö uurimusküsimusteks oli mõjutusvahendite rakendamise ja kättesaadavuse problemaatika. Spetsialistid tunnistavad, et alaealiste kuritegevuse probleemiks on mõjutusvahendite kohaldamise ebahühtlus erinevates maakondades üle Eesti, mille tõttu ei ole võimalik täielikul määral mõjutusvahendeid efektiivselt rakendada. Kättesaadavuse probleem on tingitud sellega, et väiksemates maakondades ei jätku pädevaid spetsialiste, et rakendada seadusega ette nähtud mõjutusvahendid ning puudub efektiivne võrgustikutöö. Mõjutusvahendites eneses probleem seisneb sellest, et mitte kõik seaduses ettenähtud mõjutusvahendid on tõhusad ning täidavad oma funktsiooni. Nii, alaealiste komisjonide aruannete alusel selgub, et kõige rohkem kohaldatakse alaealistele õigusrikkujatele mõjutusvahendina hoiatust, spetsialisti juurde suunamist ja üldkasuliku tööd. Kuid nende

mõjutusvahendite rakendamises esinevad omad raskused piirkonniti. Mõjutusvahendite rakendamine sõltub suurel määral piirkonna infrastruktuurist, spetsialistide olemasolust omavalitsuses ja koostöövõrgustiku toimimisest. Suurtes linnades asuvad komisjonid on tunduvalt paremas olukorras, spetsialistide kättesaadavuse tõttu ning linnades tegutsevate mittetulundusühingute tõttu, mis pakuvad selliseid teenuseid, mis maapiirkondades ei ole kättesaadavad. Alaealiste komisjoni esindajad hindavad üsna positiivselt üldkasulikule tööle määramist mõjutusvahendina, kuid selle rakendamine on ka raskendatud teatud asjaoludega. Põhilised probleemid seisnevad selles, et alaealine ise ei ole motiveerinud üldkasuliku tööd teha ning on raske leida asutust, kes võtaks alaealiste tööd tegema. Riigiasutuste ja riigile kuuluvate ettevõtete roll tööandjana on väga väike, seega on vaja kaasata eraettevõtteid ning motiveerida neid tasustamisega.

Erikooli suunamise mõjutusvahendina on hinnatud ebaefektiivse mõjutusvahendina. Erikool täidab nõo vangla rolli- erikooli paigutamine tähendab vabaduse piiramist või selle ära võtmist. Spetsialistid ei näe erikooli kohana, kus on range distsipliin ja võimalused õppimiseks ja lapse mitmekülgseks arenguks. Põhilise probleemina on toodud välja asjaolu, et erikoolid on muutunud sisuliseks kinnipidamiskohtadeks ning tunnistavad, et erikool praegusel kujul ei täida oma preventiivset ja ümberkasvatusliku rolli. Käesolevas magistritöös autor toob välja ettepanekud alaealiste õigusrikkujatele kohaldatavate mõjutusvahendite osas, sealhulgas ka erikooli puhul (punkt 3.4). Põhiline probleem mõjutusvahendite rakendamise osas seisneb regionaalsetes erinevustes ja tugiteenuste erinevas kättesaadavuses, mille tõttu on mõjutusvahendite kasutamine ebaühtlane. Mõjutusvahendite kättesaadavuse probleemi oleks võimalik lahendada spetsialistide ehk ressursside suurenemisega, motiveerides neid suuremate palganumbritega.

Alaealiste kuritegevus viimastel aastatel püsib stabiilsel tasemel, kuigi eesmärk on selle ikkagi vähendada, siis tekib vajadus parandada ja aktiveerida ennetus- ja noorsootööd. Noorsootöö üheks eesmärgiks on riskioludes elavatele või probleemikäitumisega noortele arengueelduste loomine. Alaealistele õigusrikkujatele suunatud tegevuse üheks peamiseks koordineerijaks ja korraldajaks on maakondlikud ja kohalikud omavalitsuste loodud alaealiste komisjonid. Nende pädevuses on alaealiste õigusrikkumiste arutamine ning konkreetsele alaealisele sobiva mõjutusvahendi leidmine. Mõjutusvahendi tulemuslikkuse osas peab hindama, kas seadusega ettenähtud mõjutusvahendid on nõo aegunud ning on vaja mõjutusvahendite nimekirja täiendada uute mõjutusvahenditega või enne seda tasub teha võimalikuks olemasolevate mõjutusvahendite tõrgeteta rakendamise? Uurides Alaealiste komisjonide esindajate arvamust, leian, et olemasolevad mõjutusvahendid oleksid suutelised täitma efektiivselt oma eesmärgi kui tagatakse selle rakendamise. Alaealiste komisjonide töös suureks

vajalikuks muudatuseks on vajadus luua eraldi järelevalve kabinet, kes teostaks kontrolli mitte ainult selle üle kuidas ja mis määral mõjutusvahendeid täidetakse õigusrikkujate poolt, vaid ka seda, kuidas õigusrikkujate elu on muutunud peale nende määratud mõjutusvahendi täitmist. Selle järelevalve institutsiooni loomine on vajalik, kuna paljudel õigusrikkujatel ei ole kodu kuhu tagasi tulla ega vanemaid, kes osutaksid nende vajalikku abi ja toetust. Oluliseks pean ka alaealise komisjoni ja õigusrikkuja kontakti säilimine peale mõjutusvahendi lõppu.

Riigi strateegiline eesmärk alaealiste kuritegevuse vähendamise osas on tõsta seaduskuuleka käitumisega seotud teadlikkust, tõsta noorsootöö kvaliteeti ja noorsootöötajate professionaalsust ning suurendada noorte kaasatust noorsootöösse ning tagada noorsootöö teenuste kättesaadavust. Alaealiste kurjategijale karistuse või mõjutusvahendi määramine rajaneb põhimõttele, et alaealist ei karistata vaid ümber kasvatatakse, aidatakse teda resotsialiseerimisel, luuakse tingimusi elu parandamiseks. Mida varem hakatakse õigeid mõjutamisi kohaldada, seda rohkem tõenäoline alaealist õigusrikkujat tagasi õiguskuulekasse ühiskonda tagasi.

Käesolevas magistritöös alaealistele kohaldatavate mõjutusvahendite kõrvalt autor analüüsis ka vangistuse alaealisele kui äärmusliku abiõu raskemate kuritegude puhul nagu näiteks tapmine või muude julmade vägivaldsete kuritegude puhul või korduvate kuritegude puhul ehk siis kui teised mõjutusvahendid ei andnud tulemust. Riigikohtu kolleegiumi arvamusel alaealisus ei pruugi olla põhjuseks karistuse kergendamiseks. Esimese astme kuritegude puhul peab kohaldama karmima meetme järgnevate kuritegude ärahoidmiseks. Sel juhul uue kuriteo toimepanemist võib ära hoida, kui võtta õiguserikkujalt füüsilist võimalust uue süüteo toime panna ehk karistuse määramisel piirata nende tegevusvabadust. Seega erandjuhtudel kohaldada ka alaealistele karistuseks vangistuse.

Mitte kuskil maailmas ei ole ühiskonda, kus poleks olemas kuritegevuse probleemi. Ideaalses ühiskonnaks oleks kõikide inimeste allutamine sotsiaalsetele normidele. Kuid on teada, et ideaali on praktiliselt võimatu jõuda. Samas on meil arenguruumi ning on olemas see, mille poole püüdlema. Tegelikkuses kõikidest inimestest ei pruugi oodata kehtestatud reeglitele allumist ja järgimist, sest alati leidub neid, kes eiravad reegleid ning käituvad omal äranägemisel. Aga kus on üks, seal ka mitu. Seega, sellisest globaalsest probleemist nagu kuritegevus, täielikult loobuda ei ole võimalik, kuid seda võib vähendada riigi sekkumisel probleemisse. Et takistada kuritegevuse kasvamist, peab teadma ja kõrvaldama kuritegevuse võimalikke tekitajaid: sotsiaalsed, poliitilised, majanduslikud faktorid ja muud põhjused, mis viivad alaealisi kuritegevuse toime panemisele. Riik, mis tahab tagada oma kodanikele rahulikku, ohutut tulevikku, peab välja töötama sotsiaalseid programme, mille raames leitakse noorukile sobiv tegevus, mis aitaks alaealist kurjategijat tagasi ühiskonda tuua.

Tänapäeva noortel on teised ideaalid ja väärtused, mis kunagi olid ja on nende vanematel ja teistel täiskasvanutel. Seega on vanematel, õpetajatel ja erinevate valdkondade asjatundjatel vaja õpetada alaealistele käitumis- ning moraalinorme ning juhtida neid, sest oma arengu ja ebaküpsuse tõttu tihti ei oska nad ise teha vahet halba ja hea vahel, lubatud ja lubamatu vahel. Neid alaealisi kellel on kalduvusi kuritegelikule käitumisele peab õigel ajal märkama, mõjutada nende käitumist- see oluline roll lasub kõigepealt perekonnal ning seejärel juba riiklikul tasandil institutsioonidel.

Võttes arvesse magistritöö käigus läbi töötatud materiale ning aruandeid, peab tõdema, et mitte kõik alaealiste kuritegevusega seonduvad eesmärgid on hetkel täidetud. Arenguruumi on sotsiaalse süsteemi täiendamisel probleemsete laste ja riskiperede probleemide vara märkamisel ning mõjutusvahendite rakendamisel ja koostöövõrgustiku loomisel. Kuid positiivseks faktoriks on see, et alaealist kuritegevust suudetakse säilitada stabiliseeritult samal tasemel. Ka alaealiste komisjonide andmete alusel on vähenenud kordusarutelusid ja sundtoomisi, mis tähendab, et alaealised õigusrikkujad täidavad neile pandud kohustusi, millest võib järeldada, et nad saavad oma käitumise õigusvastasusest ja sellega kaasneva vastutusest aru ning tulevikus hoiduvad selle toimepanemisest ja on eeskujuks teistele noortele.

Magistritöö lõpus jõuan järeldusele, et kui järjepideva ennetustöö ja kriminaalpoliitikaga tegelevad riiklikud institutsioonid suudavad leida lahendust käesolevas magistritöös vaadeldud probleemidele, kõigepealt mõjutusvahendite rakendamise ja kättesaadavuse osas ning suudavad luua hästi toimiva koostöövõrgustiku, kaasates koostöösse ka eraettevõtteid, annab see võimalust ennetada esmaseid ja korduvaid õigusrikkumisi ning vähendada alaealiste kuritegevuse taset üldiselt.

Резюме

The problem of implementation of the sanctions for the juvenile offenders.

Проблема преступности несовершеннолетних была и остается актуальной независимо от общественного строя. Не теряет эта проблема своей значимости и сегодня. По-прежнему важными остаются вопросы, касающиеся уголовной ответственности несовершеннолетних, и вопросы превентивной политики. В уголовной ответственности несовершеннолетних действуют специальные нормы. Это обусловлено тем, что личность и характер несовершеннолетнего преступника еще не до конца сформированы.

Исправительные нормы назначаемые несовершеннолетним носят воспитательный характер, поэтому несовершеннолетнему преступнику назначается наказание с исправительной целью и с целью воспитать в нем законопослушного гражданина.

Назначаемое наказание должно быть пропорционально содеянному преступлению: слишком мягкое наказание может оставить чувство безнаказанности, а чрезмерно строгое наказание может породить чувство мести. В обоих случаях неправильно выбранное наказание может привести к повторному преступлению. Преступность несовершеннолетних, имеющая тенденцию расти, нуждается в применении решительных, целенаправленных мер по предотвращению данной проблемы. Для этого нужно постоянно совершенствовать методы работы правоохранительных органов, обеспечивая им материальные и технические средства для эффективного рабочего процесса. Целью прежде всего является уменьшение уровня преступности несовершеннолетних, ограничение влияния несовершеннолетних преступников на других законопослушных подростков, а также предотвратить попадание молодых преступников в ряды рецидивистов.

В решении данной проблемы важная роль у общей и индивидуальной профилактики, целью которой является устранение причин преступности несовершеннолетних.

Экономическое состояние страны на данный момент может способствовать еще большему развитию преступности. Прежде всего это заключается в уменьшении трудовой занятости населения, в связи с чем люди остаются без источников дохода, что в свою очередь заставляет людей задумываться о том, где взять нужные денежные средства.

Преступность несовершеннолетних не является исключительно внутригосударственной проблемой. В уменьшении преступности несовершеннолетних Эстония осуществляла сотрудничество с другими странами. Эстония подписала Конвенцию о правах ребенка, присоединилась к предложениям Совета Европы по предотвращению преступности, по обращению к несовершеннолетним преступникам, а также проведены различные международные исследования.

В ходе работы были исследованы основные факторы, причины и условия способствующие преступности несовершеннолетних. Поскольку причины уже известны, следующий шаг-разработка превентивной политики или устранение факторов, влияющих на преступность несовершеннолетних. В ходе работы, автор пришел к следующему заключению: Преступность несовершеннолетних находится в прямой связи с употреблением алкоголя и наркотиков, с исполнением школьных обязанностей, с отношениями в семье, а также с друзьями. Дети с проблемным поведением в большинстве выходцы из семей с малым достатком, где отсутствует один из родителей. Но трудное экономическое положение не является первостепенной причиной преступности несовершеннолетних. Часто совершают подростки преступления под влиянием алкогольных напитков или наркотиков, также будучи вовлеченным в преступление под влиянием взрослого, или просто ради развлечения. Рост преступности несовершеннолетних ведет к необходимости исправить и активизировать работы с молодежью по предотвращению преступности. Цель превентивной политики прежде всего дать совет и помочь тем, кто только начиная жить, не оставляют себе надежды на светлое будущее. Совершение нового преступления можно предотвратить, лишив преступника физической возможности совершить новое преступление, иными словами, определяя меру воздействия, ограничить его свободу действий. Нигде в мире нет общества, где не было бы преступлений. Идеальным обществом было бы повсеместное следование социальным нормам. Но в действительности не стоит от всех людей ждать подчинения установленным правилам, потому что всегда найдутся те, которые пренебрегают правилами и действуют по своему усмотрению. В связи с этим, такую глобальную проблему как преступность, нельзя уничтожить полностью, но можно уменьшить путем вмешательства государства в рассматриваемую проблему. Для того, чтобы воспрепятствовать развитию преступности, нужно узнать и устранить возможные возбудители преступности: социальные и психологические факторы и другие причины, ведущие к совершению преступления. Государство, которое хочет обеспечить своим гражданам спокойное, безопасное будущее, должно разработать социальные программы, в рамках которых найдется подростку, склонному к преступному поведению, подходящее занятие, которое поможет несовершеннолетнего преступника вернуть обратно в общество. Идеальный вариант решения проблемы преступности несовершеннолетних мог бы выглядеть так: каждый неработающий подросток получил бы работу, каждый неучащийся- начал бы ходить в школу, а безнадзорные брошенные дети нашли бы любовь и заботу. Однако известно, что идеала достичь практически невозможно. Но, зато, у нас есть к чему стремиться. У современной молодежи другие идеалы и ценности, чем у их

родителей и других взрослых. В связи с этим, родители, учителя и специалисты из разных областей должны учить несовершеннолетних моральным нормам и нормам поведения, потому что ввиду своего развития и незрелости не способны они различать плохое и хорошее, доступное и запрещенное. Несовершеннолетних, у которых замечена склонность к преступному поведению, нужно вовремя взять на заметку, повлиять на их поведение - эта важная роль остается прежде всего у семьи, а потом уже у государственных учреждений. Учитывая весь исследуемый в работе материал, можно утвердительно ответить на поставленную в начале работы гипотезу о том, что рост преступности несовершеннолетних можно остановить путем применения подходящей превентивной политики и правильным выбором меры воздействия. Это объясняется тем, что превентивная политика государства действует: по данным комиссий по делам несовершеннолетних уменьшилось число повторных воспитательных бесед и принудительных приводов, что означает, что несовершеннолетние преступники выполняют положенные им обязательства, из чего следует, что они понимают противозаконность своих действий и наступающую за них уголовную ответственность и в будущем будут воздерживаться от подобного вида поведения, а так же послужат примером для других. Наказание является особой мерой государственного принуждения, было и остается основным средством противодействия преступности, в том числе несовершеннолетних, которая в последние годы проявляет негативные тенденции в развитии количественных и качественных характеристик. Среди выявленных несовершеннолетних преступников каждый седьмой, а среди осужденных - каждый пятый ранее совершали преступления. Установлена закономерность: чем опаснее преступление, тем выше вероятность совершения его рецидивистом. Устойчивости преступного поведения несовершеннолетних способствует процесс «омоложения» антисоциального поведения; эмпирически он подтверждается более высокими темпами роста криминальной активности подростков в возрасте от 14 до 15 лет по сравнению с криминальной активностью 16-17-летних. Криминологическая значимость и социальная опасность такой тенденции заключается в том, что каждое новое поколение молодежи пополняется количественно нарастающей группой лиц с выраженным криминальным опытом. Преступность несовершеннолетних характеризуется сплоченностью преступной деятельности. Согласованная преступная деятельность получила наибольшее распространение при угонах автомобилей и других транспортных средств, разбое, умышленном уничтожении или повреждении имущества, краже, изнасиловании. В групповой преступности несовершеннолетних выделяются два вида. Первый вид образуют преступления, которые чаще совершаются группой подростков (кража, грабеж,

вымогательство, умышленное уничтожение или повреждение имущества, хулиганство, неправомерное завладение автомобилем или иным транспортным средством без цели хищения). Несовершеннолетние, а это в основном подростковый возраст характеризуется достаточно быстрым развитием интеллекта и воли, а также самой личности, которые позволяют соотносить свои мотивы с социальными нормами поведения. Прежде всего, необходимо отметить деформацию правосознания у несовершеннолетних преступников. Среди них является допустимым нарушение уголовно-правового или иного правового запрета. Негативное отношение к нормативно-правовым запретам коррелирует у несовершеннолетних с установкой на их нарушение. Деформации в ценностно-мотивационной сфере отражают, с одной стороны, отсутствие интереса к обучению или производительному труду, с другой – демонстрируют гипертрофированное увлечение к отдыху, проведению досуга и т.д. Совершение преступлений как раз имеет своей целью удовлетворение гипертрофированных досуговых потребностей и интересов. Проведение досуга несовершеннолетними правонарушителями связано с употреблением алкогольных напитков, наркотиков, вступлением в сексуальные связи и т.п. У несовершеннолетних правонарушителей значительно деформирована эмоциональная сфера, наблюдается эмоциональная «тупость», нечувствительность к страданиям других, агрессивность. Одновременно отмечается эмоциональная неуравновешенность, аффективность, склонность к неадекватным ситуациям реакциям. Как показывают исследования, в абсолютном большинстве несовершеннолетние преступники – это лица, обладающие привычками, склонностями и устойчивыми стереотипами антиобщественного поведения. Для них характерны демонстрация пренебрежения к нормам общепринятого поведения, следование отрицательным питейным обычаям и традициям, пристрастие к спиртным напиткам, наркотикам, азартным играм, бродяжничество, систематические побеги из дома, учебно-воспитательных и иных учреждений, привычка к присвоению всего, что плохо лежит, что можно безнаказанно отнять у более слабого человека. Педагогическая коррекция поведения акцентуированных подростков требует строго индивидуального подхода, в основе которого лежат особенности конкретной акцентуации. Так, гипертимный, расторможенный подросток требует особых мер коррекции, ориентированных на социально организованный выход энергии, шумливости, подвижности путем переключения его на занятия спортом, активные виды деятельности, требующие повышенного расхода энергии. Основными причинами девиантного поведения несовершеннолетних являются: Социально-экономический кризис, утрата в результате “реформ” гарантированного при социализме права на честный труд, безопасность жизни, бесплатное образование,

организованный досуг, доступное медицинское обслуживание, жилье, достойный для человека уровень жизни. Обнищание населения, постоянное недоедание, снижение потребления калорий ниже биологических норм. Социальное отчуждение, негативное отношение к учебе и труду, готовность уйти от жизненных проблем в мир алкоголя и наркотиков, вовлечение взрослыми несовершеннолетних в преступную деятельность. Отверженность в семье и среди сверстников, академическая неуспеваемость, низкая самооценка, агрессивность, нежелание соблюдать социальные нормы, неэффективность воспитания в семье и в учебных заведениях, безнаказанность в правовом отношении. Разрушение детских и молодежных организаций, невозможность реализовать чувство “мы” в общественно полезной деятельности, плохая организация досуга. Подростковая преступность объясняется избранием несовершеннолетним антисоциального образа поведения в связи с неадекватной оценкой обстоятельств и отсутствием жизненного опыта в целях самоутверждения. Законодатель, устанавливая минимальный возраст уголовной ответственности, не делает это произвольно. Современные исследования позволяют выделять: хронологический (паспортный), биологический (функциональный), социальный (гражданский) и психологический (психический) возраст. В уголовном законодательстве упоминается прежде всего хронологический возраст (хотя в отдельных случаях может учитываться и психологический возраст). При установлении возраста уголовной ответственности должны учитываться данные психологии, физиологии, педагогики, позволяющие установить способность человека судить о фактическом и социальном значении собственного поведения. Вопрос об избрании определённого минимального возраста уголовной ответственности является уголовно-политическим; в каждой стране и в каждый исторический период он решается по-своему, исходя из действующих в данный момент политических, социальных, экономических условий.

Kasutatud kirjandus:

- 1.A. Toomsoo. Alaealiste kuirtegevus. Tallinn, 1993.
- 2.E. Raska. Seadusega pahuksis. Tallinn, 1980.
- 3.J. Ginter, H. Saarlosoo, J. Sootak. Alaealiste õiguserikkumised-kriminaalõiguslik, menetluslik ja kriminoloogiline aspekt. Tartu, 2000.
- 4.J. Sootak. Eesti kriminaalõiguse arenguteedest. Tartu, 1997.
- 5.A. Markina, B. Šahverdov-Žarkovski. Eesti alaealiste hälbiv käitumine. Tallinn, 2007
- 6.J. Saar. Kriminaalpsühholoogia. Tallinn, 2007
- 7.L. Auväärt. Lapsed ja puuetega inimesed õigusmenetluses. Tartu, 1999
- 8.Sisekaitseakadeemia, Mauritiuse Instituut. Retsidiivsus. Tallinn, 2007
- 9.I. Ojala. Mõista mind, teismelist! Tallinn. 2005. lk. 127
- 10.A. Markina, Maarja Märtson. Alaealiste karistuste tulemuslikkus. Tallinn: Justiitsministeerium, 2008
- 11.A. Markina, J. Saar. Ülevaade 1985-2000 Eestis läbiviidud noorte hälbekäitumist käsitlevatest uuringutest. Tallinn, 2001
- 12.Kriminaalpolitika uuringud. Kuritegevus Eestis 2007. Justiitsministeerium, Tallinn, 2008.
- 13.T. Edovald. Ülevaade alaealiste kuirtegevuse vähendamise strateegiatest ja programmides maailmas. Justiitsministeerium, Tallinn, 2005
- 14.S. McConville. The Use of Punishment. Devon, England: Willan 2003
- 15.Robert. W. Taylor, Eric J. Fritsch, Tory J. Caeti. Juvenile Justice. USA, 2001
- 16.White, S. Handbook of youth and Justice. New York: Plenum Publishes, 2001.
- 17.J. Graham, T. Bennett. Kriminaalpreventsioon Euroopas ja Põhja Ameerikas. Tallinn, 2008.
- 18.Мельникова Э.Б. Как уберечь подростка от конфликта с законом. Москва, 1998.
- 19.Астемиров И.И. Уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних. Минск, 1986.
- 20.Бодалева А.А. В мире подростка. Москва, 1980.
- 21.T. Edovald. Agressiivsed lapsed. Eesti Päevaleht. 13.07.2007.
- 22.H. Sepp. Kohtupraktika: alaealiste karistamine. Juridica, 2008, nr 8.
- 23.E. Nurmela. Laps ja kuritegevus.- Õpetajate Leht, 1998.
24. В.Д.Ермаков. Преступность несовершеннолетних // Криминология: Учебник для юридических вузов. - М.: Норма-М-Инфра, 2005.
25. А.В. Лебедев Оценка нервно-психического состояния подростков, состоящих на учете в инспекции по делам несовершеннолетних. // Психология и профилактика асоциального поведения несовершеннолетних. / Под ред. С.А. Беличевой. – Тюмень, 2005.

26. Криминология / Под ред. акад. В.Н. Кудрявцева, проф. В.Е. Эминова. – М., 1995
27. Г.М. Миньковский. Криминологическая характеристика преступности несовершеннолетних и молодежи // Криминология: Учебник. - М.: Изд-во БЕК, 2008
28. А.И. Чучаев. Уголовная ответственность несовершеннолетних // Уголовное право России. Общая часть: Учебник. - Институт международного права и экономики. 1997.
29. Шляпочников А.С. Изучение и предупреждение преступности несовершеннолетних // Советская криминология: Учебник. - М.: Юридическая литература, 2006.
30. M. Padar. Kuriteod Tartu linnas ja maakonnas perioodil 1999 kuni 2003. Lõuna Politseiprefektuuri Tartu politseiosakonna statistika. 2003.
31. K. Servet. Alaealised õigusrikkujad Jõgevamaal: nende lähivõrgustik kriminaalhooldusametnike vaatenurgast. Magistritöö. Tallinna Pedagoogikaülikool. 2003.
31. E. Kaskla. Perekonna mõjust alaealise kujunemisel õigusrikkujaks. Lõuna Politseiosakonna näitel. Magistritöö. Tallinna Pedagoogikaülikool. 2003
32. L. Aluoja. Alaealised kriminaalhooldusalused Jõgeva maakonnas: nende mõjutamise võimalusi. Bakalaaurusetöö. Tallinna Pedagoogikaülikool. 2001.
33. T. Edovald. Justiitsministeerium. Ülevaade alaealiste kuritegevuse vähendamise strateegiatest ja programmidest maailmas. 2005.
34. E. Rannala, A. Tiko, A. Rohtla. Käitumisraskustega noored ja neile määratud mõjutusvahendite kohaldamine alaealiste komisjonides.
35. Waller, I. Trends in Crime Prevention in Europe and North America. European Journal of criminal policy and research. 1997.
36. Simonsen, C. Juvenile Justice in America. Third edition. Macmillan Publishing Company. New York. 1991.
37. S. McConville. The Use of Punishment. Devon, England: Willan 2003.
38. Anderson, C.A., Gentile, D.A., & Buckley, K.E. Violent Video Game Effects on Children and Adolescents: Theory, Research, and Public Policy. Oxford University Press. 2007.
39. Anderson, C.A., & Murphy, C.R. Violent video games and aggressive behavior in young women . Aggressive Behavior. 2003.

Kasutatud normatiivmaterjalid:

40. ÜRO Laste kaitse konventsiooni preambul. 20. november 1991.- RT 1991, 35, 428.
41. Alaealise mõjutusvahendite seadus. 1. september 1998.- RT I 1998, 17, 264.
42. Karistusseadustik. 1. september 2002.- RT I 2001, 61, 364.
43. Kriminaalmenetluse seadus. 1. juuli, 2007.- RT I 2003, 26, 167.

44. Alaealise mõjutusvahendite seadus. 28.01.1998.- RT I 1998, 17, 264.
45. Eesti Vabariigi lastekaitse seadus. 08.06.1992.- RT 1992, 28, 370.
46. Noorsootöö seadus. 17.06.2010.- RT I 2010, 44, 262.
47. Alaealiste komisjoni põhimäärus.
48. Vägivalla arendamise arengukava aastates 2010 – 2014.
49. Noorsootöö strateegia 2006 – 2013.
50. Alaealiste komisjonide 2011.a tegevuse ülevaade.
51. Üldharidussüsteemi arengukava 2007-2013.
52. Sotsiaalministeeriumi arengukava 2010-2013.
53. Haridus-ja Teadusministeerium. Noorsootöö strateegia 2006-2013.
54. Alaealiste kuritegevuse vähendamise arengukava aastateks 2007–2009 lõpparuanne.
55. Justiitsministeeriumi tööplaani 2009. Alaealiste kuritegevuse vähendamise arengukava.
56. Vabariigi Valitsuse alaealiste kuritegevuse vähendamise arengukava aastateks 2007-2009.
57. Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2010.
58. Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018. Seletuskiri.
59. European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (ESPAD). 2011.

Kasutatud kohtupraktika:

60. Riigikohtu otsus. 7. detsember 2007, nr. 3-1-1-76-07, millega tühistati Tartu Maakohtu 07.02.2007 ja Tartu Ringkonnakohtu 22. mai 2007 kohtuotsused. Alaealiste süüdimõistmine. – RTIII 2007, 46, 366.
61. Riigikohtu otsus 24. aprill 2006, nr 3-1-1-14-06.
62. Riigikohtu otsus 24. oktoober 2011, nr 3-1-1-77-11.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Natalja Voronkova

(sünnikuupäev: 15.09.1987.a.)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

“ALAEALISTE SÜÜTEGUDE EEST KOHALDATAVATE MÕJUTUSVAHENDITE RAKENDAMINE”,

mille juhendaja on Kristjan Kask,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tallinnas 03.05.2013.a.